VJEKOSLAV KALEB

NA KAMENJU

17828

SUVREMENA KNJIŽNICA »MATICE HRVATSKE«
KOLO V. — KNJIGA 25.

VJEKOSLAV KALEB

NA KAMENJU

NOVELE

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D. U ZAGREBU

VJEKOSLAV KALEB

NA KAMENJU

NOVELE

ZAGREB 1940

IZDANJE »MATICE HRVATSKE«

NACRT ZA KORICE IZRADIO OTON POSTRUŽNIK
UVEZ: KNJIGOVEŽNICA BOGOMIL ŠOBAN

ODLAZAK PERUŠINE

Još prije nego kroz pukotine na vratima nazre nebo, Joso se iskoprca iz gomile starih vreća; sjedne na rub postelje, nasloni se dlanovima na koljena i udube se u misli. Joso je u ovom mraku pozemljuše, kad je pustio, da mu u svijesti bljesne slika njegova zadnjeg poslovanja, bio silno zadovoljan sam sobom i on je u mraku, naslonjen onako, uživao neko vrijeme u svojoj važnosti; osjećao se dignut u dostojanstvo kao kanonik maštajući na sjedalu. Napokon počne hrakati i stenjati značajno, pred važnim poslom. Napipa odjeću, koja je upopunjavala pokrivače, pa se počne oblačiti, hraneći u zadnji čas svoj ponos malom mišlju, koju pojača govorom upućenim ženi:

— Kako ono niki ter niki mogu obučeni ležati. Ono robe se na njima usmrdi ka pas... Ja se lipo svučen i čestito pokrijen, pa četo slađe spavan...

— Ajde, Pere moj, ajde!

Mali Perušina skoči na noge iz kukuruzovih klipova, nastrtih na ležaju kraj ognjišta zbog pomanjkanja slame. Odavno je bio budan; pobrojio je sve pijetle, vrpoljio se u klipovima i buljio uzbuđen u mrak očekujući očev zov.

On se uzvrpolji u mraku u nekom naporu.

I ispod Jurke zaškripe daske, i ona se izvuče opsežno kao grana. Hukala je iz dubine prsiju, kao da želi izbaciti onaj »hljib«, što joj se skupio negdje u utrobi pod srcem, ili oko njega, neznano gdje.

Iza letava lijeno melje Garonja prežvu i otpuhuje kadikad, a dječica u klipovima hrkutaju i dišu šumno.

Primi se Jose ona škripa Garonjinih kutnjaka. — Dragi voko, njegov ponos. — (Garonju je Joso iznajmljivao pod svojim rukama i popunjavao svoj mali posao jeftinom i ugod-

nom zaposlenošću). Ta ga Garonjina glazba razdraga i on zaustavi svoje uho na njoj.

Joso se ugleda gospodarom ovog života, koji se otimlje mraku i nameće snažno kao korov.

Tako su se u mraku tiho odijevali, dok je vani dolazilo sivo jesensko jutro nejasnog ishoda.

Zatim Joso otvori, prenoseći ih, razklimana stara vrata. — Ah — hah! — udahne mlakog južnog zraka, zašepesa iz kukova i baci nekoliko puta svoje slabo pokretne noge, klimave u kukovima kao podvezane velike kobasice. On usidri svoju krupnu tjelesinu na tratini na doček, jer se nerado kretao. Odatle stane promatrati svoje jutro i vrebati na susjede željan razgovora.

Oko Jose prostrla se kamenita ploha uvijena u tamu. Na istoku probija se kroz tamne oblake škrto obojena svjetlost. Pijevci kraljevski zaključuju noć, a koke poslovno slijeću sa grana bajama lepećući tvrdo krilima. Tu i tamo zareve zanosno magarac, da dade oduška nagonu. Nebo se međutim sve bolje osvjetljavalo i otkrivalo u plavoj maglici cestu, dračaste bajame i sive brežuljke. Sve se otkriva lagano, u tišini, u ovom mlakom zraku, pa obuhvaća Josu snažno, izpunja lakoćom, zanosom, i mami ga na šetnju među one zidine, u meku travu i smilj u ogradi. Joso diše iz dubine, nastojeći osjetiti svježinu zraka, i otresa svoje čekinjavo lice kao mačak. I sve ga jače vuče navika: taj meki uzduh, ta suhoća trave, ta širina krša bez granica, bez zapreka. (Lutaš slobodno nogom i duhom, ili se zavališ uz zbijen grmečak pa kunjaš: iz prazna želuca diže se pospanost, omama kao slatkobolni opij — i tako se ugodno vene).

Josi se nadme srce milovanjem blagog vjetrića, slatkim jutarnjim ježurima, tihom kišicom, koja ne moči, i on odulji iz dubokog lijenog daha, na izdržaj, muklo nosno ojkanje bez riječi, koje se treperavo otegne dugo, dugo, dižući se u ushićen cik i spuštajući se u nestrpljivo čeznutljivo guđenje.

— Ooj, ohoho, ohoho, ohohoo, ooo — ooj...

Iz kamenjara počnu dopirati glasovi. Joso naćuli uši vraćen u svijest o današnjem danu.

Iza gomile izvire Kazo i Trajo. Uputili se k tvornici, da zarade nekoliko dana s vinom i kruhom. Izvalili se oni iz kamenjare odrpani i nadimljeni; ispod masne kape strše im

čupave kike. Joso pokrene mučno kukove i premjesti nekoliko puta noge k cesti.

— O, uputili se vi!

— Ee...

— Evo i mi se spremamo. Čekan dok mali obuče novu robu. Kupija san mu cilokupnu robu, nek dite ljudski izajde prid svit.

— Nu, nu... Imaš malo duvana?

— Čekan, dok otvori Lujina — kaže Joso nehajno, kao da svaki dan kupuje duhan. Ali Kazo zna, da krčmar Lujina otvara tek oko osam, jer se naučio gospodski spavati do kasnijega, nek se zna, da uživa. Dakle, kad nema duhana, Kazo nastavi put bez obzira na Josinu želju za izmjenom misli. A Joso je ostao presječene riječi, u zijevu. Kazo i Trajo odlepršaju niz cestu, onako mršavi u tankoj iskrpljenoj i razdrtoj pamučnoj odjeći, koja ne dospijeva da pokrije štrkljaste udove, kao skakavci, kao tanahni nekakvi kukci po bijeloj cesti.

Joso je gledao za njima maknut iz ravnoteže, ispražnjene svijesti: — Čega ima tu?...

Susjed Mate izađe iz svoje jazbine, pozemljuše, kao dikobraz, naježen, zbijen, radnik zemlje, kroteći čupavi, izblijedjeli žuti brk.

— Uranio ti, Joso!

Joso se snađe, vrati se u dostojanstvo i progovori svečano, kao da će izreći proročanstvo:

— Znaš šta je? Ko rano rani, kola mu se ne lomu, reka bi pokojni Luka Čvrljak. Eto, opremit ću i njega; nek dica idu u svit, neka tražu kruh, a namin kako bude.

— Moraš ih opremati i ako te nije volja, kad je vako. — Mate je iznad riječi žvakao gorčinu.

— Za pravo reći — dopusti Joso — nije nan lako.

— Ne moš ništa, nego krepaj, di si.

Mate se zagledao u daljinu, kao da pažljivo promatra one nježne sivo ljubičaste i hladno-žute tonove, što su se u divno mekim prelivima razporedili po kamenitim brežuljcima, smeđim hrastovim šumarcima, u ogradama, i kršu, oživljene oblacima dima nad komšilucima. Ali on nije gledao to, kao što nije slušao ni Josino pričanje o Perušini. On je, kao i uvijek, zaronio u maštanje o svojem stanju: grozničavo je nastojao

dokučiti, kako bi čovjek mogao evo ovdje na ovoj zemlji i u ovoj kućici poživjeti kao čovjek. Htio je, da njegova djeca na očevini sreću grade. Zato je radio kao rovka i štedio kao hrčak, vazda gladan zemlje. — On je imao sve točno sređeno u glavi, koliko mu čega nedostaje i s tim računom u svijesti, usađenim pod čelom u borama i zlokobnom pogledu, hodao je svijetom kao u snu.

A Joso je mlatio svoju:

— Kupija san malomu cilokupnu robu i obuću, nek dite ljudski izajde prid svit. Dicon triba upraviti, triba ih okrušiti, nek znadu, ko in je ćaća. Eto, srićon, bija san u svitu, pa se znan, ajmo reći, obrnuti i ljudsku rič reći...

Joso počne otežući pričati s namjerom, da poduže progovori, i pojača glas, kad opazi dva žandara, koji su prolazili cestom. Idu oni teškim, određenim državnim koracima, ponosno, očekujući pozdrav.

— Dobro in jutro. Pošli vi malo, a... — Joso se nasmiješio.

Mate je gledao u dlanove i čeprkao noktima po žuljevima.

Žandari jedva promrmljaju pozdrav i pođu prema birtiji.

Uto se pojavi Perušina s materom. Iza njih ostanu na vratima viriti tri četiri razkuštrane sanjive glavice.

Perušina je gledao niza se, u odijelo i nove cipele, a novu kapu je svaki čas namještao. Ispod kape je namjestio da mu strši uobičajena momačka kika; a straga mu kose kao perje pale na ovratnik.

Nije Joso Perušini odjeću kupovao baš po mjeri, ali se ipak Perušina zadovoljno u nju smjestio. Odijelo je kupljeno iz druge ruke; otijesno je: rukavi do polovice cjevanica, a nogavice do polovice golijeni, tako da mu sure čarape od kostrijeti pune prevelike cipele; tako mu i kapa propada na uši. Dijete će rasti; ali što se tiče odijela, nije se moglo birati. Sve je ipak Perušini bilo predivno. On se blaženo smiješio i zaokupio se gledanjem niza se, a napose u cipele, promatrajući ih u kretanju i mirovanju.

— Jesi li se umija? — upita ga Joso i pogleda ispod oka u Matu.

— Oće, sad će se močiti! Ne vidiš, da je čist; nema ni dva dana, da se umija — lane zabrinuto Jurka. Ona nije skidala oka s Perušine i počešće je huknula tužno.

Joso je začas bio neodlučan, da li da izkali bijes na Jurki ili da prijeđe preko neugodne stvari; Mate po svoj prilici i ne zna, da se valja svaki dan umivati.

— E onda ajmo — reče Joso konačno.

— E, onda ajmo — ponovi i zaziblje se, pokrene kukove, prateći njihovo kretanje trzanjem ramena i lakta, uputi noge i tijelo kao kakvu staru, tešku drvenu spravu, krosna ili taljige rasute.

— Eto, Bog — doda prema Mati, a na ženu ne obrati pažnju.

— Jurka digne crnu košćatu ruku za njima, a lice joj se zgrči i oči u očaju zjanu za Perušinom.

— Zbogon pošli — istisne ona uplašeno, u strahu, da joj to ne bude zadnja riječ, ali više ništa nije mogla naći, pa još jedamput digne ruku kao uvelu granu.

— Šta, ne ćeš ni mater pozdraviti — ukori Mate Perušinu glasom, kao da se trgnuo od sna, kao da je uboden nečim, nekom užasnom činjenicom. — Dijete odlazi....

Perušina se vrati zbunjen i pruži materi ruku.

Jurka je položila svoje ruke na trbuh kao dva komada suha drva, kao strane stvari. Ukočeno ih pruži u neobičan posao. Čudan obred. Brzo se Perušina okrene, pa, zadovoljan sam sobom, smušen, zvjerajući koso i ogledavajući se neprestano, otkaše za ocem. Nekoliko puta se spotaknuo i zamalo nije pao, kako je gledao u se.

Mate je zamišljen otišao za kuću, zguren k poslu.

A Jurka je stajala nepomično na istom mjestu, ostavljena kao crna panjina. Složila je ruke na ispupčen trbuh pa stoji. Četvero odrpane dječice stislo se oko nje i gleda udivljeno za Perušinom, ne shvaćajući, što je to s Perom.

Tako su stajali oni na tratini zelenoj, predvraću pometenom (iz kojega je uklonjeno sve u kuću i za kuću, da se siromaštvo manje vidi), kao da se stide zauzeti prostora, udariti u oko.

Davno su zamakli ono dvoje, a Jurkine i dječje oči tražile su ih po zavojima ceste. Tek kad je najmlađi, Zako, strižući bucmastim nožicama, istrčao iz kuće i uzvikao se, raziđu se djeca, a ona otare suze.

Šepesao je Joso sasvim ozbiljno i svečano, cestom, grabeći ustrajnim poslovnim koracima, i zibao se tako, kao da se vozi

sam u sebi, bez obzira na okolinu. Na lice mu je sjela ozbiljnost uvažene osobe. Perušina se na svoju stranu zaposlio promatranjem odijela, kape, okušavanjem džepova, škripe cipela, pa se morao s vremena na vrijeme zatrčavati, da stigne oca. A Joso drži prugu, kao da se plaši, ako zaustavi stroj, može izdati.

Bijeli se prašna cesta pod jutarnjim suncem, koje je napokon razbilo oblake i obasjalo golotinju, rastjeralo čarobne boje jutra i sve otkrilo, siromaštvo krša. Katkada prođe automobil, bezobzirno, bez veze s krajem, katkada protandrču klimava kola za mršavim, naježenim, kao suha bajamova grana, konjićima; gonič se zgurio i gleda vučji: u gladnoj škrtosti ne bi ponudio mjesto u kolima ni ocu. Gdjegdje se stisnuo čoban pod zid pa blene, dok kržljave ovce trudno odgrizaju kao mahovina sitnu, blijedu i zaprašenu travicu. Tu i tamo jata čavka i vrana šetkaju po goleti, pa uzprkos njezinu siromaštvu nađu pod kamenom koju glistu ili kukca.

Perušina se najzad prijeđe zabavljati s vranama; počne se na njih bacati kamenjem, ne puštajući iz vida nove cipele.

A Joso je središte ove krajine, ovog kretanja; putuje to poslovanje s njim.

Ako se Perušina zaleti preda nj, daje mu savjet:

— Ne govori ti ništa, kad dođemo prid onog gospodina.

— Prid kojeg?

— Prid kojeg je da je, to tvoj posa nije.

Joso se zaustavi i stane u svečan stav:

— Slušaj, šta ti govorin: ti ne ćeš govoriti nego ja, razumiš!

Perušina je imao običaj miješati se u razgovor starijih, čisto nasrtati, a to bi moglo smetati. Joso se sjetio toga videći Perušininu živahnost na putu.

— Ja san, moj sinko, svitski čovik, ja znan, kako triba s gospodon... a ti ni, riči!

Zatim se Joso opet zaljulja u kukovima i stavi stroj u kretanje. On nastavi misliti o onom svojem, a ne o Perušininom:

— Ej, odavna se nije pokazao čovjek među ljudima, odavno nije ponudio čovjeku čašu vina i poveo nakon nje riječ. Zašto čovjek i živi nego da bude čovjek, da se nasloni na bližnjega, da osjeti ljubav i zlobu.

Tako stignu do »Mrdeše kule«.

Komšiluk se sastoji od tri četiri potleušice i oronule kuće na pod (jedine u selu), koju svak nazivlje »Mrdeše kula«.

Potleušice se zbile među sive urušene, krivudave zidine, blatne škrape, slabunjave lopočike, a kula nasred onečišćene kamene čistinice.

Pred kulu baš izašao Jakov Mrdeša, koga svak nazivlje samo Mrdeša, kao utjelovljenje svoga roda, pod novom kapom i u uskim, novim, kratkim pamučnim gaćama, koje se čudno modre pod novom crvenkapom u ovim neodređenim bojama. Mrdeša se nešto ushodao po dvorištu, nešto premješta, namješta: sprema zavežljaj.

Na kamenoj klupi pred kućom sjedi stari Kremen, otac Jakova, pa lovi sunce, a do njega na zemlji čučnula žena Jakovljeva.

Starac je obučen junački: koporan i benevreci s pripašnjačom; samo boja odjeće se izgubila. Otrcalo se staro ruho i napojilo svakakve nečisti, jer ga nosi na golom tijelu već tridesetak godina. Na suroj čađavoj lubanji masni se bivša crvenkapa. On je utopio lice u duboke bore, a teški kapci kao u kornjače poklopili mu snene oči i dušu.

I snaha se zgrčila u čučnju, s golim suhim rukama preko koljena, u tankoj, blatnoj, i razdrtoj odjeći. Njezino neprano lice žutilo se grozničavo kroz nečistoću, između repova crne, teške kose, kao svijeća bratovštine.

Starac i snaha okrenuli oči k sebi; njihov pogled izmiješao se s čežnjama: ne osvrću se na događaje, na četvero petero golaća djece, nadimljene i razdrte, što se veru po općinskoj koštelci, da zajaze želudac koštunjavim plodom.

A Mrdeša se dakle uredio, da ide u grad. Nalickao crnu kosu i naherio novu crvenkapu. I gaće su dakle nove, ali škrto skrojene, jer je od njih odbio užinu. Samo košulju nije uspio dotjerati; ostala je iskrpljena i išarana od buha. On, kao i Joso, sveo je rad na zemlji na samo oranje i žetvu, iako je zemlje malo, pa češće zalazi u grad, iznalazeći uvijek nešto za prodaju: drvo, psića, mačku, par kosova, ili drugu kakvu, živu, ptičicu, što djeca ulove; glavno da je izlika. A on je čeznuo za trgovinom: ugodan posao i donosi novaca. Zato je rado općio s gospodom, da dozna tajnu, i govoriti je nastojao nejasno kao oni, i skupljao fino usta:

— Joso, vremenski si prošetan. Lipo vrime, pa bude otmeno putovanje.

— Joso se raskorači pa počne pričati o Perušini:

— Dicu valja opremati, moj brate. Da je i nas, na jedan primjer, naš otac zna dati. Ali šta š, di je starima bilo pameti. Eto tako, samo prama suncu, i koti dicu. Ali su znali, ka mi danas, maknuti se i s ljudima ljudsku rič reći.

— To je uvjerljivo, to je besida, ajmo reći, istinstvena.

Stari Kremen počne najednom trepati očima, kao od prejake svjetlosti, primajući Josu u svijest. Iznenada progovori kao iz podzemlja:

— Je li istina, Joso, da u gradu ima kupiti štruta? . . .

— Hm, jesi vidija, i štruta moš kupiti! — reče zamišljeno, odahne dva, tri puta i teško, istežući kornjačji vrat, proguta slinu, kao poslije teška napora. — Nisan ga vidija ima dvanajest godina . . . Lipo je ono na kruvu . . . i opet proguta slinu pa doda: — Da je bilo i loja . . .

Odmah zatim utone stari Kremen u se. Razočaran je sinovim nehajem za njegove čežnje.

Oko Perušine skupila se djeca u krug, pa mu promatraju odijelo, kapu, glade rukama cipele, svu tu ljepotu. A Perušina se raskoračio, pokazuje susretljivo sve dijelove, otkopčava se, da pokaže unutrašnjost. I cipele je izuo, da pokaže, kako se posluje; ali se zapleo u neobičnu poslu pa se zacrvenio u neprilici.

A Mrdešići zjaju pod balom kao ptići.

Tada Mrdeša osjeti, da mu se ovdje krnji ugled.

— Ti, Mare, smisli na dicu, i da bude sve po uredbi; uopće da se ja ne imitiran, kad buden doći — izda on strogo nalog.

On i Joso upute se ozbiljnim koracima, s rukama na leđima, sagibajući advokatski glavu na prsa, a na lice im se navukao izraz duboke zamišljenosti. Tražili su obojica što pametniju riječ. Mrdeša je fino trzao rame i lakat uvis, isturivao bradu, gledajući oštro, a glavom micao odlučno sad gore sad dolje, i govorio kroz stisnute zube:

— Otvori ću rastaraciju u bratskoj kući. One dvi osobe su zadovoljne: jedna za lokandu, a druga za ceparet. Meni je teligetna osoba obećala dati bačve i banke . . . Radnici iz vabrike, moj dragi, obraća će k meni.

— To nije loše, ali će smetati oni onamo. — Joso je mislio ono četiri pet gazda, koji svaki drži krčmu.

— Šta će ko meni, a?! Ja san svojstven čovik; živin od svoje telegencije. Ja san seljak i svak je moralan, da me časti. To je zvanično.

Mrdeša se nastavi hvaliti svojim naumima, a Joso katkada izkoristi stanku:

— Kupija san malomu cilokupnu robu, nek dite ljudski izajde prid svit — izjavljuje on ozbiljno.

— Tako je misto, tako je misto — odobrava Mrdeša.

Joso podiže još više glavu i korača pod svojom slavom. Njemu se čini, da sav svijet tamo vani očekuje dolazak njegova Perušine i divi se Josinoj domišljatosti. Ej, znade se za Josu tamo vani, u onoj zbrci ljudskoj, gdje Josi u vrevi ulica, krčmâ i kancelarijâ blista njegova vlastita osoba kao sredina svijeta: on je svitski čovik. U vojsci je on za vrijeme rata upoznao mnogo toga; mnogo toga se njemu objasnilo i on se posijao na šire polje.

Tako stignu do prve krčme.

Oni prošire korak dostojanstveno i licu dadu važan, značajan izraz, pa stupe u predvraće.

Krčmar Kure sjedio je za stolom i dremuckao. Debeo je kao bumbar, nabijen, okrugao, oblih leđa: stražnjice se digle za vrat, a sprijeda debeli podvoljak se naslonio na prsa, i lice same rumene grude. Crveno mu lice, kao u pijetla zajapureno, drečeće nabujalo, i sitne, u salu, očice prilagođene mačjem kunjanju, čekanju žrtve. Iz cijele mu osobe sijala je svijest: — Ja sam gazda!

— Kakvo dobro jutro! — reče Kure, stavljajući pred Josu i Mrdešu rakiju i cigarete. — Šta te briga, je li dobro, oli zlo . . . Valjen Isus se kaže! Kako Merikanac: gut monig, pa gut monig; ne će on drukčije. Ka razuman čovik . . . A naši, sad dobro jutro, sad dobra veče, sad . . . a pitaj Boga, šta sve . . .

— Da, da, to je vjerojatno rečeno; pametno doslovce, — složi se Mrdeša, mrdajući brzo glavom u odobravanju.

Perušina je izvalio usne pa zja sad u Amerikanca, sad u oca, sad u Mrdešu i motri im svaku kretnju, otezujući, ko je vredniji, a bala mu se zažutjela pod nosom.

— To mora da je pametan čovik — misli o Kuri — kad je ovako debeo i ima zlatan lanac.

Joso i Mrdeša se postavili u obredni stav oko čašice. Izvadio je Joso za palac suhoga kruha i žvačući ga pred rakijom počeo govoriti, da udobrovolji Kuru. (Vrag ga znao, on ima veze s vlastima preko svojih pršuta, a s druge strane, eto Joso šalje sina u svijet među tu vlast).

— Kupija san mu sve, šta iđe, nek dite ljudski izajde prid svit...

— Tako je misto, tako je misto — potvrđuje nosno Mrdeša i useknjuje se nečistom gužvom vrlo fino.

— Kupija san mu, nek ne bude zadnji, nek dite vidi, ko se za nj stara, nek upanti ćaću. — Zatim pripovijeda, kako će on skresati onom gospodinu, nek zna čije dijete prima.

A Kure se pravi, da ne sluša, da se ne udostoji, i lice mu ravnodušno.

Joso se zato obraća rakiji, ispije i hukne, sišući brkove. Čini on to široko i huče velikaški, isturuje donju čeljust, da posiše brkove, i tare zaposleno znoj s lica.

— Na, mali! — dade Perušini iskapiti ono, što je ostalo na dnu čašice. Perušina digne čašicu uvis i dugo, žudeći, počeka, da se ocijedi kap, zatim turi jezik u čašicu i zavrti je oko njega.

— Nosi, mala, ća ovo! — drekne Kure prezirno kćeri.

— Šaljen dite u svit, nek postane čovik. Evo da ja nisan bija, ajmo reći, u svitu, oli bi se zna vako okrenuti i pametnu rič reći.

— Lako je za to, šta ne bi zna rič reći, nego bi mu ove zime bilo ajme i kuku ka i tebi — reče Kure ispod glasa.

— Ne patu moja dica, kako ti misliš! Ja san svitski čovik, moj drági, i znan se obrnuti.

— A, znaš ti vraga — promrmlja Kure preko debelih usnica i odgega za vrata.

— Ajmo ća, Mrdeša — krene se Joso ozlojeđen. Ispravljao je svoje izblijedjele gaće i tresao, kao da se uređuje za izlazak.

Joso nije držao do odjeće. Odjeća je na njemu bila otrcana i nevoljna, jer uopće nije dopuštao misao, da bi odjeća, ma kako bila odrpana, njegovoj osobi mogla krnjiti ugled; on je hrabro u svojim krpama ulazio u ureae i gostionice.

Pred krčmom se Joso obrati njezinim starosjediocima:

— Gledajte, kako san ja dite opremija, gledaj! Kupija san mu cilokupnu robu... Tri stotine san dâ, moj dragi! A neka ko drugi u selu izvadi ti novac! A ona budala beneće... — Joso se izbeči.

Perušina gleda s ponosom u oca: zna ćaća, što radi. A Mrdeša podupre Josu:

— Naravski, to je umireno. Joso je služben! — Mrdeša nije imao želje, da ga razumiju.

I tako idu Joso i Mrdeša i pripovijedaju jedan drugome svoje planove i nade, obavješćuju se o svemu i sudjeluju u okolici.

Perušina se umorio pa se ne osvrće više na okolinu ni cipele, nego mišlju podupire noge, štedljivo klima; već je spreman, da se i zavali gdje bez obzira prema odjeći.

Sa zavoja na sedlu ugledao je Perušina pod sobom cio grad, kako se stisnuo uz more kao ovce uz lokvu. Prvi put vidi on grad, iako je prešao trinaestu godinu, a od njegove kuće do grada samo nekoliko sati hoda.

Sad je on otvorio oči i šuteći promatra čudnovate građevine, neke s visokim dimnjacima i drugim čudnovatim dodacima, a oca ništa ne zapitkuje. To je grad, što ima pitati.

Tako dakle Perušina razgledava, skače očima od jedne stvari na drugu, a ništa ga jače ne dira niti mu je čudno.

Tako su ušli i u vrevu, a on zaostaje i zadijeva se za prolaznike i posrće za ocem, kad se Mrdeša odijelio.

U neku veliku kućetinu su ušli. I tu je Perušini bilo najčudnovatije, kako se ulazi u te kuće: penješ se uz velike stepenice, vrtiš se oko sebe, da ti se zavrti svijest, pa na koncu ne znaš, gdje stojiš ni gdje je izlaz.

Povjerenik je razgovorljiv, od obilne riječi, penzionirac. Sjedi on kraljevski, krupan i visok kao gora, bijele glave, siraste kože; nenarodan kao upravitelj cirkusa. Udario je gromkim glasom u govor i prebire palcima kao kanonik i melje, prevrće riječi glazbeno, a vidi se, bez stvarnog zanimanja, više iz običaja i dokonice. Hvali on Josinu odluku, da dade sina »zanatu«, hvali, kako treba: — To je pametno, to je pametno; vidi se, da si napredan čovjek. Narodu treba dobrih zanatlija, narodu treba...

A Josi kose rastu. Kad je vidio, da se s čovjekom dade govoriti, sađe i on oprezno na svoju:

— A znate li, da san se ja prosuja, dok san ga ovako opremija. Kupija san mu spremu, nek dite ljudski izajde prid svit.

Povjerenik omjeri ispitljivim pogledom Perušinu, koji je odrvenio na mjestu.

— Četiri stotine san da za sve — podvostruči Joso. — Nije to šala za jednoga, ajmo reći, siromaha. Ko će meni, na jedan primjer, to naknaditi. Kako će meni dica prizimiti... Pravo bi bilo, da se meni prizna štogod.

A povjerenik mjesto odgovora uzvio fine sure obrve pa šuti. On se stavio u posao, zauzeo poslovan stav, služben, bez obzira na Josu; dapače Josi se činilo, da ga povjerenik ne želi više vidjeti, da je ispaljena ouška, da bi možda volio, da Jose tu i nema.

Zatim povjerenik izvede odnekle četvero djece.

— Evo, putuju svi zajedno, reče više u zrak nego Josi.

Perušina pružio vrat i gleda drugove. Odmah im prilazi, kao psić pri susretu. Ono četvero obučeno je u krutu odjeću, kao da je od papira, i miču se kao lutke ukrućeno. Ali obučeni su, valja priznati, bolje od Perušine. Zato je Perušina htio da se to prikrije. On pristupi djeci, koja su ga nepovjerljivo gledala i počne opipavati njihovu odjeću i hvaliti svoju. Zaboravio je on na oca i povjerenika.

Tu bi on zametnuo igru, da povjerenik nije pozvao na odlazak.

Povjerenik se ne osvrće na Josu, postao nepristupačan. A Josi se podigla uvreda:

— Ja dajen sina, moj gospodine, nije to mala stvar. Ja san njega, ajmo reći, izučija i odgojia!

— Možda je ovaj povjerenik ministar kao i sva gospoda, misli Joso, pa njemu uskraćuje, što ima svoj račun. Jer, nije moguće, da on dijete uzima za Josinu korist. — Ja dajen sina, a on ništa! Čekaj!

— Nisan ja, miga, koji divljak — nastavlja Joso glasno. — Ja san čovik od svita, pa znan što je služba... Meni se mora priznati štogod.

A povjerenik salazi niza stepenice i šuti.

Joso se donekle i zbunio; nije našao oslonca u čestitoj misli.

Kad da će vani, a Perušina ostao navrh stepenica; ne zna salaziti niz stepenice. Stoji navrh njih, drži se grčevito za priručje i gleda plašljivo dolje kao u ponor.

Ugleda Joso tek ozdo događaj.

— Šta ne salaziš? — pita ljutito.

— A? Je li ja? — zine Pere i počne spuštati noge, kao da staje u pomrčini na opasna mjesta; a rukama ogrlio priručje i oči izvalio u strahu.

Povjerenik gleda ispitljivo.

Tada se Joso sjeti, što je na stvari, pa svede, ljutit, Perušinu.

Na dnu stepenica stane Perušina i pogleda ih odozgo do dolje i nasmiješi se: vidiš, uzaći je lako, a saći nemoš.

Pred izlazom dočeka ih Mrdeša.

Mrdeša preponizno skine kapu do zemlje, nakrivi uz sladak posmijeh glavu i pruži vrlo fino povjereniku ruku ravno pod nos, neizbježivo.

— Ja van se poklanjan, gospon pofjerenik. Kako faše fisočanstvo? — smatrao je umjesnim kajkavski naglasak.

Povjerenik primi preko volje Mrdešinu ruku, na kojoj osjeti vlagu od useknjivanja.

— Nije loše, nije loše — mrmlja i otkida se.

Mrdeša ne gubi hrabrost nego nastavlja ekavski, da pokaže, da on može i tako.

— Evo, naš Jozef svaća pristojanstvo; On je, uopšte rečeno, svatljiv. Maloga je na jedan primer, zdravo naredio. — Zatim uhvati s dva prsta povjerenika za rukav i povjerljivo mu počne došaptavati:

— Jeste li ugledali, mali ne ume ni po merdevinama da koraca. Sirotinja, beda! A znate li da je čitljiv. Sirotinja velika, a naučio da čita samovoljno... Moram da prikažen, gospon povjerenik: mali je ćiriličan. Jest, neka van je u povjerenstvu, na moju reč... valja Josi nešto pripoznati, valja pripoznati, o tom nema smisli... parola danor.

— Što pripoznati, što pripoznati! — stane najednom povjerenik. Njegove malene oči rastvorile se kao rana i pretjerano ozbiljno gledale u Mrdešu, začuđeno preko mjere.

— Šta ovde treba čitava komisija?...

Htio je povjerenik objasniti svu pretjeranost njihovih zahtjeva, ali se sjetio, da s ovako neozbiljno obučenim lju-

dima, nepristojno odrpanim, nije njemu finu i uglednu čovjeku časno raspravljati. Može komu doći na pamet, da on ima prevratničke namjere. Istina, u zadnje doba je u modi biti okružen s nekoliko seljaka, pa kao prijatelj naroda prolaziti gradom, ali ne s kim mu drago, nego s onim seljacima, što nose kape na »tri poda« i što se rumene kao prava narodna korenika.

Joso je ipak shvatio uzrujanost povjerenikovu:

— Ostavi, Mrdeša, ostavi, ne smetaj gospodinu povjereniku. Eto, neka on samo dobro upravi s ditetom, a za ostalo ne ćemo ni pitati; zatvori ćemo, ajmo reći, oči.

Povjerenik požuri hodom, a Joso zagrabi naporno za njim, nastojeći se držati naporedo, što je povjerenik, očito, izbjegavao. Vidi Joso, da se čovjek odalečio, da se pokrio nekim ledom, daljinom, i da se onaj razgovor ugodni rasplinuo, izgubio se nekuda. Spoznaje on, da je gospodin daleko od njega. Osim toga i korist mu se rastapa: ne će moći ništa zaraditi, morat će segnuti u svoj džep, da proslavi dan: računao je opanke kupiti. Tako i Mrdeša se izgubio nečujno.

Na kolodvoru je povjerenik poslovan, ne osvrće se na djecu ni Josu, nego se drži za se, kao da se razumije samo po sebi, da oni moraju trčkarati za njim kao psi, pa ih napokon hoće da strpa u vlak.

Tako su se nenadano našli na rastanku.

U sebi oni otežu rastanak, jer im se čini, da se nije sve ispunilo, da izostaje nešto u obredu. Pa se vrpolje oni i stide se jedan drugoga i traže nešto u sebi i oko sebe. Perušina neodlučno, uzvjereno, pogledava sad oca sad vagon, kud povjerenik upućuje djecu.

Joso ga pozva u stranu:

— Vidiš li, šta san ja mora učiniti, da te opremin, kako smo se starali! — Zatim podigne glas i pogleda ispod oka povjerenika:

— Vidiš li, šta san ja mora učiniti, da te opremin, kako valja, da ka čovik prid svit izajdeš.

— Šta si ga opremio! Šta si mu dao! Gdje mu je roba, zavežljaj! Vidiš ovu četvoricu; svaki ima zavežljaj, a šta on ima?

Joso se zapanji.

Perušina pogleda u onu djecu, pa u svoje ruke, kao začuđen, što on zbilja nema ništa u rukama. A nije ni shvatio, zašto bi baš morao nešto imati. Joso i Perušina su se ukipili za čas. Osjećali su se, kao da su izvedeni pred nekakav sud, i svi se njihovi grijesi vide kao kroz staklo.

— Šta će sirotinja, moj gospodine — promuca Joso moltiveno, nehotice. Ali se odmah otrese zbunjenosti i sabere, pa počne sinu govoriti, kao da povjerenika i ne vidi, kao da ga i nema tu i kao da je ona njegova upadica beznačajna, i on je nije ni opazio.

— I ja san svita vidija i obaša, pa san se opet na svoju didovinu vratija. I bahuljača zimi ode u svit, a u proliće eto je opet u selo...

Povjerenik otrgne Perušinu i pođe s djecom u vlak.

Joso se najednom opet tjeskobno žurio, da Perušini utuvi svoju misao, i išao je za njim prinoseći mu usta na uho, (da se ne dogodi s njim kao i s malim Antom, koji se nikada ne javlja ocu, kao da je u zemlju propao; otac nema od njega koristi ni na Božić ni Uskrs).

— Ne zaboravi ćaću ni mater, znaš!

— Nkn — odmahuje Perušina — ne ću!

Nešto zazvoni i netko vikne.

Joso ustrepi i gurne Perušinu za povjerenikom u vlak, a on ostane vani, ne znajući se snaći.

Perušina je sjeo na klupu u vagonu s onom četvoricom i ne može ni da se pričinja, da sluša povjerenika, koji dijeli savjete, jer se sad najednom osjetio usamljen, otrgnut, i zvjera, da mu se objasni ovo. Oči mu se čeznutljivo otimlju prema onoj strani, gdje mu je otac, a boji se prići prozoru, jer misli da to ne valja.

Joso je izvana istezao vrat, da mahne sinu rukom, ali ga nije mogao vidjeti.

Joso stoji na mjestu, dižući visoko glavu, i sve se stidljivo osvrće oko sebe, da ga tko ne gleda i ne podsmjehuje mu se. I zbilja iz prozora vagona virile su glave gospode i gledale hladne ili posmješljive oči Josu u toj postajnoj ukočenosti. A Josi se činilo, da mu se podruguju, što on daje sina, što je tu, što je tako ostavljen. I tu se osjetio ponižen i sitan u tom čudnom vonju, šumu i trci bezobzirnih i bezobraznih lica, u toj okolini toliko službenoj, prijetećoj, opasnoj. Osjetio se Joso

najednom izložen; osjetio se otrcan, obučen jadno, ogoljen, gol. I svi ljudi oni, čudno daleki i tuđi, kao što je sve u toj postaji daleko i tuđe, proziru njegovu odrpanu i nečistu košulju, izblijedjeli haljak, zablaćene, smrdljive čarape, i vide njegovu rutavu tjelesinu s brabonjcima smrada i svi se smiju, smiju se i — bježe.

Vlak je nenadano, bez ikakva znaka, krenuo.

Joso zjane za vlakom. Nehotice digne za njim ruku i popođe ne znajući, zašto, pa se onda, jako zbunjen, zaustavi, stane se opširno prstima useknjivati, ispuhivati nos i hrakati, skrivati se u se. Joso se zabavio duže sobom sabirući se.

Jedan čuvar se okomi na nj.

Joso se okrene oko sebe i vidi, da je sam u postaji, s koje je sve odneseno, nestalo, i ona je čudnovato osamljena, bez svrhe.

CIKINA ŽENIDBA

I.

Ide Ciko lagano oputinom. Ruke je turio u prednje džepove, pa korača tromo, baca teške gumaše u stranu prenoseći kao neku stranu stvar svoje zbijeno tijelo, koje je kao žilavi dub čudnovato prikladno, da se rve s tvrdim kršem. — Ide on tako bez žurbe i zavezao se u misli. I što se više približuje Šilovu komšiluku, sve usporuje korake, da odgodi neugodan čas.

U svemu Ciko nije ni mislio, da će imati neugodnosti s Milkom, nego je više nastojao, da sredi račun sa Šilom, da nađe način, koji će začepiti usta. Jer Šilo je ugledan seljak, čovjek, kojega svatko poštuje i pomalo mrzi, iz zavisti, jer on hoće, da je najučeniji u selu. U vojsci je, za vrijeme rata, svršio nekakav voćarski tečaj i to mu se činilo divnim razlogom, da više ne prihvaća motiku. — Šetka on tako po selu učeno, razmatra kritički: — Zašto je ovo drško ovako debelo? Bolje bi bilo da je tanje. — Isticao je svoje poštenje, koje je, da se usput spomene, jednom došlo u teško iskušenje: trgovcu je jednom, pri prolazu kolima kroz selo, ispala iz kola vreća pure, a Šilo je i brat uzeli i potrošili. — Prijateljevao je s krčmarima, žandarima i ljudima iz grada, a glasovao je za vladu. Tako važan čovjek samo je nadzirao težake, kako je vidio na imanjima u Slavoniji. — A sve bi njegovo mogao jedan marljiv težak obraditi za polovinu godišnjeg rada. — Tako je Šilo uspješno prikrivao lijenost. — To zagonetno vladanje pobuđivalo je poštovanje. I Ciko je Šila poštovao i zato mu je ovo, što će učiniti, dvostruko teško.

Najzad Ciko, neodlučan, stane: gledao je zamišljeno u komšiluk.

Na stazi niže Mrkanove kuće stao je starac putnik; gospodin s torbom na leđima. Naslonio se na turistički štap i gleda s interesom krajinu. Katkada izvadi iz džepa bilježnicu pa bilježi.

Prvi večernji suton zamotao je krš u sivoljubičastu maglicu, podigao je blago bojadisane silhuete orijetkog, vitog, anemičnog jasenja i čupavih hrastića prema crvenkastom okeru zapada. Prostrana kamenita ploha krša, sa svojim brežuljcima, vrtačama, ogradama, kržljavim rašćem, čađavim kamenjarama, kao da se zgurila stidljivo u ove večernje tonove. Okrugli dolac smjestio je svoju tamnosmeđu, toplu materinsku plohu novoiskopanih vinograda, išaranu uskim trakovima slabašnog zelenila istom izniklog žita, kao preuski gunjac na leden kamen. — Ne dolazi na pamet u ovoj ugodnoj večernjoj smućenosti, da su oko doca, kao krpelji na sočno meso mlade životinje, zaokružili komšiluci po pet-šest kuća u labirintu zidova, ruševina, đubrišta, stogova i zablaćenih prolaza: tamo preko toga, kao kulise, sve su u valovitoj crti obrubili glavice plavih brežuljaka i živi večernji oblačići.

Iza obližnjih zidova stoji dernjava dvoje djece, ojkanje, pocikivanje.

Na licu starca razlio se nježan osmijeh. Upro je mek pogled na zavoj kamene oputine, obrasle kupinom i dračom. Kad — putem naiđe dvoje Josine dječice u šarenim prnjama, iz kojih su se odvajali: blijedo zamusano lišce, čupava zastijenjena od nečistoće kosa, mršave, lomne, okorjele, ručice i nožice. — Djeca su uplašeno ušutjela i oprezno zaobilazila starca. — A njega su zapanjila djeca kao kanarinac: iz čega izlazi onolika buka? — Zatim se sjetio svojega posla, pa spremi bilježnicu i počne zapitkivati djecu. Ali ona su izmicala, izmicala, gledajući koso, pa najednom udarila u trk.

Starac nastavi put kroz ljepotu proljetne večeri, vraćajući se pomalo svome.

Ciko se nasmiješi. To ga pokrene i on se, ne sredivši ništa, baci u komšiluk.

U Šilovu dvorištu Milka se spremila, da pomuze kravu. Ciganski crnomanjasta, oko rupca strše repovi kose, okrupna, niska, usiljeno vesele ćudi; kretala se samosvijesno, zavrće donjim tijelom, ziblje suknju i pogledava uspjeh. Držana je za vrijedno čeljade, jer se znala okrenuti po gradu i gospodu

nasamariti bolje nego itko: tučja jaja istrti u pepelu pa prodati za kokošja, staroj tuki skršiti greben pa prodati za mladu, udesiti mlijeko vodom i brašnom.

Na stolac za muzenje sjela je s važnošću. Najprije sastruže koru od blata s vimena, koje je nalijepila, da tele ne može sisati, pa onda pljune u šake, da ga opere i izgnječi.

Djeca su izvan dvorišta suzbijala kržljavo telešce medvjeđe dlake, rutavo, koje je tužno mukalo za mlijekom. Jedva se držalo na nogama od slabosti. — Tako će gladovati, dok poodraste, a tada će ga nešto uhraniti i prodati mesaru.

Danas kao i uvijek, donio je Ciko svoje nepomično lice, ponešto staračkí nabrano, vazda zbunjeno, a da nije očitovalo drugi osjećaj. Njegovo crvenilo, crvenkasta kosa i crveni vrat odavali su nešto puransko, što se curama sviđalo.

— O, doša si!

— A evo.

Poslije tog pozdrava Ciko se naslonio na zidić i sve se premješta s noge na nogu i pravi se, da sluča njezin govor, koji ona siplje kao usput, kao sporednu stvar, ali on se bavi svojom mišlju. A Milka dalje hunjkajući, preskačući brzopleto, nestalno, pripovijeda o danu. A po svoj prilici znade, da je Ciko ne sluša, da je zaronio u svoje misli.

Ciko i Milka gledaju se već četiri godine i sastaju se uza zidove ograda dane i dane kao prirodna pojava, staračkí mirno, i razgovaraju, kao da raspravljaju o lanjskom snijegu. Trideseta im je godina blizu, ali Ciko ima tri brata oženjena, a dva neoženjena, mlađa od sebe, a kuća i imetak uski. Jedan brat spava sa ženom u pojati iznad krave, a ostali svi u potleušici, kao u jazbini. A zemlja ih ne može prehraniti; svakakvim se trudom nahrane na pol želuca. I nakon proučavanja nije se došlo daleko. A već duže vremena osjeća se s jedne i druge strane odluka. Zato je Ciko i krenuo na put.

A Milki misli ukrutile lice; iza svakog smiješka naglo se navlači tvrd izraz, i drhće uzrujano pod mirnom obrazinom. Proklјuvala je ona davno njegove namjere jer nema tajne, koju mljekarice ne obrade na dugom putu do grada. Shvatila je: lako bi moglo doći i ono najgore — tako pomalo i ona umukne.

Prošao je Mrkan jašući, onakav dugonja odrpani, na mršavom, neosamarenom magarcu, dodirujući dugim krakovi-

ma zemlju. Požurivao je kroz nos magarca i bockao kamišem pod rep. Mrkan je obično izazivao podrugljivost, ali ga danas Milka ni Ciko nijesu primijetili. Zatim uđe u dvorište Mikac. Usfrknuo brk oko nosa i očešljao se brižljivo, a žmiruca sitnim crnim očicama, pa progovara odmah, odgovara, a da ga nije nitko ništa ni pitao:

— Evo nosin, znate, tovaru malo lozja. Ovo mu je ka šalša, beštiji. Jeste vidili, voli lozje nego slamu! Čudnovato! A eto nu, Bog je da svakomu svoje; njemu je ovo rana ka nama, ajmo reći, kruv.

— E, e, tako je to, tako, odobrava Ciko uljudno.

Pa onda muče oboje i Mikac, vidi da mu tu nema stanja.

— A eto, iđen mu jadnomu odniti; može biti da me i čeka. Pa onda pođe, kao gruda bublast, a debelim šapicama, dječjim, obuhvatio lozje.

Tada Ciko, ohrabren Mikčevim odlaskom, kao i prije, razbio ukočenost misli, pospanost, pa se bacio naglavce u govor:

— Braća oće, da iđen — reče, i padne u stid.

Ona ne podigne glave nego, sve nastavljajući muzenje, tiho progovori:

— A ti, oćeš li?

— Još ne znan; vidi ću večeras. — Rekao je on to sad mirno, kao da govori o najobičnijoj stvari.

Oboje su umukli. Milka je požurila s poslom, a on je nogom gurkao kamenje.

Uto je dvorište počelo oživljavati. Došla su djeca od tora, došao je Šilo s turbanom i žena Zeka.

— O, ti si tu! — pozdravi Šilo. Jeste li iznili đubar? — Govorio je nehajno, pametno.

Ciko je zbunjeno odgovarao.

Najednom se Ciko krenuo:

— Dobra noć! — reče i otiđe oputinom prema svojemu komšiluku, ostavljajući ih svih u šutnji, kojom su kazivali jedno drugome, da se razumiju.

Ciko odvaljuje korake i sređuje misli, otresa ono za leđima, zbacuje teret. A kad je okrenuo misli naprijed i uzeo pretresati ono, što bi se imalo večeras dogoditi, osjetio se olakšan. Pa sada, kad je sam, junak je svakakvi.

Svratio je misli na udovicu iz Blaća, koja je sama na priličnom žitku, koja ga pozivlje; može i sad na, da i ne

svrati kući, produžiti sat hoda i on, momak stidljivi, stid sakriti mrakom.

Te misli mu postajale sve milije i lice mu se smiješilo kroz mrak kao fenjer. — Udovica ima četrdeset, ali se ističe svojom svježinom, uhranjenošću, još nad svaku ženu u selu, pa ako ima i dvadeset. Sve su žene u selu mršave, koščate kao stari panjevi, žute kao gnjila, a ni djevojke nisu bolje: klimatave tančice.

A udovica baš zgodna; kao za pazar.

Ali češće mu je te ugodne misli trovalo sjećanje na Šila, na njegovo mudrovanje i svoje pristajanje; pristajao je Ciko, da ne ispadne zaostao, činio se mudar, a sad — na! I tako klone njegovo oduševljenje više puta. — Hoće li ostati čovjek od valjane riječi, poštovan? S druge strane nadmudrivao je savjest, rovao po pameti za razlozima, koji će opravdati ono najugodnije.

Kad bane u kuću, sva se obitelj već okupila oko vatre; od nje se još nijesu rastali nego su se držali podalje.

Bulji obitelj u lonac, u kojem krklja i otpuhuje pura. Trbusi željno očekuju topli obrok; na podne su uzeli po komad ječmenog kruha.

I tako šute oni pod gustim oblakom dima, koji je pod krovom do visine vrata, kroz koja se donjim slojem prazni.

Ciko se sagne, da ne zadre glavom u oblak, i prisjedne na panj k ostalima.

Trinaestero čeljadi nagusto se natislo oko vatre uz čađave zidove.

Oni svi, kao da nisu ni opazili Ciku, nastavljaju naslađivati se draškanjem sjaja vatre; vatra je kao nešto živo, kao i voda, morski valovi šumni, zanimljiva za ljudske oči.

Najmlađi brat, Luka, poveo je razgovor, djetinjastim zanimanjem za tuđe stvari, nekorisne, o onom starom putniku, što obilazi sela, zapitkuje o predmetima i bilježi.

— Kažu, da je profesor, da će o nami u voje pisati.

— Vrag neka ga znade — reče mrzovoljno stariji brat, Ante.

Razgovor se odmah i prekinuo. Osjećalo se po svima, da visi neko pitanje, koje treba riješiti prije svega, pa čak i prije večere. Večera bi se osladila.

Ciko, da zabašuri zabunu, počne se poigravati s djecom.

Tada stariji brat stade nekako čudno isticati svoje razdrpane opanke. Tura ih naprijed u svijetlo vatre i čupka im bolesne dijelove ogorčeno.

— Evo, razasule se sasvim. — Oduši on. — Oplići žicom i oputama: staro krpi-konce trati. A lako bi bilo, da imaš okle kupiti druge. — Gledaj opet dicu! Na njima same krpetine. Srića i Bog, da je proliće na vratima, pa in ne triba obuća. — Ali k vragu ga daj — maj na kuću, glad u kuću, — eto, to ti je. — Ante je pojačavao glas, gorčina je rasla, i rukama je uzrujano opipavao po bedrima i suspreže se od Cike.

Pa onda opet nastane tišina.

Najzad Ante ljutito dade materi znak glavom.

Stara uzdahne, digne se teško i zovne Ciku.

— Šta je sad? — promrmlja on ljutito, i nerado izađe.

— Poručila ti je Zorka Čavkina, da dođeš još večeras, ako ne, doći će joj Jure Grana iz Prhova.

— Nek odlazi, ko oće, ja ne ću! — okosi se on ljutito, ne znajući ni sam taj čas, zašto ni kako.

Kad je stara vidjela, da ga ne može nagovoriti, počne prigušeno cviliti, i suze joj navru na oči. A nije joj jasno, da li žali, što sin ne će da ide, ili što ga nagone.

— Dica moja, kućo moja!...

— Šta ne ćeš, šta ne ćeš! — zagrmi stariji brat, izašavši odlučno. — Moraš ići. Četrdeset iljada vridi njezino... Kupi se odmah večeras, oli traži konaka, kako znaš.

Ciko svlada prkos, što mu se naglo propeo, mjereći svoju korist, pa spremi popuštanje, odluči. I već je u mislima mjerio put do udovice. Ali je očekivao jači razlog, da baš večeras pođe; dobro bi bilo, da i snahe znadu, da je baš prisiljen.

Čim je stupio u kuhinju, najmlađi brat, Luka, koji je shvatio, da Ciko ne će da ide, skoči i napade, prinoseći mu prste pred oči:

— Moraš odmah poslije večere! — krkljao je strastveno. — Gospodinu se oće mlada žena... A više valja udovice ruka, nego sva ona.

— Kakva je, da je, ja je uziman, a ne ti!

Luka rukne na to, a i druga braća skoče:

— Uzimaš!... Ubi ću te, gade! Zadavi ću te! — Luka je prinosio prste i zube pod grlo Ciki.

— Ne bojin se ja tebe, reče Ciko mirno, a na licu mu se pojave blijedo zelene mrlje.

— Dajte mi sikiru! — poleti Luka kutu.

Žene se uskokodaču, pritrče, obuhvate Luku. On se otimao i pjenio, dok ga Ciko mirno gledao.

Druga braća se odvrate, prepuštajući jednome račun. Ante je mrmljajući izašao. Djeca iz kuta izbečila oči.

— Mora ići, mora ići odma! — vikao je Luka.

— Ne ću ići! — Ne ću, ne ću, ne ću! — rikao je i mahao rukama, sagibajući se do zemlje. — Ti oćeš da se ženiš, pa ti ja smetan...

— Puštajte me, puštajte! — Luka se naglo trgne, zgrabi sjekiru iz kuta, pa, kad su ga žene opkolile, udari nahitac prema Ciki.

Ciko se ukloni, a sjekira udari u vrata i zabode se u procijep. On je uzme, digne visoko iznad glave i pođe prema bratu.

Ukućani dreknu; krik strugne.

Ciko se zaustavi, držeći sjekiru u zamahu. Njegovo crveno lice bilo je pokriveno velikim zelenim mrljama, a oči, rastvorene, bijelile se.

Pa najednom spusti sjekiru, odbaci je i ruke ovjesi nemoćno niza se. Tada ga stara mati obuhvati i odvede u kućnu stojnu.

Tamo u tmini teško su razabirali jedno drugo pred svjetlošću, što je još tinjala na zapadu. Klekla je starica pred sina i kumila ga svim najdražim, da mu se smiluje, da joj spasi kuću. I šaptala je ona tiho, kao da moli neku obrednu molitvu za zaštitu kućnog praga. A Ciko samo gleda preda se u tamu i ne misli ništa, nego pomalo opazi, da čeka, da sazre sve samo po sebi.

Najednom se otrgne od matere i pođe u kut, u tamu i tamo se zaposli.

Nekoliko djece trčkalo je oko njih po nalogu matera; svaki čas je koje otrčalo da javi.

Začas izađe Ciko iz kuće s torbom na leđima i uđe u kuhinju.

— Kad san van toliko težak, iđen. Eto naite se moga, živite sritno! — reče gorko, okrene se i otiđe u noć.

Snahe su u silnoj napetosti, uoči bogata razgovora, istegle vratove i pratile događaje, ali su se usprezale od riječi, jer bi mogle lako izbiti batine. Išuljale su se iz kuhinje, da vide pojedinosti odlaska. Slale su djecu daleko za njegovim stopama.

II.

Ide Ciko lagano, kao preko volje, bacajući svoje noge u teškim gumašima, teške kao od gline, čudnovato u stranu, a misli mu poskakuju nestalno kao koze po liticama. Isto ono prijašnje žulja mu savjest. Ipak je, utvrdi, malo lakše pri duši, ima čvršće opravdanje. Zato se više poda maštanju o udovici. Rasuđivao je svoj položaj računom: da li je njezino imanje dovoljna plaća za njegovu mladost. Zatim, što će reći svijet. Tu je našao račun povoljnim: kruha, govore, ne će mu nedostajati, što je glavno. Zatim je temeljito i svečano, uozbiljivši se jako, iako je bio sam, u sebi utvrdio: traži će, da imetak prenese na nj, ako ne, vrati će se odmah kući. Tako će jedino naći potpuno opravdanje pred selom i Šilom, jer i on će pred snagom imetka sasvim uzmaknuti. Tako će Ciko još izazvati i veliko poštovanje, postati uvažena osoba, s imetkom, s pravom glasa na svakom mjestu.

Takve misli su kadre rastopiti svaki led srca. I on oživi korakom, razmahne laktima.

Pa se onda pusti još dalje: približi misli osobi udovičinoj. Pojave se jasno puni kukovi; ziblju se šaljivo — hak-nak: pred njim na cesti. — Pa živahnost poraste. Uzvitla ga želja, raspali neki prkos, naježi mu kožu, zasvrbi ga u korijenju kose i on udari u putničko ojkanje glasno, govorničko, kojim se obavješćuju, raznose vijesti po zaseocima:

Udovica, ruža odabrana,
Čekala me nediljicu dana,
Boravila teške noći sama.
Ooj, ohoho-ohoho-ohoho-ooo-oj . . .

Te riječi primale su kamenjare, mimo koje je prolazio. U njima je nastalo kretanje, šaputanje, nagađanje. A svi su pogodili, tko to i zašto pjeva. Vijesti se šire brzo. Znade se i

što je kome u želucu. A Ciko, znajući to, nastavljao je oduševljeno jače i raskošnije: kad se harči — nek se harči:

Udovice topla večerica,
Večerica, a i posteljica,
Ne mori te ni briga ni dica,
Niti budi prerano zorica.
Ooj, ohoho-ohoho-ooo-oj . . .

Kad je došao na dogled udovičinoj kući, izlazio je mjesec i hladno obasjao krš. Kuća se jasno ocrtavala pred Cikom.

Čvrsto zidana potleušica polegla je dvadesetak lakata. Iznad niskog zida nov, crven krov, u sredini zida dvoja nova velika zelena vrata raširila se oholo, kao da će kroz njih prolaziti kola sijena, a s obje strane njih po jedan sitan prozorčić. S lijeve strane mala, u suho zidana kuhinjica. Baš kad je muž Amerikanac ovo dovršio, umro je od sušice i tako su njegove sanje ostvarene: prestale su brige.

U udovice u kuhinji susjedica na sjedenju.

— Dobra veče, reče Ciko i ostane stojeći.

— O, doša si, lane Zorka.

— Jesan, brate, kako si poručila, naglasi on.

— Dobro; sidi.

Susjedica brzo shvatila:

— Ovo ti je nov muž: Ajde, u zdravlju.

Doskora počnu hodočastiti susjedi. Prisjedne svaki po malo pa porazgovore s Cikom, kao došljakom iz drugog kraja, od drugih ljudi: — Kako kod vas žito? A šta je od Mate Droba, je li dovršio kuću? Daje li i kod vas vlada šest kila kukuruza za nadnicu? To je šest dinara! I još računa, da nas pomaže.

I tako zapitkuju oni sve o običnim stvarima, a Ciko ozbiljno razlaže svakomu svoje i drži se jako ozbiljno.

Kad su Ciko i Zorka ostali sami, donese ona ječmenu pogaču, nekoliko jaja i malo slanine. Iz rupe u zidu izvadi tanjir pa mu na siniji dade jelo.

On marljivo prione, zirkajući kradom na udovicu: crna kosa kao ugalj, crne oči, punano smeđe, kao u Milke, lice, pomalo nabrano, a oko širokih usana ohol posmijeh. — Pro-

matra je on i poslužuje se izdaleka dohvatajući, i širi lakte pri poslu dostojanstveno.

Najzad se odluče u kuću.

Milka ponese dimljivu petroljku.

Kuća nije žbukana, ni popođena, ni preošićena, kako je to širom Zagore: počnu pa ne dovrše sasvim; može se i ovako, zaključe; čemu trošiti! U jednoj polovini bačve i mnoštvo drugih stvari, a u drugoj krevet, škrinja i komad stola. Ni tavana nije bilo, nego gore na gredama stari trstenjaci, da ne zja praznina krova.

Ciko se razgledao i našao sve u redu: kuća čvrsta, bačava dosta, hambar po sežanj, a krevet pravi, kupljen u gradu iz druge ruke, a ne daske na konjićima.

Šetka Ciko po kući i počinje se podizati, naduvati gazdinski, kao djeca u novim cipelama, a lice mu uvijek ozbiljno i, tobože, duboko zamišljeno, stručno. Čas mu sunulo, da progovori o imetku, ali se brzo predomisli.

Zorka uređuje postelju i obrće se amo tamo bez vidljiva posla. A sve jedno drugo kriomice pogledavaju.

— A eto, onda ćemo leći, zaključi on.

— A nu.

III.

Ciko je udisao pohlepno osunčani jutarnji uzduh, koji je imao poseban ukus u ovom novom kraju. I sunce se drukčije javlja i obasjava vrlo novo ove nepoznate, nepriljubljene mu skupine predmeta: kako ovi kutići sa zelenom travom, ljubičasta sjena, granata koštela, vabe, nukaju na dodir; a kud god svratiš, naiđeš na neočekivano; i grmečak drače je novost, ugodan susret. Sve je ovdje manje izgaženo i onečišćeno, jer nije obilje djece i noge ljudske su rjeđe. I u kući novi predmeti zabavljaju kao zadaci. Pa onda eto žena, biće s posebnom ćudi, novim razgovorom, nježnom brigom, zakutcima slasti... Sve je obavijeno dragošću prošle noći: sa sobom još nosi slatko treptanje, i sve vidi kroz ugodnu klonulost, skoro kao u slatkom snu:

Tamo je leglo poljice sa smeđim njivicama, obronak s vinogradima, ograde s dupcima. Tu ima mnogo stvari, koje će postati njegove. On i sad raspolaže tim. Može, ako će, obići,

prisjesti na ogradu, udariti gribljama lagano, odjeven dobro, susresti znanca i progovoriti o vremenu, o ljetini, o mladici loze.

Ciku je počela obuzimati vlasnička slast, počeo je puniti srce svojinom, léći račune, smišljati gazdinstvo: naselio je kuću djecom, staju kravama, tor ovcama, zamišljao se, kako krči, obrezuje, navrće — slaže novac... progovara poštovanu riječ...

Kad su koračali stazom zaseoka prema polju, izvirile su radoznale žene i djeca i stali u predvraća, kao da promatraju svadbenu povorku. A oni su se činili, da ništa ne opažaju. Koračali su lagano jedno uz drugo, ponosno, držeći svaki svoju vrijednost, objašnjavajući se pogodno.

Ciko je uzeo motiku, da na današnji dan malo zagrebe, da dodirne svoje, da put ne bude baš uzaludan. Ona je govorila bez truna stida o kući, zemlji, gdje je što i koliko je čega. A Ciko je jako dobro pamtio i zapitao katkada po štogod.

Dovela ga je najprije na veliki vinograd u Docu. Pokazala mu ga ponosno:

— Tri dana oranja!

Ciko sa zida, onako s visoka, pogleda kao vojskovođa naduto (čini mu se, da ima u ruci polugu, koja pokreće sve ovo, čini, da zeleni i cvate) i napravi lice: vidim ja to, i još više. Pa se propita za susjedstvo.

Nakon toga Ciko sađe u bliži dio, u mali vinograd, koji čeka, da bude zamlađen. Zemlja je na površini smućeno smeđe boje, neodređene, neugodne, bila je prignječena zimom, pa poziva težaka, da je osvježi.

Motika utone uz ugodan šum u zemlju, zaroni kao u tečnu hranu. Odreže sočan komad, pa se s motike razaspe lagano, mljevena kava, neka jako hranjiva tvar, s kojom je igra ugodna, jer su ishodi čarobni, kao od tajanstvenog obreda.

On je udarao motikom u mjeri, vještački. S njega je nestalo one nespretnosti, razrokosti hoda, kretnja; pojavio se u svojem poslu, jak i primjeren.

A ona ga je promatrala, ocjenjivala, upopunjavala iskustvo o njemu; i bila je zadovoljna: mladić je jak i radišan, zgodan u svemu.

Sjela je udovica na zid i utonula u sanjarenje, jako rastvorenih očiju. Čučnula je kao ženka: uobličile se bedre ispod

uskog pasa, i gojna ruka do lakta, obla i bijela, pa prsa nabrekla, pa obrazi obli i oči crne gledaju ženski.

Sunce je između rijetkih ovčica žurilo k visini, a vjetrić lagano, ljetnje, zapuhuje, mlako, i ptičice zacvrkuću plašljivo, izvidnički, pa proviruje trava, oživljava jasenje, i sve je svježe i mlado kao u gospodskom perivoju.

Kad je Ciko zasmeđio pravilnu plohu, nasloni se, prignut u leđima, obim rukama na držak motike i pogleda Zorku. Na čelu su mu se okupile kapljice znoja, a kroz tijelo osjeća živo strujanje krvi i toplinu sunca na leđima.

Ova rijetko debela zemlja »Doca« i ovaj proljetni zrak, što gasi žeđ ili istjeruje zimu, ne može se točno odrediti, pa Zorka, koja je, jače iz sjećanja, topla i meka kao ova zemlja i zrak, struje Ciki oko srca, šire zadovoljstvo, određuju ga na zemlji. A on nesvijesno odbaci motiku i nađe se kod bujne ženke.

Ciko je prisjeo i naslonio se na nju.

Zaronio je tako Ciko u bujno ženstvo i činilo mu se, da se vjenčava sa zemljom, s imetkom, s domom. U njemu se raskrilio neizmjeran osjećaj sreće.

U nedjelju se opremio Ciko i Zorka k crkvi. Ona je stavila na glavu šareni rubac i nove gradske cipele s visokim petama. Suknja je nabrana i straga naduta, pa je vrtnja laka; a i kratka je suknja, jer su noge debele. — On se obukao u novo ruho polugradsko, a obuo pokojnoga joj muža nove amerikanske cipele s okrupnim petama i širokom kapicom na prstima; i kapu je njegovu radničku stavio.

Idu oni svijesni, da su zanimljivi, pa se ukočili, koračaju kao djeca na pozornici u školi, papirnato. A kad se javljaju znancu, ne okreću glavu sasvim, da ne pokvare red, misni hod nedjeljni, nego ga nastoje očima dokučiti.

Široka ali neravna državna cesta pružila se u pravac, tri kilometra dug, po kamenitoj visoravni. Uza nju, na velikom razmaku, po koja kućica i krčma. Zaseoci se skrili podalje u krš; očituju ih skupine bajama i hrašća. Vrtače i doci zaronili su, samo im vrhovi stabala strše nad ploču. A na prvom zavoju crkva i uza nju dvije krčme.

Sunce je blagdanski obasjalo cestu, kuće, kamenje i novo zelenilo, s dosadnom suhoćom svetačnom.

Po cesti hrpice čeljadi, što ide k crkvi i krčmama. Cijelom cestom se crvene nove kape. Skupine momaka, s repom djevojaka, zaselak, pjevaju u jednom tonu, a u dva glasa, za korak, i završavaju ojkanjem, pa jedan protkiva izvodom za nastavak. Vještački izvijaju i trepte:

Boga moli đuvegija Mrndže
Da mu majci tvrdi sanak dade...

Podigli su glave u vis, kao tetrijeb u zanosu; čini se, da ništa ne opažaju oko sebe. A kad prolaze kraj Cike i Zorke, udare promijenjenom, jako naglašenom mjerom življe:

Udovica maslo kupi
Da namaže, da ne trpi...
O moj mužu, dobro moje,
Maslo troši, sve je tvoje...

Gazde se voze u mesarskim kolima na pera. Naslonili se, u novim kabanicama, razmahuju bičem, puckaju, i prate zibanje kola, zanošenje, tijelom dostojanstveno, pa im se na onoj ljuljkavoj visini čini, da su po ugledu daleko iznad pješaka.

Svi se naslađuju ovim putem do crkve kao paradom. On je dio svečanosti. Postaje za ocjenu su krčme i škola. — S prozora škole gleda učitelj i učiteljica, ali prolaznici se drže, kao da ih ne opažaju, ne obraćaju pažnju, samo ispod oka povire, i nude se na ogled.

Krčmar Lujina izbočio trbuh na vratima, amerikanski opremljen, i frče brk. — Prolazi skupina i pozdravlja ga netko iz nje:

— Brojtro, kume!

On vadi uvijek nanovo zlatni amerikanski sat, navije ga malo i gleda tobože vrijeme, je li još doba za užinu, a na licu mu izraz gorak, svakome već poznat:

— Uzeja san sinoć bokunić — odreže rukom preko dlana — tuke, pa mi je teško palo na štumak. Ka da mi je košćina o kila u njemu. — Pa onda uzima bocu s rakijom, ulijeva i kuca se šutke. Ističe darežljivost. Nema djece pa je škrt preko mjere.

— A kad ćemo pirovati? — pita Ciku i Zorku.

— A eto vidi ćemo još...

— Enti Balu, zakla ću onoga nonde — pokaže jedno prasence, koje se odvojilo i ruje pred pragom — pa ga ka bandiru doniti.

Ciko se nasmije zadovoljno. — Lujina je u devetom rodu sa Zorkom, a to se, kad je imetak pogodan, ne zaboravlja.

Zorka je ušla kumi Bari u kuhinju.

— Da šta ću nego! Zapisati mu žitak, pa da me onda još i tuče. Eno, ako bude dice, neka je dičinje, pa to je ka da je i njegovo.

— Da kako, mala! Ne budi luda — odobrava Bara.

A Lujina na drugoj strani:

— Enti Balu, nisi lud! Dobro si pogodija! — odobrava Ciki. — Stanje je lipo. Samo se postaraj za dicu.

Ciko se smiješi stidljivo — lukavo:

— Nu, nu, nije joj krivalo!

— Ha ha — smije se vješto Lujina. — Na! U zdravlje! — Nudi mu čašicu kao: zaslužuješ je! — i nastavlja smijeh.

— Oćete sisti s nama u đardinjeru?

— Možemo, možemo, — pristaje Ciko i veseli se, što se popeo sa pješačenja na kočiju.

Kočija, dakle, ima visoko sjedalo i zanosi nekako gospodski u strane, i kako pješake ostavlja žalosno za sobom i ispod sebe, a pod tobom meko kotrljanje, ugodno brujanje. I dodir s gazdama.

Kod crkve druga krčma, prijateljska Lujini. U njoj Ciki opet čašćenje.

— O, gazda! — pozdravlja ga krčmar Knez, čovjek krupan, mišićav, izbuljenih očiju, a volje vazda kao da prijeti: šta će meni ko! — Tu su šake i stanje! Osobitu mržnju je gojio na advokate, jer su mu često trebali:

— Ja se znan obrnuti u njihovoj kancelariji bolje nego koji od nji! Samo da mi je licenca. A neka oni dojdu upregnuti konje u kar! — Tom svojom praskavošću drži seljake u poštovanju. — On pruži Ciki mali prst, jer je zaposlen oko slanine. — Opaža ga dakle. Ciko će biti kadar potrošiti u krčmi svake nedjelje po koji dinar. A i druge su tu veze, gazdinska suradnja.

Gazde ljubomorno čuvaju svoj ugled, ne miješaju se rado sa sirotinjom, pa je Ciki velika čast. Raste mu veselje. Već ne zna, kuda bi rukama. Nelagodno mu pod tolikom pažnjom sa svih strana. Prilaze ljudi i pružaju mu svi ruku slavno, kao znamenitu stvar, krasan dar; a prije ga nitko nije ni opažao. Sad je gazda, vlasnik.

A Milka je šuteći išla, davno prije zore, bijelom cestom u grad, drščući od uzbuđenja i od studeni jutra. Sud za mlijeko nije osjećala u rukama, ni njegovu težinu. Mljekarice su je napunile otrovom, ali više protiv sela, protiv djevojaka, žena, udovica, koje se smiju. Spremala je robu toliko godina, sakupljala za špadun, smišljala načine, da dođe do novaca, da podigne sebi vrijednost, da primami Ciku i njegove. Računi su njezini bili veliki: kupila je pet šudara, tri para opanaka, dvije kotule, uplela pet pari čarapa, sašila dvije košulje, nahvalila se na sve strane... A sad opet neizvjesnost. Tko zna, koliko vremena do novog momka po volji. Kad su mljekarice počele o cijenama na pazaru, o prodaji i kupnji, i ona se unese u račune. I počne glasno uspoređivati sadašnji svoj život sa životom u Cikinoj kući.

— Di je moja lipa sloboda! Iziden ka čeljade, popijen i iman uvik svoj dinar u žepu!

Ostalo je samo pomislila: osim utrška u gradu dobivala je vrlo slasne ostatke jela, procente od prodanih Lojinih jaja ili šećera i petrolja, koje je kupovala za krčmara. Zamišljajući se bez ovoga zabavnog posla u Cikinoj kući, o ječmenom kruhu i nezačinjenoj puri, učini joj se, da je riješila pitanje, naglo razvedri lice i priopći misli mljekaricama:

— K vragu ga daj, nisan za nj ni mislila poći. Bolje mi je ovako nego gladna ligati!

Ali ona nije pregorjela Ciku, nego je varala samu sebe, a odmah nakon toga zapala je u očajanje i grozničavo smišljala osvetu. Hoće li biti krvava ili ne, odlučivala se.

U crkvi se Ciko ukipio u hrpi muškaraca, naprijed do oltara, kao i drugi, a Zorka među ženskama do glavnih vrata. Svi oni, dakle, u ženskoj hrpi i u muškaračkoj, miruju, uozbiljili se, i tobože ne opažaju se, ali računi su ipak očiti; svaki pokazuje svoju osobitost: nove cipele ili kapu, ili brk, rubac, košulju ili oči, i misli da je središte pažnje. Kunac, koji je nedavno došao iz vojske, pokazuje svoju obrazovanost: mar-

šira paradnim korakom, nasred crkve »stati stoj«, pa, da se pokloni, poskoči visoko s lijeve noge na desnu, jako udari vojničkim cipelama (htio je fino, pa ispalo tako), zatim: »desno kret«, i opet korakom vojničkim pristupa skupu. A nitko se ne smije, primaju novost ozbiljno. Ante Josin izvršio je dubok poklon s oba koljena i udario se nekoliko puta jako šakom u prsa ... I tako tjera svaki svoju.

A starci na pjevačkim klupama s naporom rastežu »Gospodine pomiluj«, hrapavo i ozbiljno, kao da od tog obreda njihova ovisi cjelovitost neke jako važne radnje, glasovi su nemoćni, grobni, kao da pjevaju pljesnive proročke slike sa zida, odzvanjaju čađave gole lubanje.

Fratar je iskoristio Cikin slučaj, da progovori o ženidbenom čudoređu, proti divljem braku, kao pri svakom takvom događaju, po naredbi crkvenog starješine, ali seljaci primaju to kao vjetar, mirno, ogrnuti u kabanice ravnodušnosti, propuštaju kroz uši bezbolno. — Narod je gledao u par radoznalo, ali ne zbog prodike, nego iz uobičajene izvidljivosti, za procjenu i razgovor.

Na pol mise pojavi se uz oltar Šilo. Natakao je na nos naočare, koje mu je mali Sako našao na nekom zidu; vezane su žicom i koncem i pomalo mu kvare vid; ali s njima izgleda jako učen. Stavlja ih u crkvi, kad se pravi da čita iz molitvenika, a po selu također traži komade novina ili kakvog drugog ispisanog papira, da javno naočarima pročita.

Ciko ga uoči i odmah isključi iz vida. — Porazi, gad, svojim dostojanstvom, gospodstvenošću!

Pa mu nastoji okrnjiti ugled:

Nekidan stoji Šilo pred kućom i razgovara sa susjedima. Kad — prođe teretni automobil. Projuri kao vihor. A dolje, malo dalje na cesti, ostane ležeći nešto crno.

Šilo se dade u trk, da prisvoji plijen, dok su susjedi zavidno gledali.

— Jesi moga ti potrčati! — korila je Kata sina — mlađi si, brži, moglo je biti tvoje!

A Šilo stoji iznad crne mrlje nekako tužno.

Satro je auto njegovu vlastitu ovcu.

Fratar propovijeda jednoličnim glasom, odrađuje zadatak, i pomalo uspavljuje narod; ostaje drijem iza toga pa svršetak mise bane nenadano.

Iza mise je na rudini kolo.

Šuteći igra mladež, kao da vrše, prebire nogama, trga se bijesno ili udari drmati tijelom, treskati se na nogama; katkada krikne bećarski netko, tko je bio u stranim mjestima, ali ispada neumjesno. Dalmatinac ne trpi razmetanje bučno; on se hvali šutke ili zatvoren u pjesmu, monotonu i mirno rječitu. Neki su samo iz vojske donijeli nečiste psovke, bećarenje, udaranje u prsa, ciganske pjesme i pocikivanje.

Oženjeni ljudi su zadovoljeni u tome. Oni ne moraju u kolu glumiti veselje i junaštvo. U krčmi vode mudre razgovore, nazdravljaju, udaraju se po ramenima, žive svojim životom.

Cikina braća su kod kuće. U crkvu ide samo onaj, tko ima pristojnu odjeću.

A onaj stari gospodin, koji obilazi sela i zapisuje opaženo, vrze se oko kola, promatra radoznalo.

K njemu se priključi Jure Kika:

— Zdravi bili, šjor! Šta van se čini od našega mista? Lipo misto, znate, čisti ždrak. Nema vode bolesti ka u drugin selima, ne bojte se. Samo da je bilo šta isti! Znate, narod nema.

Gončine s pazara progone ovce za mesare u gradu. Puckaju bičevima i deru se, kad prolaze kraj naroda.

— Kako zovete ono? — pokazuje gospodin ovna.

— Nije uškopljen! Brumac! — umiješa se Škrga, koji se prikrpio. Turio je ruke u džepove pa jako radoznalo prati razgovor i smišlja šalu.

— Ne virujte mu, kaže Kika, on će vas osamariti!

— Ne virujte njemu, gospodine, on van to govori, samo da mu dadete, da se napije.

— Uu, pogrdo! — ljuti se Kika. Ti š mene sramotiti ... Pa i da mi se čovik dade napiti, šta bi to bilo sramota!

— Onako je, kako van ja govorim, viče Škrga i odmiče se, da se obrani.

Ciko u krčmi Kneza posvećuje veliku pažnju krčmarovu govoru. Gleda sasvim ozbiljno i maše glavom odobravajući, sretan, što je krčmar upravio riječi baš njemu.

Pa onda je čovjek omamljen od vina i jako zadovoljan ovom nedjeljom. Sjaji se Ciki veselje na licu. Zacrvenio se još bolje i u očima mu sjaji zanos. A Zorka samo ziblje

suknjom i namiguje cijelim tijelom, pa na lice navukla postariji, iskusan, ženski osmijeh, pouzdan, i korača uz Ciku, ne dajući velike važnosti njegovu govoru; već se stavila u položaj žene i drži muža za djetinjasto biće. Čudno je određena u vladanju, i znade, k čemu se ide; trgovački se drži.

Ona je Ciki govorila odmah u početku:

— Vidi ćemo, kaže. Ako bude dice i ostalo, pa bi mogla i zapisati. Vidi ćemo — ponavljala je.

Ali za djecu nije bilo izgleda.

— Živimo ovako bez dice! Ne će nan ništa faliti. Živi ćemo dobro.

A misli, to je očito: — ako ne ćeš ti, doći će drugi.

Ciko u koraku sve nešto govori sam sobom. Računa. Pa najzad počne, ojunačen ugledom svoje osobe, i ljutito odmahivati:

— Mora zapisati! — zamahne prstom: — Mora! — I ispravlja korak. Zatim opet glasno, da ga ona čuje, i pogleda koso u nju, a i uplašeno:

— Mora zapisati, nema tu Gospe!

A ona se pravi, da nije čula.

Opasno je vrijeme popodnevno!

A sad je proljeće.

Bogati se zemlja. Promalja se iza svakog kamena po nešto: proviruje iz rupa živa, svježa trava, sparoga, lišaj se nastanio navrh stijene i oblači je, kiti, pa mahovina, a drveće planulo životom. Sve se trudi, da zaodjene kamen, da ogrije zemlju; potpomažu se biljke i životinje i svima kao da je svrha napraviti što više crnice, toplo gnijezdo svakom biću.

Oko Cikino pase po njivama i vinogradu. Žito se diglo do koljena, a čisto je, zdravo, jer su mu ugodile kiše. Vinograd stidljivo posluje, ozbiljno; posao mu je zapletene naravi, i dalekosežan; on radi dakle otajno: mrki panjevi, hrapavi kao djedovi u saboru, puštaju oprezno mladice; ili stari bradati kemičar stvara labavi spoj. Ciki se čini, da prolazi kroz bolnicu, rodilište: lako povrijediš krhka bića. U vinograd ne ulazi o Duhovima! — Kako je svečan! Na mrkoj zemlji pravilni redovi, panjevi se prignuli k radu tiho, zaposleno.

Sve ovo zemljino djelovanje Ciku dira. Draškaju ga zvuci iz trave i drveća, udomaćuju ga. Dom mu nije kuća. — Što

se događa u kući? Ništa. U kući oni ne žive nego zimi za nevolju. Stan je polje, ograde, hlad pod koštelama, sunce pod zidom u zavjetrini. Hoće, da osjećaju širinu nad glavom i oko sebe, da se griju na dobroti zemlje. Ne opisuju je nego osjećaju. — Kuća je samo uštedevina, glavnica, ali od kamata se živi.

Ciko je prebirao očima pohlepno; a stekao je već potpunu predodžbu imetka; ako zažmiri, vidi smeđe mrlje vinograda, zelene žitne, hrastove ograde, livadu, a smislio je i za budućnost: đubrenje, nove zidove, podmladak, hladovinu, kotac... i nedjeljni put, rukovanje gazdinsko, junačko, ili sjedenje u zimskim večerima uz obilnu vatru u svojoj kuhinji na novootesanoj klupi, a može zaokružiti i bukara vina. — Znamenit susjed. — Ali sve je to osjećaj nestalan. Crv grize: čije je to? Da se veže vjenčanjem, pa onda služiti i umiljavati se za ostavštinu, a najzad rodbina odnese sve, i ti si uzalud radio. Sluga! — Brzo će morati polivati protiv peronospore. Težak posao. Mogao bi on i kod svoje kuće raditi taj posao.

Tko se može zadovoljiti? Lako će doći do gunđanja i prigovaranja: Na momu si! Ja te ranin!

Neki dan je susreo Milku.

Ciko se kretao prema njoj kao drveni čovjek iz cirkusa. Na licu mu neprobojna crvena kora. A i ona je upravila oči k zemlji i ćuška magarca i mlati revno.

Na koncu su se pozdravili, kao da se nije ništa ni dogodilo.

U Milki je borba, trese joj grudi, davi je oluja srca. Ali prije nego se pretvorila u napadaj, Milka je pogledala Ciku i vidjela, da na njegovu licu sjaji neki čudan osjećaj: on je riješio pitanje, našao je opravdanje i utjehu. Pa i sam je u nju vjerovao, toliko mu se grudi nadule oduševljenjem, kao da će dijeliti darove.

Pristali su jedno uz drugo.

— Neću ja zadugo vako! — reče i gleda je, kao da ima posmijeh, to jest čini mu se to.

Ona ništa. Stoji kao kišni oblak, a prima obavijest opširnije; razumije pretjerano.

Tako stoje oni, a kiša počne padati.

Ciko otvori kišobran, pa stanu oboje poda nj, nešto očekuju.

Prođu jedna kola, iz grada.

Dva seljaka sjede na daski, poprijeko postavljenoj, i drže nove kišobrane u ruci, omotane još papirom iz dućana. Oni se moče na kiši i čuvaju, da se papir na novim kišobranima ne smoči, da kući donesu nove stvari.

— Ne će da zapiše! A ja ću priko gaja... A eto, Bog!

Otide svaki svojim putem kroz kišu, mirno, kao da se svaki čas viđaju.

— Nije nikada moje ni bilo! — izgovori on glasno. Ali mu je bilo, kao da će zaplakati, u nosu ga škakljalo i srce mu trpjelo.

Uputio se kroz uredan vinograd. Pa miješa san javom. — Po nogama su ga zahvatale mladice loze, kao da ga zaustavljaju. A on je popuštao otporu dragih bića, kao da im želi uspjeh; ali one su preslabe, pa ni žabu ne mogu natjerati u vodu. Njihov napor izgleda očajan, bolan: — Ti si naš; ostani ovdje! — vape. — Mi smo se na tvoju ruku privikli. Ne damo te! — I žito šumi primamljivo kao drage vlasi. Tako je njemu sve priraslo k srcu.

— A moje nije ni bilo — nastojao se utješiti.

Pa opet, ovo mu se ovdje približilo više nego djedovina. Onamo toliko gladnih usta, pa zalogaj vazda oskudan, otet drugome, gladnoj djeci.

I sad se vraća!

U njemu se smrsile stvari, bezbroj ih; nije znao na čemu je, i sve se to počelo slijevati u bijes.

— Ne će zapisati! — šaptao je uzbuđeno.

Krenuo je kući odlučno. Raščistit ćemo odmah sve.

Pristupio joj odstraga.

Ona je u dvorištu točila iz bremenice u vrč vodu.

— Govori, oćeš li zapisati, oli ne!

Ona se uspravi i pogleda ga začuđeno. I dosadan prijekor zaigra joj oko usana.

Ciko je uočio njezinu konjsku gubicu i pojavila mu se Milkina smeđa blaga pojava, u njegovim očima posebne vrsti, sitna, što traži zaštitu, pomoć.

On se zacrvenio od ljutine.

— Ne ću, reče neodlučno ona i gleda ga ispitljivo: Kakav je to novi način?

A on počne po njoj šakama.

Htjela je uzmaknuti pa udari na bremenicu, prevrne je, i posrne preko nje.

A on je nastavi mlatiti nogama.

— U pomoć! — derala se ona.

— Koga š ti, kučko, varati, držati za konja! Koga! Za koga san ja radija?

Te večeri se Ciko vratio u svoje selo.

IZMEĐU DANA I NOĆI

Ciko je zastao pod golom iznemoglom lopočikom, koja je iznad njega pružala škrto razvijeno granje, čvorave ruke, prema nebu kao da bolesnički vapi smilovanje za ovu zemlju, što se ledi u nemilosrdnoj ciči noćnoj.

Naćulio je uši prema kućama.

Odanle je dopirala očajna neka dreka, užasno prigušena dreka nekakova bića, djeteta ili životinje, ili čega drugog, što se spasava njom, zaglušuje, kao ubodenik. A ta dreka je mijenjala mjesto: sad se čula od sivih malenih stogova, sad iza vatrene kuće, a sad iza stojne kuće. — On je uzalud nastojao, da razabere, koja je to napast u ovoj tišini. A što je više slušao, sve mu je bila zagonetnija, i strah se u njemu počeo propinjati, da ga je osjetio u grkljanu, kako kuca.

Skanjivao se: hoće li se vratiti ili poći naprijed.

Malo prije, dok je još oplićao stazama, ohladilo mu se srce noćnom ledenom osamljenošću. — A što se ova zemlja neprijateljski smrzla, utihnula, obukla se mjesečevim blijedilom, naoružala sumnjivim sjenama! Tu prožimlje čovječje srce studen i strah mu podiže kucaj.

A stari Benevrek je umro.

Ciko nije znao, jesu li ga sahranili, ali je znao, da će svi biti skriveni od straha u svoje budžake, pa će on, stisnuvši malo zube, moći s Milkom lakše obračunati.

Bio je dočarao lijepe slike. — S udovicom se bio u zadnje doba zavadio, više dana prije odlaska, pa je čežnja za Milkom narasla jako. I račun je s braćom tu: dovest će ženu jedamput, da se smiri, da bude svoj čovjek. I tako ga je ta misao vodila i činilo mu se, da je to sudbina, i ovaj put se mora ispuniti.

Ali stari Benevrek je previše u sjećanju. — Sva se ova okolica obukla njegovim ruhom, oboružala njegovim dugim košćatim rukama i njegovim neprijateljski otvorenim, iznemoglim od patnja očima.

Ciko se osjećao oko u oko sa starim i zgurio se u se, strepio, pa se prignuo k zemlji i puštao u oči samo toliko staze, koliko treba, i skučio se i očekivao, da će ga stari sad nā čvoknuti kamišem po tjemenu i ruknuti svojim hrapavim glasom:

— Kuda 'š ti, protuvo! Od udovice k mojoj Milki; kako ti se sviđa!

I sad on strepi pod starom bolesnom lopočikom, koja poprima starčeve oblike, pred komšilukom, koji je sa svojih pet-šest kuća zagonetno pust i miran, zguren u sjene, skriven pred ledenom mjesečinom i obavit, kao zaštićen, onom zagonetnom drekom.

Teško je mogao, ali snažno, zamisliti sebe uz obline Milkine, toplinu njezina breskvasta tijela i slame, u ovoj divljoj studeni. Eno tamo na vatrenoj kući otvor, kroz koji se misli provući; tu na tavanu Milka spava. I on će se dovući k njoj i stisnuti se uza nju, toplu...

A ona dreka mu razbija misli, ledi srce, a čini mu se, kao da je izvan ovoga kraja, napose od tišine, nekud u drugom svijetu; sad cvilenje, sad mumljanje. I zaustavilo mu čvrsto noge, a studen ga prožimlje.

On se najednom nešto ohrabrio. — Na krovu Šilove kuće zatreptao je crvenkast zrak svijetla, koji se jasno isticao svojom toplinom u hladnoći mjesečine. I nekakav glas se začuo, ljudski.

Čeljad je na nogama.

On skupi hrabrost i pođe naprijed, zaboravljajući, da nije ovako mislio obaviti posao. Oprezno je išao, uzdržavan još onom čudnom drekom, i uđe u dvorište.

Tu razabere, da je u stojnoj kući svijetlo. Ali ljudskoga glasa nije bilo čuti, niti se opažala prisutnost čeljadi.

Ciko oprezno zaviri u kuću.

Na odru je ležao stari Benevrek. Krnjatak voštanice trudno je razbijao masnu tamu oko njega i jedva malo odvojio

smeđa, košćata lica Kaze i Mrkana, koje, zamotane u kabanice, uz siniju drži bukara.

A prostoriju ispunjava ona dreka, a ne možeš joj odrediti mjesta, nego kao da izvire odsvakud, i iz tmastog kamenitog tla, ili iz crnih, sa sjajnim zavjesama paučine okićenih greda, ili iz neravnih šupljih zidova.

Ciko se pojavio nenadano na vratima i uplašeno ispitljivo gledao onu dvojicu. A oni su gledali njega, blijedo mu, od studeni, s modrim mrljama, lice, razabrali na njemu strah i ne znajući, čega se plaši, uvećali svoj.

Ciko upravi pogled u mrtvaca, koji se protegao na dvije klupe pokriven starom kabanicom, nepomičan, crn, dug. Ta pokrivena lešina, spljoštena pod pokrivačem tako, da se ističu samo glava i skrštene ruke, a dolje izašle velike bose noge (da se uštede čarape), Ciki je izgledala strašnija nego da je vidi otkrivenu, jer kabanica tako shvatljivo uobličuje ledenu stvar, smrt. I bojazan pred otkrivanjem izaziva osjećaj čudne udaljenosti preko ograde, i otpor prema zbliženju, upoznavanju.

A Kazo i Mrkan, kao da su sa starim u dogovoru, stavili se u nekakvu udaljenost treptavu, preselili se na onu stranu i oči zagonetno mrtvački izbečili u Ciku, pa ga sad gledaju skupa sa starim, ili mjesto njega.

A dreka traje, da trepti mozak i čini se Ciki sad sasvim jasno, da dolazi ispod one stare kabanice Benevrekove sporazumno s Kazom i Mrkanom, koji onako gnjilasto smeđe bulje, i njemu se počnu dizati oko zatiljka kose i oko sljepočica i ličnih jagodica zastruji ledena jeza i spusti se po rebrima i ustrepta u očima, i on počne kolutati njima i zibati se kao u nesvijesti.

Kazo i Mrkan priskoče, prihvate ga, pa ga odvedu u vatrenu kuću, ustežući se tajanstveno od riječi. U vatrenoj kući spuste ga na kladu uz ognjište.

Ciko umorno pogleda oko sebe.

— Šta te je zaušilo? — upita Mrkan prigušeno, uzbuđeno, naslućujući čudo.

— Ne znan — odgovori Ciko, vjerujući već pomalo i sam, da se s njim zbilo nešto neobično, da je »nagazio« ili inače kako mrtvac je u nj dirnuo. Nemoćno je gledao oko sebe, da vidi, čija su to lica, što se rumene nad ono nekoliko žeravka,

koje se trnu. Ciko počne cvokotati zubima, jer je u ovoj kuhinji hladno kao na putu.

— Naložite malo — reče on.

— Ee, okle drva?

Oko vatre okupili se Šilo, sin Benevrekov, i žena mu Mara, kći Milka i druga djeca, pa susjedi Mikac i Joso. Patka drži malu Šilovu, od dvije godine, Šaru, u krilu i nastoji ugrijati je; trlja joj ručice, obuhvaća je bedrima, huče joj u ruke; ali toplina nestaje, bježi toplina odavle i nitko je ne može zadržati, a mala drhće i cvili iznemoglo.

— A šta ono dreči onamo? — upita Ciko.

— An, mačak u krtolu — reče Šilo nehajno: glupost jedna, ali ipak učinjena; a on hoće, da nije od njega, čovjeka s vinogradarskim tečajem.

An, zatvorili ste ga — sjeti se Ciko razloga.

— Mogla bi beštija priskočiti priko njega — doda Mrkan uvjereno.

Kad bi mačak preskočio mrtvaca, mrtvac bi se povukodlačio. A mogla bi se životinja i mašiti za staračko meso sleđeno. A ovako će se sve mačke držati daleko.

— Zatvorit ćemo kuću, pa ćemo ode stati — reče Kazo.

— Ludo je Joso i smislija, da ga čuvamo ka u gradu. Kad se mačak dere, ne će ga miši načeti — objasni Mrkan.

Iz daljine počne brujiti bura. Ispočetka gudi dugo, ustrajno, zajedno s mačkom, pa onda udari u drveće, koje zaškripi, zagrabi zatim po ševaru krova, zazuji oko zidova, zazviždi, i prodre u kuću unoseći jaču hladnoću, i oleđuje sve, hladi neumoljivo.

Svi uzdrhću. A od vatre nema ni truna nade, ni od ognjača, kao da je kraj svijeta, ohlađenje.

Mačak se složio s burom, pa zavija uporedo; katkada prestane, pa započne opet nanovo svoj jauk, očajni vapaj za toplinom i slobodom. A mala Šara jeca, jer se žeravke trnu i gusta tama prijeti. Šilo gura žeravke žaračem, podiže ih, baci na njih pomalo slame ili nalomljenog lozja, ali to plane i ugasi se; studen proguta slab plamen. A oni svaki put živahnu i bolno se razočaraju, zazebu jače pred ovim strahom, slabošću plamena. — A kako se ovo odjeće pamučne ohladilo, kao da je od lima, i otančale kabanice ne mogu da spriječe hladnoću i čovjeku se čini, da je gol, sve je ledeno, čega se dotakne, i

klada i žarač; ne može nikako da se nađe mir i da se uzdrži razgovor.

— Morat će se nabaviti drva — reče Mikac.

— Zatvori vrata, bit će toplije; nema dima, ne boj se — prosudi sa zlobom Joso.

— Kud ode u sumrak umriti. A sutra bi bili klali prase, pa smo i drva za sutra ostavili brati. Moraš ih šteditи — opravdavala je Mara tužnim glasom, hrapavim, koji je kameno tvrd između ukočenih čeljusti. — U stvari Šilo se radi štednje branio da ih bere prije toga dana, ma ih i zelena ložili: izmiču se ženskama drva odviše. — A sad noću oni se plaše ubrati. Računali su uvaliti se u slamu, pa se kako tako zgrijati. Za nevolju moglo bi se nalomiti grana lopočike, ali već su okljaštrene do kraja, a i pokojnik je uvijek psovao radi tih želja:

— Sve bi uništili, dica! — Ne čuvaju njegove trude i ne znaju trpiti. — I on je pripovijedao o godinama, kad ih je pohađala glad, kad su sakupljali smrečke ili kuhali nezrele smokve, kad su im usne oticale i krastavile se od toga.

Mrkan se zanima za tu stvar potpunije. On hoće da rasuđuje preko tuđega o svome, hoće da skuplja iskustvo i za poslovice. U njega je briga za izgradnju doma: možda bi se mogao još jače pritegnuti pâs:

— A bija se otega, utanjija, a opet je bija čvrst i žilav ka panj. Nije njemu udila bura ni žega, a dosta mu je bilo ovoliko kruva na dlan. A mrs je čuva za Božić. E, o tomu je vavik govorija. Kako je govorija o prasici, da je oće okusiti, mislija san, da ne će još ići umirati, mislija san, da će počekati. A kad tamo — otega se i bez bolesti. Ee... tako je to. — Zatim Mrkan nastavlja uvjereno kao nadahnut slutnjom i neizmjernim žaljenjem, što stari nije okusio mrsa:

— Neće u grebu naći mira. Godinu dana je iščekiva mrs, a mrsa nikad, a on evo umra baš uoči njega. Ćurlija je pod zidon na suncu oli uz vatru, a sve mislija i mislija: da se bilo omrsiti. A o tomu mu bija vavik razgovor.

— A eto, ko bi mu bija branija isti — protuži Šilo, a riječi mu tvrde, kao da ističe, da bi on bio kadar popustiti i do te mjere.

— Želija je on to uvelike — nastavi Mrkan kljuvati misao, a uživio se i po svoj prilici grozi se od takve gladne smrti,

pred svojom djecom, i izriče prijetnju, okušava je, i želio bi, da se zbude štogod, za ugled:

— Ne će se smiriti, kažen ja...

— Ne makne njega više niko — reče Mikac neodlučno. Htio je da zagluši te zlokobne govore, nije volio čuti što o drugome svijetu; bio je mišljenja, da na ovome treba uživati što bolje: oblizivao se za ženskim čarima i dobrim zalogajima. — Mikac je debeljuškast, bačvast i crnomanjast, s malim žmirkavim očicama i brcima uzvinutim, krutim kao četka. A sada Mikcu žao, što se zaglavio u ovaj položaj, pa ga strah otići kući.

A Joso je dotle samo šutio i smišljao prigodno slovo; htio je da reče prikladnu riječ, da objasni (osjećao se pozvan) ovaj položaj, u hladnom mraku, u neprijateljskoj noći i blizini mrtvaca, kojega ćute tu — nă, za vratom. Njemu se čini, da se oni svi skupa u ovoj mračnoj kuhinji voze nekim određenim putem, kroz hladnoću prostora, izvan zemlje i njezinih blagodati; a mrtvac je tu kapetan na brodu kroz tamu svemirsku. Joso je spustio glas do hrapavog guđenja, a ni sada se nije mogao odreći stare zlobe:

— Braćo moja, kako je on otiša mirno. Otiša je bez riči, ka da se misli vratiti. A nije se odilija od nas sasvim, nego se rastavlja — za nazornika... I sada eto ti ga svugdi na stazi...

A oni zamisle staračkí lik u koporanu i benevrecima s pripašnjačom i čalmom oko glave, kako se pojavljuje na tihoj stazi među kupinama, ili u ogradi među smrekama, ili u samotno popodne u kutu dvorišta: sjedi starac, digne se i nestane ga, a uklanja od tebe mrtvačko lice.

A sad je ovdje mrak, samoća ljudska, koja te stavlja u neizvjesnost, prepušta samu sebi, jer su drugi ljudi skriveni, i sve se na zemlji povuklo u sjene, skrilo, i drugovi, bilje i životinje pobjegli su u se pred samotnim čovjekom, ili se ukrutili, ukočili tajanstveno, možda s podrugljivim posmijehom, i čovjek tako strši sam u hladan prostor, zadire među opasne zvijezde, oči u oči s onim tamo neizvjesnim, tuđim kao smrt, i ne može se skriti od mraka, jer je mrak svukud pred očima, i u majčinu krilu. — I tako je čovjek, skupljen u se, prignuo glavu u očekivanju vječnog udarca. A u suncu sutra, kad se nađe opet u društvu s ljudima i stvarima, reći će hvalisavo:

— Crna zemlja. Nema ga više, ne boj se!

I tako se koleba između dana i noći.

A ovdje su se našli na okupu i zabili su glavu u grupu kao noj u pijesak i ne dade im se rastajati, i šuteći oslanjaju se jedan na drugoga. Ali se teško napipaju, jer škrto čuva svaki svoje, i cijeni vrjednijim od tuđega.

A svaki ponešto studeno misli.

— Pas ga zna, šta je bolje — razmišlja Mikac.

— Ee, tako ti je to, tako! — zaključuje Joso i zijevne naježeno. Najednom vani zakmeči prase.

— Šta je ono? — uplašeno će Mara.

Svi umuknu i naćule uši.

Jauk praseta otegne se poduže, a nekoliko se puta prekine, kao da ga neko prigušuje, pa se onda udalji.

— A je li ono prase? — sumnjivo će Mrkan, i zbuni svih.

Ženskama zacvokoću zubi. Strah pojača studen i mrak postane crnji. Žeravke su se kroz omot od pepela jedva mogle vidjeti. A svakome je ponestala riječ, jer je studen oduzela zabavu.

Svi su napeto osluškivali, ali se nije ništa moglo razabrati, nego poigravanje suharaka na vjetru u predvraću i po zidovima.

Tada se u dvorištu začuju nekakvi tihi koraci.

Lagani oprezni koraci odvajali se svojim tihim šumom od šuma vjetra i čudno približili dvorištu i učinili ga vidljivim: svaka kretnja, i mravlje mrvice, razabirala se jasno. A ti koraci, činilo se, lebdeći su dodirivali kamenje, zalazili u blatne škrape, ravnodušno nekako, i tapkali izmjereno; a neizbježivo su išli k vratima. Časovito su nestajali u zapusima bure, da se opet jave bliže.

— To je on — proguši Mrkan.

— Ujme Isovo! — uzvikne Mara.

— Muči, muči! — uzbuđeno će Mrkan, da prislušne.

Koraci su prišli sasvim k vratima.

Zatim se začule ruke, da pipaju po njima i traže, da ih otvore. Meko su dodirivale ruke, bez snage, i tih, kao iz daljine, glas začuo se na prekide, a nemoćan glas bez riječi:

— Aaa... aaa...

— Ajme meni, majko moja — protuži prigušeno Mare.

U svima se digne groza, i oni zinu, zaustave dah.

Kad — Joso progovori drhtavim, napetim glasom:

— Božja dušo, šta želiš... — Ali se nije odmah mogao sjetiti zaklinjanja, pa je onako u uzbuđenju tražio riječi. Iznenada se nečega sjetio, a nešto smišljao, to jest, ludo se baci u riječi, rukne glasom jezovito:

— Kuda lutaš, kud letiš,
Božja dušo, šta želiš?

On počeka odgovor u očajnoj tjeskobi, napetom strahu, nadajući se, da ga neće dobiti.

Iza vrata se čulo samo lagano dodirivanje ruku i onaj tihi glas, iznemogao ili podzeman:

— Aaa, aaa... aaa...

A ne zna se, što tko u mraku čini i kako se skriva.

Tada Joso, ponesen još jačom grozom, uspravljen u ludoj hrabrosti, naježene kose, i važnošću svoje uloge, zavapi:

— Kuda lutaš, kud hodiš,
Božja dušo, što želiš?
Ako li si od Boga
Biž nesrićon od doma
Priko gore u kraju
Mira najdi u raju...
Ako li si od vraga, —

Ovdje Joso zaruče bjesomučno, drhtavo:

— Ukloni se od praga,
Biž u drvo, u kamen,

od glogova koca, od dračeve glavnje, od sedan očenaša, od krštene vode: u goru, u vodu, di pivci ne pivaju, di kokoši ne kokodaču!

Tada Šilo, da bi izbjegao kakvu strahotu, počne moliti Očenaš, i svi prihvate glasno, glasno i glasnije. Usta su uobličavala riječi čeljustima, jer su jezik i usne izgubili gipkost. Glasovi su im sve više i više prelazili u viku, očajno zagluživanje, stapanje u jedno.

A bura je pojačala, kovitlala, zavijala glasovima ljudskim, rikom, i mačkovom drekom i širila grozu i prožimala ih do kraja njom. A oni su sve pojačavali glasove, zabučili malu prostoriju i osjećali, da su je otrgli od ove noći, od dodira s drugim svijetom i vratili je na zemlju, ljudima. I mala Šara je udarila u dernjavu, a Patka je štipala, da je prinuka na jači plač, da se pojačaju glasovi.

Oče naš, koji si na nebesima
Da sveto bude ime tvoje...
I ne uvedi nas u napast,
Nego nas izbavi od zla svakoga...

Molitvu su počinjali uvijek nanovo, tko zna po koji put, a molili su katkada usrdno, iskreno počesto, da ih Bog očuva od susreta s mrtvim, a zatim su se opet osjećali izvan vremena i prostora, neodređeno, gdje, kao noćni igrači. Zaronili su osjetila u viku i misli su okrenuli izvan sebe.

A ipak je vrijeme prolazilo. Sati su se nizali; a oni nijesu znali, da li je tko pred vratima, možda sjedi na pragu; a nisu ni željeli, da se to razjasni.

Najednom udari jaka lupa na vrata.

— Otvarajte! — viče poznati glas.

— Otvarajte! Ja san.

— To je Tokin glas — reče Mrkan. — Jesi li ti, Toko? — vikne on, kao utopljenik, kao onaj, tko je bio načistu svojim krajem.

— Jesan! Otvorite!

Mrkan priđe vratima i otvori ih bučno, pretjerujući, da rastrese živce, otjera ukočenost zvuka, i strah.

— Šta radite? Svanulo je. Oćemo li ga ukopati?

Oni se začude, da je svanulo.

— Koliko vas je to? — čudi se Toko.

Oni se zgledaju. Jutro su dočekali na okupu!

— A di je Ciko? — upita Joso. — Ni Milke nema.

— Aa... — Mara zine i potraži očima. — Nestali!

— Odoše u slamu — ujede Joso. — Priko tavana su otpirili.

— Pitaj gospu — posumnja Mrkan.

Svi su gledali ispitljivo i strava im se uobličila čudno:

Kroz vrata vidi se sivo predvraće, kameno i zamusano, u zimskoj zori oštro vidljivo, ledeno, suho, i burom pohođeno, i čini se čovjeku, ako izađe u nj, da će se izložiti nečem nepoznatom, svemoćnom, možda hladnom nebu, svemiru.

A mjesec je oledio cijelu krajinu, opustio je, ogolio zajedno sa sivom zorom i zaledio čovjeka na zemlji, turio ga u kolibicu, da se skrije pred ledenom neizmjernosti, u strahu, da mu toplina ne umakne, kao život, i on se ne pretvori u ledenu stvar, dio krajine. Tu je ono ledeno sivo nebo, otkriveno,

sa strahom rasijanih zvijezda, i oni strše u njegovu hladnoću, kao i ona štrkljasta, okljaštrena stabalca.

Mara isturi prva glavu, prignuta, kao da se boji napada iz zraka, ruke sakrije pod laganu pregaču i baci se u led kao pregarajući se, pa otkraka kočiću, da pohodi prasicu.

Zaviri ona u kotac, a prasice nema.

— Ajme nami, nema prasice! — vrati se ona brzo, jaučući, pa zbunjeno, u neizvjesnosti, počne lutati, kao da je briga neumjesna.

— Šta? Nema! — vikne Šilo muški ozbiljno: nema tu više šale, radi se o zalogaju. Ali odlučnost se odmah izgubi u sumnjama.

I tu je povratak u dan.

— Ajmo viditi k staromu — reče Mrkan. — Da se nije on popača...

Toko i Joso pođu k vratima kuće.

— Otvorena su vrata! — Kazo se prvi sjetio tomu, kad je vidio, da su vrata odškrinuta.

Svi se stave u udaljenost od vrata, nasred dvorišta, naježeni i zgužvani, a strah im se još ziblje između dana i noći. Tu se sunce pomalja, zažutio se istok, a njima se još ne da vjerovati u dan i sunce, još ne osjećaju zemlju pod nogama.

Toko rastvori vrata.

Odmah ustukne.

Starac je sjedio na tlu uz odar, skučen, licem prema vratima, tako da su ga svi mogli vidjeti; žuto košćato lice odvajalo se od tame.

A oni svi zinuli i izvalili oči u čudu.

Šilo samo počešće hukne i sumnjičavo hmkne:

— Hm, jesi vidija! — i smišlja beznadno, što da učini.

Susjedi počnu prilaziti i povećavati grupu.

— Ciko ujagmija Milku! — objavi neki pridošlica, pa odmah umukne, videći mrtvaca kako sjedi, i njihova lica.

I tako oni stoje nasred dvorišta i gledaju u mrak potleušice, a svi se naježili i pomodrili od studeni i nitko se ne usuđuje ući pravo, nego se lagano primiču u hrpi.

A sunce je bacilo narančaste zrake po krovu i zidu, podjednako za stvari i ljude.

— I mačak je pušten iz krtola! — javi Kazo iznutra.

Najednom Mrkanu sine i on uzvikne otkriće:

— To su ukrali prase, a on je mislija, da ga koljete, pa se diga...

A nitko ne reče ništa, nego Mara otkraka tegotno, prignuta od brige, zgađena od studeni, svladavajući teško težinu izvrzanih opanaka, i zatuži otegnuto:

— Ajme nami... kuku nami...

LOJKO

Gršo nasluti jutro. Digne se u tami i odvali prozorčić.

Na tmastom nebu hladno su iskrile zvijezde, udaljene i sitne, kao u strašno studenoj šupljini, a iznad brda na istoku jedva primjetljivo izbila zora i približila nebo toplije duši.

Gršu kroz rupu umije oštra studen, oledi mu nos i uši i oči, ali on poprkosi i žmireći procijeni vrijeme: tiha ciča.

Tada se vrati postelji pa se u tami obuče, onda napipa žigice i zapali uljenicu.

Slabašna crvena svjetlost jedva dopre do nekih predmeta u potleušici i digne ih iz mraka kao i Gršino široko koščato lice, blijedo i nabrano kao limunova kora; a sitne sive očice nestale su pod gustim obrvama. Podrhtava uljenica i razmahuje Gršinom sjenom po zidu — ziblje sve oko njega i oteščava snalaženje. Ali njemu nije ni potrebna svjetlost. Sve je tu nepomično i poznato; sve uživa svoje mjesto od starine: hambar, kovčeg, naćve, bačva, ognjište, puška. Stvari, koje su dodirivale njegove ruke.

A Gršo u ovoj mekoj rasvjeti ućuti svoju kuću. Obuhvati je pogledom kao neku malu dragu rezbariju i prekrsti se.

Mnogo toga je u ovim nemirnim sjenama predmeta oživjelo, ali pobožno tiho, dovelo u svijest prošlost i budućnost i povezalo se u sliku s cijelim malim imetkom.

Češće je tako okupljao svoje stanje i porodicu: ženu, koja je davno u grobu, i sinove vani u svijetu bez traga. — Tu je eto hladno ognjište, pusta kuća.

Gršo po staroj navici potisne osjećaje, prenese ih: dohvati pažljivo sa zida staru pušku nabijaču, prinese je k svijeći i počne pregledavati. Dodirivao je tvrdim prstima, na kojima je nestalo opipa, paljak, potprašio ga, šipkom procijenio naboj —

uživao je u vlasnosti nad tajanstvenim alatom; — pa kad je sve našao u redu, nježno je prisloni uza zid.

Zatim otvori hambar. Udahne stari obiteljski miris smokava, javorova lišća i suhog već ječmenog kruha; oštro-sladunjav miris, koji draži na kihanje.

Iz želuca mu se digne otužan osjećaj, skupi mu se u ustima i — mlja, mlja — ukoči ih odvratnošću. Ali on ipak turi jednu smokvu u usta i počne je kao za lijek žvakati, mučeći se da izazove slinu.

Izvana na vratima zagrebe i začuje se cvilenje.

— Na, Lojko, na!

Gršo nagrabi smokava, pa onda odlomi od glave komad ječmenog kruha i napuni torbu.

Lojko zagrebe i zacvili neustrpljivije, razabirući, da se radi o hrani.

— Čekaj, Lojko, čekaj.

Kad je Gršo otvorio vrata, bijelo-žuta mrlja uskomeša mu se oko nogu, pocvilkujući oduševljeno.

— Na, pasmino vražja, na! — (On je tepao psu — pasmino, misleći, da ta riječ dolazi od riječi pas). Dobaci mu nekoliko smokava. Lojko ih ponjuši, ali ne dodirne.

— An, mesa bi ti! Pogospodija si se, pasmino vražja! — Onda odlomi, preko koljena, radi kratkoće, komad kruha i dobaci mu. Lojko kruh najprije gurne njuškom, zatim uzme oprezno, ka da je prevruć, pa odnese u kut. Tu legne na trbuh i počne ga hrskati, osvajati na dijelove, kao kost.

Lojko nije kod kuće mnogo jeo, gotovo ništa, a nije ga Gršo ni nudio. Nalazio je on zalogaje u noćnim skitnjama: strvinu, jaja iz kokošjih gnijezda, grožđe po vinogradima, mlade zečeve, a u lovu je često ubijenu divljač, zeca ili pticu, uzeo ispred Grše, pa u pogodnoj udaljenosti pojeo za svoj račun. Odatle Grši ruglo u selu, da pas izjeda lovinu pred njim. Katkada je Lojko načeo divljač na mjestu pada i pojeo komad, dok bi Gršo do njega došepesao. — Ali Gršo se nije za to srdio. — I beštija se trudi, pa zaslužuje zalogaj!

On je stvar uzimao kao i kišu: uzmi kabanicu, ako imaš, ali ljutiti se nije pametno.

Kad je Gršo u vrijeme odmora u snenim mislima pomiješao sebe sa svojim imanjem, šetkao oko kućice, zalazio u vrt, milujući svaki kutić i puštajući, da ga u tom ograđenom

tihom dijelu svijeta miluje, omamljuje gotovo, sunce, osjećao je potrebu da rekne:

— Ahahaha, Lojko maji, pasmino maja! — i Lojku, koji mu skače uz noge, prošvrlja rukom oko ušiju. Srce bi mu tada ustrepilo od osjećaja i suze se pojavile. Isto tako i kad je dovabio prpastu kokicu Galijanu, kojoj je podrijetlo uvelike hvalio, uživio se u tepanje:

— Koka maja, koka... kokokoko... rastezao je gagoćući, kao da se s njom razgovara. — Pa mačak, velik i snažan pristupa mu junačkim umiljavanjem, a on:

— Mačorina stara, mačorina... Di si ti, stari gade... i opet osjeća slast nekog milja prema smiješnom i osobitom biću, koje ima svoje mušice, zanimljivu ćud.

Gršo se tako opkolio nekim sitnicama i pretvorio se u domaćicu; radio je danju i noću, da se održi u dostojanstvu težaka.

Ima mnogo stvari, koje čovjeka vesele i drže ga na zemlji.

Ako je noć kao sada i lelujavo svijetlo miješa te s predmetima, a sva živa bića daleko su u snu, i hladno je oko tebe, onda sve ove drage stvari proviruju iza tamnih hladnih predmeta, proviruju i smiješe ti se milo, pa ti izlaziš u ledenu noć ogrijan...

Pijevac zalepeta krilima i zapjeva kratko, neuvjereno.

Gršo izađe.

Tišina u noći jedva malo razbijenoj zorom. Sve stoji nepomično: kuće, stabla, brda, nebo. A zrak je bistar: pogled kroz osvit prodire daleko u sjene. Gršino kašljanje kao da se smrzava u ledenom zraku, suho praska, kao da izlazi iz drvene sprave, zaleđuje se. Studen umiva lice.

Tražit će zec mater.

Ali Gršo se ne brine. Njega je obuzeo ugodan osjećaj topline u novoj nedjeljnoj suknenoj odjeći: debelom haljku i gaćama, koje ne propuštaju buru, a noge su ugniježđene u nazuvcima; zaštićeno kao u stakleniku. Iz takve odjeće viri čovjek u svijet začuđen: kako se može jednostavno živjeti na svijetu. Ali odjeća je samo nedjeljna.

On ide lagano, bez žurbe i ne obazire se na Lojkovo uznemireno traganje ni štektanje na svježem tragu na njivi od noćašnje zečje šetnje. Zna Gršo svoj put i ispunjava ga strpljivo, opipava sve, da osjeti mekoću zemlje: bajame, koje

otvaraju pupove, mlado žito niče između kamenja bojažljivo kao staračke vlasi, zgurene smokve, uplašene zimom. Osjeća on u tome spremljenu snagu, što čeka proljeće. — Popostane, izvadi zemljanu lulu, prokopa je mašicama i pripali. — A za uhom mu je zadjeveno, da je zec legao na istočnu stranu glavice i da će sa suncem i Gršo stići k njemu.

Pod Gavranjak stijenama prekorači nizak zid i ukrca se u smrekovu ogradu.

Sivo kamenje, smilj, klupka kupine, niske oble smreke s brcima trave uz bok, posuti su slanom kao velom, i stisnute u se. I kao da zahtijevaju mir. Osjeća se, da su u njima skrivena gnijezda i meki brlozi; neki mali svijet viri na tajanstvenog čovjeka, koji je došao sa zlim namjerama; kreće se čudno uspravan, velik.

A Gršo je došao s kakvom namjerom? — On ne bi ni sam znao točno reći. Čini mu se, da je njegov posjet više prijateljske naravi, jer je pun zanimanja za mali život: kad bi zečevi izišli iz svojih ležaja i dozibali se do Grše, mrdajući svojim brcima i rascijepljenom gubicom, kad bi jarebice onako u jatu dokotrljale se, po svojem običaju ukočeno kao nekakve male spravice, nevidljivih nogu čudesno pokretane, i pokazale i najmanju povjerljivost... Eto, zanimanje za njih! — Ali one izlete iz grma tako neprijateljski i udaljuju se naglo, naglo, i onda je želja, čežnja neobjašnjiva, da ih prikuješ. A iza svega puši se mirisan ručak.

Lojko je izveo trag iz njiva i prebire staloženo šiljastom njuškom oko kamenja; živo vrti repom zbog svježine traga i neustrpljivo, jer je zamršen, pa se mora često vraćati na staro. Zec je dakle blizu. Možda tu u prvom grmu, pritajio se. — I eto goni na posao.

Gršo skine lagano pušku i nategne je s užitkom, donekle svečano: ozbiljan čin, dalekih posljedica; čudna moć. — Zatim se dade na posao; ali uz neki napor se odlučio, da kvari tišinu. Počne laganim kretnjama pretraživati grmlje: udara nogama, tresne po kojim kamenom na gomilu, frska usnama; pravi buku, da digne zeca, koji izabere ležaj i nasred gole zidine ili gomile, ili odmah uz stazu u malenom smilju ili ježincu.

Napeta puška, svježi trag i tajanstvena prisutnost divljači obasja Grši čudnim svijetlom ovo grmlje, otravke, blago svedene brežuljke s mirnim pojavama jasenova i odvojenih vitih

smreka: učini mu se ovo tlo nadahnuto životom, svaki grm, svaka travka, i on se pridružio njemu.

Tada pogleda ovako s visoka naokolo, na drage i meke pristranke, na selo, koje se dolje među bajamama, maslinama i smokvama odmata u svanuću.

A sve miruje kao zaleđeno, kao da je život nestao, i sve je utonulo u neko stakleno, lomno carstvo, u kojemu od glasa kao da će se krhati grančice sa drveća.

Gršo se uspregne od rada. Učini mu se, kao da čini svetogrđe. — On stane na oviši kamen i smiri se kao viti lik grma crnog smriča i uživa u svojoj slici.

Tako se on dakle smirio; spustio je pušku iz pazuha preko podlaktice, ruke turio u džepove i gleda napregnuto u jednu točku na drugoj strani drage: vitku mrlju jasena, sličnu ljudskom liku, kao nečemu, s čim izmjenjuje misli, što se postavilo napram njemu svećenički, da mu zaželi tihu dobrodošlicu. — Nije ništa opažao, nego se uvukao u ovo carstvo mira, grmlja, životinja, koje vire kroz prozore, povukao se iz ljudskoga i ne može se maknuti sputan društvenim obzirima.

Pod stijenama jave se jarebice grivne: — četr — četr — četr —... čudan škrgutavi glas prodire kroz tišinu daleko. Gršo zamisli, kako se sivo jato prelijeva preko sivog kamenja; stari mužjak se penje na šiljke i stražari grgoćući vazda upute za kretanje, a starka ženka traži zemljovito travnato mjesto, pod grmom crnike, sa gnjilim lišćem za čeprkanje i sunčanje: poslije nekoliko uzleta smještaju se za jutarnju pašu.

U grmu pred Gršom počnu zvonkati neke sitne ptičice, malo veće od bumbara, cuncuke ih zovu, jer glasom cinkaju: cin, cin... majušne su, oble kao čepić pamuka, sivozelenkastih leđa, sivosmeđeg trbuha, šiljasta kljunića. Ovdje zimuju bez snijega. Djeca ih lako love: omame ih šakom pijeska i uhvate; ali uginu brzo od gladi, jer im ne znaju nabaviti hranu, sitne neke kukce. — Prelijeću s grančice na grančicu po pedalj daljine i cinkaju sitno, sitno kao najsitnije zvonce. Ako pružiš ruku k njima, one je ne opažaju, dok im se sasvim ne približi, ali ne shvaćaju opasnost i prelete na drugu grančicu pedalj daleko. One su tako sitne, da golemog čovjeka ne mogu obuhvatiti kao cjelinu, a njihov grm im je velik svijet;

čovjek je izvan njega: njegova ruka prodire unutra kao maglovita prirodna pojava. — Gledaj ti ove stanovnike, žive sami za sebe, vrzu se — cink, cink, cink, a preletjeti u drugi grm poduzeće je s mnogo pripremanja.

Eto tako naokolo život skriven, tih, čudan, bez opasnosti za ljude.

Lojko radi marljivo i šutke; sitna žuta mrlja maše kitom repa i vrze se oko predmeta kao Gršina misao. — Vidiš, životinja ima svoje zadovoljstvo, tiho uživa.

Pa onda sunce širi svoju vatrenu vlasulju iznad svedenog Jasenovika i donosi toplinu za ovaj svijet.

Grši ustrepti srce, zadovoljstvo se razlije po njemu i on zaboravi, da je u lovu.

Sve je on zamijenio ovim časovima, koje je pomalo otkrivao još od djetinjstva u svojoj kućici, vrtu i polju, pomalo slagao oko srca kao cvijeće oko oltara...

Najednom vrlo blizu za okukom prasnu dva hica. Zatutnji draga i odgovore bregovi grmljavinom, nastavljaju, nastavljaju sve dalje, kao da se bude pospane gromade, rastvaraju obli trbusi i svaki izvali uzdah kao grom.

Lojko bez riječi otrči u onom pravcu, hitro kao po zapovijedi.

I Gršo lagano okrene glavu pa počeka gledajući sve kroz svoje prozore.

Tišina se produži. Tamo u grmlju na hrptu nešto se zbiva. Začuje se Lojkov glas, sitno štektanje na svježem tragu.

Tridesetak metara od Grše prebaci se zec preko ograde i u umjerenom skoku, s mnogo suzdržane snage, usmjeri kraj njega.

Lovac Gršo podigne pušku, poprati ga i — pras! — ištrkne lijeno starica olovo, a zec se na uobičajen način prebaci preko glave.

Sve se stvari brzo raskriju, stresu se zatečene, i dobiju sasvim običan izgled, svakidašnji i zabrinut.

Za čas se nađu kod plijena Lojko i neki veliki gospodski pas prepeličar. Lojko je režanjem osvojio prednost i dao se odmah na posao, da, dok dođe kroz smreke Gršo, odrubi što veći komad buta. Sa svoje strane Gršo se trudio, da taj komad bude što manji.

Gršo je digao zeca i razlio svojim žutim licem smiren izraz: stvar se svršila i sad ćemo mirno kući, ručak, napiti se, prozboriti koju na sijelu...

Kako su stvari došle same, događaji se nametnuli i on mirno ide kraju, neosjetljivo.

Ali na vrh gomile, iznad Grše usprave se dvije lovačke prilike, tamne prema svijetlom nebu, i neobične kao država.

Oni su se u tvrdim lovačkim cipelama teško kretali po kamenju, što se izvrtalo izmicalo. Jedan je priprost i srednje veličine, a drugi golem, debeo i uvelike lovački opremljen: baršunasta tamnozelena odjeća, dokoljenice, šešir i debelo mrko lice; izgled stranački.

Debeli lovac spusti se oprezno, puzeći natraške niz gomilu samosvijesno, kao: razumije posao, pristupi Grši i progovori krupnim glasom podrugljivo:

— Ti si ga ubio, je li?

— Reka bi, da jesan.

— Ha ha, šta je ovo? — On uzme Gršinu jednocijevku nabijaču, ojačanu na više mjesta žicom i čavlima.

— Ti si ga iz ove cevurde ubio! Pljasnula je, kao da je krava... Zatim podigne glas, oštro pogleda Gršu i nastavi:

— Ubio sam ga ja, — razumeš!

— Toliko bolje... —htio je Gršo razjasniti, ali debeljko pojača:

— Evo iz ove puške!... i pokaže svoju pušku bez vukova, pruži je prema njemu i gleda, kao da očekuje, da će se onesvijestiti od udivljenja. — Ona probija skroz... za vruće rane je bežao.

Drugome lovcu, smirenih očiju, smijuckao se brk:

— Znadeš li, koliko zapada?

— ...? — Gršo pogleda pušku i lovčevu opremu, remenje, torbe, kukice, posude, perjanice...

— Dvanaest hiljada! — reče debeljko ponosno. — Više nego ti i sve tvoje... Čekaj, da vidiš... On užurbano izvadi lovački nož iz kožnatih korica. — Videćemo, čije je olovo u njemu! — Uzme zeca pa pročeprka nožem pod kožom na butovima, nađe nekoliko zrna olova i pruži na dlanu.

— To su moje sikotine — reče Gršo. Ja san nasika od sidarca i stavija u pušku. Neman novaca za fino olovo.

— Šta »nasika«! — bijesni debeljko i tresne o zemlju zecom i olovom. — Moje je zrnje; smečilo se od udarca... Kako se usuđuješ tako bezobrazno se pravdati... a promijenjenim glasom, kao da govori drugim jezikom reče drugu: Ne razumem, kako mogu ovim zverokradicama davati dozvole za lov! — Pobrinuću se ja, da to drukče bude... Bezobrazluk!

U taj čas Lojko, u brizi, da ovaj strani, čudnoga mirisa, pas ne omasti brk zečevinom, iskoristi svađu: zgrabi zeca i odmjeri niza stranu.

Opaze ga tek, kad je odmakao podalje.

Gršo se nasmije, videći, kako je maleni Lojko mudro šmignuo i kako naporno uzdiže glavu držeći zubima teret i bacaka nožicama, kao da ga želi zaobići, jer mu smeta u hodu; smiješna životinjica, neobične ćudi.

— Na, Lojko maji, na Lojko... pasmino vražja! — viče Gršo. — Na na odi, odi...

— Šta »Lojko maji», šta... debeljko zatopće nogama s izražajem nadmoćnosti, duhovitosti, brzo pripremi pušku i opali.

Lojko jedva zacvili i pruži se po zemlji.

— Šta?... ubija si mi ga, šta... Gršo posrće šepajući k psu, koji se pridružio zecu i prigiblje se nad njim.

— Lojko!...

Lojko je ležao nepomično, samo oči je uzvrnuo koso k njemu i gledao ga bojažljivo kao krivac. Oči su ostale tako upravljene neko vrijeme u Gršu čudno nepomično, kao da mu prate izraz, nastoje pogoditi volju, a onda su im se počeli podizati unutrašnji krajevi; bile su žive kao i ljudske i ništa manje nisu govorile o bolu i smrti. Sada nisu gledale Gršu, nego su se kroz bol naslanjale na nj kao na nevidljiv jastuk i otud u njima kao i kod ljudi ono neopisivo žalosno: zauzetost samim sobom, što nas dirne, i Gršu zaokupi i izazove mu sliku njegova samotnoga života.

Gršo je zaboravio na lovce: uvijek je on dočekivao slične činjenice sam u sebi, na vratima svoje duše kao domaćin, ozbiljno, potpuno svijestan, da su nepopravljive.

— Niste mu ga smjeli ubiti, gospodine komesaru, — reče mršavi lovac.

— Kako? — upita debeljko strogo i okrenuvši glavu zagleda se u nj začuđeno; pa onda reče vrlo uvjereno:

— A verovatno nema lovne karte!...

— Ni pas nije prijavljen... doda, a lice mu govori: — Vidite, vi to niste znali!

Mršavi lovac ne reče ništa nego se zagleda u staroga seljaka, koji se raznježio nad psom.

Tada se Gršo digao kao snivajući i pošao prema njima. Žuto mu lice otvrdlo, a male sive očice ušiljile se pa bodu preda se kao šilo.

— Ubija si mi ga, moju beštiju... A radi čega? — On je zgrčenim prstima grabio pred očima gospodina. — Radi komada zeca, i to moga!... Šta si ti? — On je upravio pitanje cijelim svojim tijelom. Blijed je stajao i nagibao se, činilo se, da je spreman na sve.

Mršavi lovac se nešto uplašio: bilo bi dosta neozbiljno, da se potuku s ovim seljakom. Debeljko je stavio ruku na kesu svog finog pištolja, vrlo skupog, a kojim se danas još nije imao prigodu pohvaliti, i nalazio sam sebe u junačkoj ulozi, kako je to danas već u običaju: on ne namjerava gubiti riječi s pokvarenjakom seljačkim.

— Ubija si mi ga... Pogleda ga Gršo oštro i malo s visoka; pa poslije stanke: — Nemoj misliti, da se bojin tebe! Ne bojin se, ne, viruj mi...

Okrene se neočekivano, kao neživ predmet i pođe prema Lojku. Zatim se opet zaustavi, vrati se i ponovno pristupi vrlo blizu debeljku.

— Tija san ti samo reći, da si... Malo se zamislio: kako da kaže ono, što misli? — Da san bolji od tebe... — završi brzo i otiđe.

A nije mislio baš to reći.

MATIN OBRAČUN

Mate je toga dana otišao k crkvi. Oči su mu sjale u pobjedničkom zanosu; gledale su preko ljudi, preko stvari. On je toga dana izišao iz svojih izvrzanih oteščalih opanaka, iz starog olinjalog haljka, iz svoje isto tako opustošene tikvine i uputio se visoko gore k onom krivcu. Oko njegovih modrih usana bore su uobličile ponosan posmijeh, djetinje zadovoljstvo s dosjetkom: on će pokazati Njemu.

Taj dan nije uglavnom bio ništa drukčiji od drugih: sunce je sjalo bez zanimanja za Matu; osvijetlilo je bezobzirno njegovu krupnu, košćatu, klimavu i otrcanu osobu kao i posmeđale stare krovove, zidove razrovane ulice i jednostavno, skoro neugodno, zelenilo koštela i dudova, razgolilo sve i svemu dalo ukočen izgled običnog škrtog proljetnog dana, u kamenom selu. Pa ipak je taj dan bio teška granica u Matinu životu i ostao čak trajno u sjećanju svakome.

Ali da se najprije znade, kako je došlo do toga.

Mate je ustajao sate prije zore i zlobno (toj se zlobi nije mogao oduprijeti) budio ženu, dok je u mraku rastezao i njušio čarape, okorjele u blatu od znoja i zemlje.

— Ajde; šta si se tote raskravila!

— Muči, probudit ćeš dicu!

Žena ustane. U bijeloj kao snijeg košulji vidjela se nejasno u tupoj sivoj svjetlosti, koja se odrazuje od neba i prodire kroz sitan prozorčić.

On je zastao u odijevanju i gledao je. Nastojao je otkriti štogod od onoga, što je samo osjetio opipom, nešto od one bujne puti tople.

Ona u mraku brzo baci na se suknju i upali uljenicu.

Bojala se njegove divljačke pažnje, radoznalosti, koja se katkada nenadano budila: zastajao bi i gledao pohlepno, a oči su mu svijetlile; pa se ona žurno uklanjala.

— Šta je tribala svića sad! Kako ima ulja!

— Kako ću u mraku u konobi izvaditi smokve?

— Dakako, ne može se! Gospoji se oće svića!

A da nije upalila svijeću, on bi bio prigovorio:

— Možeš se pribiti niza skale u mraku, pa onda troši za likara.

Žena je stavila u torbu tvrd komad ječmene bubice i šaku suhih smokava. Zatim je opremala magarca, dok je Mate učvršćivao držak na motici.

Kad je prtila oruđe, i on se umiješao. Njezina blizina uzbuđivala ga. Sav uzrujan nalazio je, da ovo ili ono nije u redu.

Dotakao se slučajno njezine oble ruke. Debela je, i rumena po danu, bila ta ruka kao u djeteta.

— Kurbo pasja, šta se vrtiš tote! — ruknuo je bijesno, kao da se dodirom njezine ruke opekao, pa je onda udari teškom šakom po leđima. Uperio je u nju oči u mraku, drhćući od ljutine, i ruke su mu se trzale i podizale, da je opet udari.

— Danas ćeš... htio je reći, ali se ustegne: možda i nije ništa na stvari, pa da joj on sad spomene i udjene bubu u uho.

Zatim počne sam pritezati užad na magarcu, psujući uvijek nekoga, tko mu je jako kriv. Magarca udari nekoliko puta nogom u trbuh, kao u bubanj.

Kad se uputio, miješalo se u njemu kajanje i bijes.

Žena je kod trgovca prala za malo novaca i donosila kući ostatke jela. Sebe i djecu držala je čisto. A Mate se nije dao prati: — Ne će me niko pipati pa da moran biti čist. Zna se, ko se pere i pituriva! Komu je to trgovina.

Bazao je dugo i dugo i umoran od puta prihvaćao se motike.

Na Plasi uvijek isto: rasprtiti što prije magarca i gurnuti ga u starinu, pa se latiti motike. Štedjeti treba vrijeme ili ga barem varati, to jest, sebe.

Počne on pribirati između krugova smeđe blago. Probudi se sitničava želja, da sve stavi na svoje mjesto, da ova kamenita gruda bude uređena kao pometena potleušica. Tamo negdje na stazi vreba glad. Nesvijesna je težnja, koja ga goni:

da odradi godišnja doba, da se ispuni rad i dođe Božić, međa vremena; pa onda nanovo.

A žena je lijepa debela slast, i djeca su čista i najede se skoro do sita. Ženu je volio čudnom surovom ljubavlju, kao nešto, što pruža uživanje (za njezine ženske draži bio je jako osjetljiv), što može izljubiti, od čega može dočekati večeru, biće, koje bojadiše žitak, oslonac je, hvatište za život. Kamenica može da primi toliko, a hambar toliko. Zemlja treba da dade.

Cijelo tijelo surađuje u valovitim zamasima — pljup, pljup. Misao nestaje, vodi ga nagon, tiha čežnja za životom, kao plamečak.

Puž vrtni, rovac, baba-mede izvaljuju se iz zemlje čisti, kao rođeni iz čarobne pjene. Mate ih hrapavim prstom prevrće na dlanu; a kružje kao sivi svijetli otočići s baršunastim jastučićima mahovine; lagan vjetrić donosi svjež uzduh, tečan kao voda iz kamenice u gori za žeđe, i krkljanje crijeva, zvonjenje u praznini. Osjećaš slabost i samoću sličnu sreći i rad te vezuje za zemlju kao dužnost zadjevena negdje za uhom: ugodno priječi, da ne poletiš previsoko i ne bubneš o zemlju prejako.

Napokon sunce na zenitu i neizdrživa slabost u pasu. On sjeda pod zid na suhi smilj i počne otkidati tvrdi ječmeni kruh. Trudno je žvakao, istežući katkada vrat, da proguta bodljikav zalogaj.

Zatim je ustajao, bojeći se, da ne zaspi. Očima je počeo obilaziti njivicu i zadovoljavati u sebi težnju za podizanjem žitka, za stvaranjem: tu raste maslina, hrapava, kvrgasta kao izmučene ruke starice majke, a njezina srebrnasta krošnja svježa je, ugodna oku — i on je ispunja tamno crvenim bobama; tamo je mlada smokva u proljetnom buđenju, ispod glatke mirisne kore struji sok, bubri pupove i razvija lišće — on je podiže i obavija sočnim plodom; tamo uz drugi zid izostaje nešto: maslina, trešnja ili što drugo; na vrhu sive gomile buja kupina — njom će odračiti zid; onamo je siva trava obavila plavo kamenje, tu i tamo otimlje se grmlje... a magarac ravnodušno prelazi zidine starine i satire šumno sad ovaj sad onaj zalogaj; i sunce je sve ogrijalo.

U Mati se rascvjetao osjećaj prijateljstva sa zemljom. On maglovito prianja duhom tom plodnom stvaranju zemljinom, toj toplini krša.

Popođe po starinama.

Išao je lagano kao vitez od tužne spodobe, kao čudan svećenik zemlje. Tada se osjećao u novom kraju, divnom snu. Zaranjao je u taj san, koji ga izmiješa s ovom bliskom okolinom, daleko od života, negdje daleko od života. I on je šetkao po starinama jakih osjećaja, kao uho, koje teži za udešenim zvukovima, da se što bolje priljubi.

Iznenada bi se trgnuo: — Gubim vrijeme, a još je osam uri rada. — I čim bi to pomislio, bolno bi se opet našao kod sebe.

Uveče, kad je sunce duboko utonulo, kad su se masline i smokve i kamenje izmiješali u tamne ljubičaste i zemljanozelene boje i uzmaknuli pred zadnjim raskošnim rumenilom zapada, Mate se blijed od umora i crven od zemlje predavao magarcu, da ga vodi kući. Išao je on osjećajući težinu starih opanaka, svojih nogu i cijelog oronulog tijela. Mrak se hvatao, a on je išao teško i nastojao sve više, da otupi prema patnji, da se zakukulji u se, samo da izdrži, kao životinja.

Tako je on pomalo poprimao izgled raskuštrane, čupave stvari.

Magarac tapka brzo, nevidljivo skoro, nožicama, kao da ga nosi struja, a Mate mlati opancima. Pa najedamput — stoj! — Zatrepće očima, budeći se.

Žena pred kućom krpi; slaže strpljivo od sitnih čistih krpica košulju. Djeca se oko nje igraju, držeći je u svijesti kao luku; plava su, bucmasta i rumena kao i majka. Čistoća i red odmah zasvijetle.

A u Mati opet kuha; bijes iz umora.

On je dakle tamo naprijed vidio zadovoljstvo s ovom radišnom ženom, veselje u porodici. Ali to tek ima doći. Ova ljutina je samo časovita, potrebna mu je, a nije sasvim ni ozbiljna, više odušak na svoj račun kao i huljenje na Boga; on ne zna ni sam, je li ljut ili nije, ali opet bukne neodoljivo.

Ljutito tuče magarca nogom.

Žena brzo priskoči i pomaže.

On je kriomice promatra. Traži tragove čije ruke. Trgovac je sit, čist i mlad čovjek, pa i šaliti se znade.

— Onoga... naila si se ti danas! — rezak glas.

Ona ne odgovori.

— Lako je, onoga... odmahne rukom i zašuti.

Oko večere, pod uljenicom, što trudno podrhtava i ne dospijeva baciti sjenu na žute valovite zidove i zakutke, on, žena i troje ženske djece gutaju brzo zelje, da prispiju na večernju. Žvaču svaki svoj zalogaj, ne govore ništa. Ni žena ne ispunja uši zvukovima kao druge, da dade potrebne obavijesti.

Mate je zamišljen. On ne vidi sliku ove svoje obitelji nego one druge tamo u budućnosti, kad žena ne će raditi u trgovca i hraniti djecu ostacima njegova stola i kad u njemu ne će rovati ovaj jad. Ovo ga čuvstvo i drži u vojničkom redu i strogosti.

Žena šuti, jede obazrivo, pazi, da čim ne izazove bijes.

Djeca se skutrila na skrinju stidljivo. Katkada šaptom dijele zalogaje i očima uplašeno poglédaju oca i mater. Malena lica su pokrivena čudnom staračkom trijeznošću, osjećajem neke težine života.

I tako, svi se bave svojim osjećajima, svi su oni svijesni o njima; i ljubav je i briga, ali se rijetko opažaju.

Poslije večere svi su odlazili u crkvu.

Mate je uviđao svoje labavo stanje: treba raditi, učiniti sve, što pomaže održati na razini, kao crpači vode u probijenom brodu; ili kao da ide po žici: ne smije ni pogledati na stranu. — Zato hoće da se zaštiti i s gornje strane.

U crkvi tamjan, svijeće, omamljivo brujanje i toplina, kakve nema doma, blizina ljudi, zajednička nada. Oči se otimlju snu, usta se razvlače ispuštajući nejasne glasove: zdravomarijo-milostipuna... sadrime, smrtnašjamen... Riječi prestaju biti riječi, pretvaraju se u ritmičke zvukove, koji njišu duh i nose u zaborav. Niže se na stotine zdravomarija i slava ocu i tako se unosi u blagi san djeteta u kolijevci, zipci, dok ih ne probudi svršetak, povratak.

A ujutro opet koji sat prije zore u polje.

I tako teče sedmica u klaćenju između sna i jave, između patnje i zaborava, a u duši tinja bezbroj čežnja kao bolni plamičci.

Nedjeljom ujutro Mate se isto tako zanosi u crkvi, a popodne se uvali u krčmu, u kojoj je zaglušno brujanje, dim duhana, omama od vina. I tu se udalji od života, ogradi tamom, zatrpa šumom.

Mate i starci »Ingo« i »Crkva« sjeli su na kraj stola u taman kut. Drže se svojega svijetla i objašnjavaju jedan drugome stare stvari.

Ingo priča o boju pod Visom:

— Ja na vrh jarbula, a on: — Curik! Nokamol! — To ka nisan bija uzeja kapu sobon... A ja, ne bi nabrojia ni trideset, saša, uzeja kapu i opet se uspeja na isto misto i zadija na slomljenu lantinu konop. A on, kad san doša doli: — Bravo! Dust brav ker! — Pa me tuče po ramenu...

Zamataju se tako kao i svake nedjelje u nejasnu kabanicu starih dana, blagdana, kad su ljudi obučeni u surke, koje su mirisale javorovim lišćem i smokvama, u čvrsto domaće sukno, ozbiljno kao vojvode, puni sebe, oprezno pristupali jedan drugome. Vino ih je sve više obuzimalo i ulijevalo im sve novi ponos. Napokon zapjevaju u staroj vragoljastoj melodiji od čađave kuhinje, komina i Božića:

Podigli se Trogirani
Svi na vojsku, na tovarin,
Prvinska ih straža pita:
»Od koga ste kraja svita?«
»Mi smo, braćo, od Trogira;
Podajte nan fetu sira...«

Zatim Mate priča o ženi. Priča, kako se nje prihvaća. Mate se prihvaća žene kao mirisne bubice.

— Kako ti to povališ, a!

Ingo i Crkva se smiju, nutkaju ga, ispituju potankosti.

— Je ga meso, valja reći istinu...

Tako dolazi mrak, veče, kad se starci razilaze, nastojeći se što ravnije dohvatiti doma, a mlađi razbarušene kose

vitlaju glavama i prolaze u obijesnoj dernjavi kraj cura, držeći se u udaljenosti mimohoda.

U jeseni se skupljaju plodovi truda.

Mate nije mogao vino dugo prodati i najzad ga dao ispod dva dinara. Kvintal ulja je odvezao u grad. S trgovcem je na obali pogodio po deset dinara kilogram, a kad ga je sa obale odvezao u magazin, trgovac nije htio da plati nego po devet. — Odnesi ga nazad, kaže, ako ga ne ćeš dati. — Nije mu se isplatilo, da ga prenosi nazad i da traži drugog kupca. Tek u parobrodu počne razmišljati o šteti, koju je podnio.

— Sto dinara!

Počeo je bjesniti, psovati, i u tom bijesu, da se iskali kao na junačkom poprištu, naručio je vina i počeo piti. Pio je i pio nudeći svakoga naokolo:

— Na, pi! Neka je ukreja sto dinara... krepa će, lupež, svejedno.

Na obali u selu počeo je prijetiti cijelom svijetu:

— Razbojnici, Boga se ne bojite, svit trujete!

Najzad su ga morali voditi od obale do kuće.

Drugog dana je platio porez, koji, što ga više plaća, sve veći postaje. Kudgod se maknuo, svagdje je ostavljao novac; mnogo je novaca ostavljao, a malo stvari donosio kući.

Ove godine pred Božić pojavila se španjolska bolest. Raširila je strah, koji se urezao svakome u pogled i učinio ljude samobrižnima; klonili su se jedni drugih, da zadrže za sebe svu snagu. Puno selo bolesnika, i svijet počeo umirati: Ujutro su zvonili dvojici, trojici, a jedno jutro čak i osmorici. Mati se razboljela djeca pa i žena. On nije imao novaca za liječnika, a i da ga je imao, teško bi ga davao za to; može se ozdraviti i umrijeti i bez njega.

Počne strepiti za ženu. Ali opet čini mu se, da je njegova kuća iznimka, osjeća se nekako po strani od događaja, kako je po strani i živio. Smrt nema pravo, da ga pohodi.

A naokolo se smrt širi. Umiru ljudi kao odojčad, na gomile. Pretvaraju se u hladno meso, mesarsko. Ispočetka ti se miče korijenje kose i struji ti u slabinama, kao da se ono u tebi ohladila krv i po tebi se raširilo bljedilo, a kasnije,

nakon mnogobrojnih sprovoda, izgleda sve stara ljudska igra, koja se tebe ne tiče.

Mate je gledao kroz prozor na pustu ulicu, mokru od jesenskih kiša i sivu pod oblačnim nebom. Promakne hitro sprovod. Bosonog dječak, izvan roditeljske brige, nosi od zabave krst, uplašen svećenik, umotan dobro u kabanicu i šal, četiri plaćena nosača i koji član porodice; a koračaju žurno prostački. Čini im se, da se bolest skita pustim ulicama kao stara vještica.

Žena i djeca se jako crvenili u krevetu i stenjali hripljući. Dišu tako naporno preko zapreka i nemirno se okreću u krevetu. A daleko su svi od Mate, sami kod sebe. A i on samo baza po kući i misli svoju.

Kad je umrlo jedno dijete, najstarije, mala Mara, Mate se zbuni jako. Dakle će i na njega. To nije očekivao; bio je sasvim pokoran Bogu.

Nakon sprovoda žena nije znala za se.

Uz žalost uđe u Matu i velik strah. Činilo mu se, da mu se izmiče tlo, priručje, da ostaje sam negdje u pustoši.

Otvorio je oči širom i gledao ženu, kako se nadula u krevetu: puna je postelja; oblo, previše crveno, lice i pune ruke, a toplina namirisana ljekovitim travama širi se oko nje.

Gospodsko neko biće, žena, strano čovjeku uvijek. Iz iste je kuće, a izgleda stranac, drugi rod. A kako je ona sve oko sebe uredila čudno: plahte, jastuk, na podu obojena i obrubljena vreća.

U ovoj svečanoj tišini bolesničke sobe, ispunjenoj tugom, Mate je najednom počeo opažati te stvari. Ona je sve krila od njega; bojala se njegove vječite zlovolje, a sad se to pojavilo, zbog posjetnika, potajno izmililo i osvojilo polje.

Kako se to uputio njegov život. Obojio se čudnovato ugodno.

Sad mu se najednom otkrilo, što je za njega bila žena. Ona mu je bila smisao života. I misao na smrt odbijao je kao i prije odlučno, ali sad uvijek s velikim strahom, pa se kostriješio spreman na neku borbu, na osvetu; prijetio se i smišljao, što bi on mogao učiniti, da kazni krivca.

Tako je živio u napetosti. Lutao je po kući uzbuđeno, kao da stražari, kao da o njegovoj pažnji ovisi, hoće li smrt ući ili ne, i stiskao je borbeno šake.

Jedno jutro žena je bulaznila jače, ustajala iz kreveta, trzala se. Susjedice su je s mukom zadržavale.

Mate je trčao po kući: čega da se prihvati, kojega oružja, pa izlijetao na ulicu, lutao po njoj trkom nadaleko i vraćao se najednom kući žurno, kao da ga trebaju.

Jednom, kad se vratio, iznenadila ga je tišina i mirnoća na postelji.

Primijetio je odmah s vrata neobično blijedo lice žene, malo modrikasto, i smireno. I na licima susjedica opazio je odmah znak. Oko srca mu se prevukla čudnovata hladnoća i nejasna želja, da se vrati na pustu ulicu. Pa onda opet nenadano pažnja:

— Šta? Umrla? Kako?

Nije mogao to shvatiti.

Široko je razvalio oči, lice mu je poblijedilo i naježilo se, on se propeo u visokoj jezi, koja ga je obilazila po tjemenu i dizala mu kosu iz leđa po zatiljku.

Časkom se je zaustavio kod leša i gledao začuđeno. Pa je onda bjesomučno obilazio po kući, kao da traži uporište, da se nečega sjeti, nekoga lijeka. U duši mu je još svijetlila ona zaokružena slika stanja, porodice, koju on uzdržava i izgrađuje, još je ona treptila, nošena ustrajnošću i nije se dala ukloniti ovom činjenicom.

Mate se u svojem lutanju zaustavljao kod leša i gledao začuđeno i katkada s nekom podrugljivošću: — Hm! Iznenada bi udario u plač, bacao se na leš i opet dizao ljutit kao zbog nečije drskosti, grabio je surovo kćerkicu i drmao je nad mrtvom majkom:

— Na, to ti je mati, vidiš... crna zemlja.

Sjeo je na koncu uz ženu.

Na licu mu se razlio izraz neizrecive nježnosti i neke čudne opredijeljenosti k onoj strani: ja i žena i vi tamo ljudi. Pa je onda zapjevao, gudeći u basu u staroj melodiji naricaljku, stenjući u ritmu strašno. Oči su mu gledale u prazno, a niz lice curkom mu se točile suze, natapale čupavi brk i razlijevale se po bradi:

Niti gravljan crna tica
Ča na stini ljutoj drima,
Ne će meni znati reći
Koju sriću čovik prima,
Niti bežmek vilen-zeče
Ča lovaču brigu nosi,
Ne će na trag oni stati
Kojin moja noga kroči...

Žene susjedice izvjedljivo su gledale. Sad nakon svršenog čina pojavila se radoznalost začinjena ganućem. Plakale su vješto, puštajući, da im suze teku niz lice, s užitkom su podnosile draškanje u nosu.

Najednom je Mate zamuknuo i naćulio uši:

— Pop!

U kuću su provalili strani ljudi, ushodali se i uprli svojom težinom u stari pod, koji se uškripao.

Svećenik je ravnodušno i brzo vršio dnevni posao i nosači s nosilima u rukama očitovali su nestrpljivost.

Čudno hladni, bez boje, ovi strani ljudi približuju se njegovoj ženi i uzimaju je kao »mrtvo tilo«, stvar. Leden vjetar je ušao u kuću i oledio sve, i srce.

Mate je divlje gledao ne shvaćajući. Onda naglo uzvikne hripljivim snažnim glasom, kao utopljenik za čamcem, koji najednom bježi bez obzira na njega:

— A ja!

Pa je upiljio nepomično, prijeteći, oči u svećenika.

A zatim je opet, kao da ništa nije ni bilo, išao za lijesom, gledajući oko sebe otvorenim očima, blijed i razbarušene kose, očekujući odnekle riječ, koja će objasniti sve, i vratiti.

Kad su iznad žene mu zavapnili ploču, Mate je kleknuo na rub groba s dostojanstvenim mirom na izdahnutom licu, licu čovjeka, koji je sredio strašan račun, i počeo je guditi svojim hrapavim glasom opet onu staru pjesmu:

Ni kupina ljuta trava
Ne će moje ruke sići,
Ni motiku tešku alat
— — — — — — —

Oko njega zaokružilo petnaestak dječice, pa gleda izvjedljivo; upijaju njegov teški lik, koji je glomazan, ali oronuo kao stari opustošeni hrast. Na njihovim licima usjekla se duboka ozbiljnost, poštovanje pred boli. I one žene iza dječice i one, koje su se kao iz strahopoštovanja sklonile pod čemprese, kleknule su preko običaja i jecajući micale usnama molitvu.

Mate je ostao na groblju dugo u noć. Samo stara šepava udovica Jerka, sitna i suha, kao da je sušena u dimu, ostala je, iz nepoznatog razloga, uza nj i kasno ga nagovorila, da pođe kući.

Mate je toga dana, a bila je nedjelja popodne, pred večernju, išao k crkvi. Oči su mu sjale u pobjedničkom zanosu; gledale su preko ljudi, preko stvari. On je toga dana izišao iz svojih izvrzanih, oteščalih opanaka, iz starog olinjalog haljka, iz svoje isto tako opustošene tikvine i uputio se visoko k onom krivcu. Oko njegovih modrih usana bore su uobličile ponosan posmijeh, zadovoljstvo s dosjetkom: on će pokazati Njemu.

U crkvi su prije reda zauzele bolja mjesta redovite bogomoljke, usidjelice, u natjecanju za prvenstvo. Udarale su se u prsa, uzdisale duboko i dizale oči, vapijući za milost. Gledale su prema vratima sakristije, očekujući, da će pop po običaju, za vrijeme oblačenja, proviriti i pogledati po crkvi; trebalo je izdržati što svetiji položaj, a među sobom su se kriomice omjeravale.

Mate je ušao na glavna vrata i tromim korakom uputio se glavnom oltaru. Tu se zaustavio i uspravio u svoj veličini. Njegov veliki tamni lik odvajao se od plavičaste okoline oltara. Spustio je svoje krupne radničke izobličene šake niz tijelo, a visoko uzdignuo, nazad zabacio, ćelavu lubanju. Na licu mu je blistao više šaljivo dobroćudan, stidljiv ponešto posmijeh, djetinji posmijeh čovjeka, koji ništa ne traži, nego je ušao u ured bez određena posla: ne računa na dobro ni zlo.

Tako je stajao pred likom Bogorodice, koji se gubio u bogatom okviru među zlatnim darovima. Gledao je mirno lice bića, koje spuštenim trepavicama, oborenim pogledom, prima udivljenje, trpi ga, kao i one zlatne predmete; ispitivao je to biće, kojemu pogled nije mogao uhvatiti, jer je skriven negdje daleko, nedostiživo.

Čudnovato je to.

On prijeđe očima po cijelom oltaru, obuhvati ga u sliku kao cjelinu, koju skupi, zajedno s onim kasnim zrakama sunca na prozoru, narančasto zelenom granom bora na modrom nebu i zvukom koraka i glasova pred crkvom, usredotoči, na posrebrenim iskićenim vratašcima tabernakula.

Tako zadrži sliku neko vrijeme i pusti, da ga ljulja, da mu zveketavo kao rasipanje razbijenog ogledala prodire kroz sva osjetila u tijelo.

Vratašca su bliještila iskrama odbijene svjetlosti, koja se razbijala na rezbarijama i skakutala pred očima, bježala iz vidokruga, titrala, rasplinjavala se.

Tada, u laganoj omamljenosti, treptavom strujanju u grudima, ispreplete mu se s tom tišinom mračne crkvene šupljine, sjajem oltara, tajnom, koja se naglašavala u polumraku, njegov život: sve je protkano nekim bićima, boli, zadovoljstvom, šarenilom nedjeljnog ljudstva, crvenih kapa, bijelih košulja, ljudskog smijeha, tamjana... Pa onda njegova staza bez sadržaja, bez kipova u drvoredu; neizvjesnog, ali bezbrižnog ishoda.

Trudio se uzalud, da vidi što. Ima li išto na svijetu?

Zaljuljao se šaljivo u sebi, kao da će podciknuti. U nosu je osjetio škakljanje od nečeg smiješnog, malenog i nježnog, i suze su mu navukle na oči snenost ugodnu, mlaku kao od vina.

Izgubio je nit smisla.

Šala je sve to, brate, s nama...

Zatreptao je najednom očima.

Zašto je došao ovamo?

Tu na oltaru ne može da uhvati ničiji pogled. Ali svejedno, svršimo, iako je glupost, besmislica.

Je li htio sačuvati ugled pred samim sobom?

On digne svoju krupnu, tamnu i kvrgastu radničku ruku, pruži debeli beznokti kažiprst i u visini zamahne njim ničečući.

— Ha-ha!... zasmije se jako, ukočenim glasom.

Pa posluša ozbiljno: — Čiji je to glas?

I još, sjetivši se u zadnji čas nečega, odmjeri...

Bogomoljke su se zgrozile glasno; crkvom je sunuo prigušeni... — aaa!... a djevojke su skrivale smijeh u pregače.

Mate se okrenuo i pošao sredinom crkve prema glavnim vratima. A posmijeh mu se sve više ukrućivao u kamenu ozbiljnost, nepristupnost.

Najednom mu je bilo jasno, da se zavadio.

Od toga dana Mate nije išao ni u polje, krčmu ni u crkvu, nije radio ni molio, nego se ogledavao po selu za poslom za gotov novac. Stajao je šuteći strpljivo sate pred dućanima, ne bi li trgovci zatražili njegovu pomoć, i pred parobrodima kao nosač. Odjeću je nosio građansku, poklonjenu; naherio bi radničku kapu i gledao ispod nje ravnodušno u svijet kao kroz prozor, pomalo s visine, ali tiho svečane. Ni s kim se nije htio zadržavati, postao je neustrpljiv prema ljudima i stvarima. Nije dopuštao ni najmanju uvredu. Tako je jednoga dana udario glavom u svoj niski drveni prag, pa ga je na mjestu udarca isjekao u luku: — Ja ću tebi pokazati! — Cijelo tijelo mu se umanjilo, zgrčilo, narogušilo, i on je sve više poprimao izgled raskuštrane, čupave, kao nadjevene stvari.

NOĆ

— Ajde, Buba, ajde, draga!

Konji kopaju po cesti kopitima sporo; prignuli su glave i odbrajaju dosadu uspona konjskom strpljivošću, ropskom.

Velika gora je u tami, samo trak strme ceste, koji joj obilazi bokove, još dira mjesečina, pa bjelina produbljuje sjenu. A mjesec se napunio iznad gore i osvijetlio dolinu modro: mrlje maslina, kamenje blista, žmiruca, i sve se miješa i gubi; čini se, da je daljina rastezljiva, neograničena, kao san. Tišina je hladna, obavijena ovom neodređenom odbijenom svjetlošću, zabliještena mjesečinom, kao u sjajnom limenom sudu.

A tu negdje u dolini, u lelujavu žmirucanju noći, u tajanstvenim grudama predmeta, stisnuti su ljudski stanovi; nevidljive, sporedne stvari.

Učitelj sjedi na kozliću s kočijašem. Ogrnuti su, zakukuljeni oba u kabanice i svoje zadovoljstvo: simfonijski široko gmizanje noći, izatkano kao žaloban sag tmastim bojama maslina i smreka, koje se jedva naslućuju, navlači im na oči i pokriva, ogrijeva, leglo sanja, ublaženih do slatkoće, o životu.

I putnik pješak promakne s vremena na vrijeme kao nestvarno biće, noćni čovjek.

Tko zna, tko gmiže ili miruje u noći pod hladnim, bez saučešća, treptanjem zvijezda, čami u zaklonima ili se raduje, gazi mračnim stazama i zasjéda.

Neograničen je horizont i poprišta su, čini ti se, tu na dohvatu, i nehotice napinješ uho, da čuješ zveket ili da vidiš blijesak bojnog sredstva, jecanje i stenjanje pod teretom života, ili ciku naslade.

Putuju, eto, ljudi ukrcani u noć; osjećaju se u čudnoj, ograničenoj, ograđenoj, sreći; dalekoj. Mjesečina sladunjavo privlači oči: iz tame svijetlo je otvor u sanje slične ostvarenju.

Kočija na strmini stigne stara kola, što škripe, stenju.

— Ajde, Buba, ajde, draga! — začuo se dječački glas iz škripe, koja je uz bok.

Vuče s naporom sitan konjić i drži se dosta dobro prema golemim lijenim kljusinama pred kočijom. Goni ga dječja prilika umotana u kabanicu. Za kolima se pognuto vuče, klima, druga, odrasla čovjeka.

Malena kola buče u svojem prastarom drvlju, škripe, klimaju, i nagnuta su na jednu stranu, i kotači se ziblju, kao da su pijani krivudaju; u kolima nekakvi rogati predmeti ozbiljno se voze, pa se uklupčalo sve sa sjenom na bijelo obasjanoj cesti, raskrako kao vještičje vozilo.

— Ajde, Buba, ajde, draga! — zapišti opet sitan gonič iz kola glasom sažalnim, prizvukom očajnim, kao da moli spas.

A konjic se prignuo i grabi sitnim bosim kopitima, kucka po tvrdoj cesti siromaškim malim nogama.

Učitelj osjeti samilost.

Konji!

On ih pogleda.

Čudnovata ozbiljnost! Idu mirno naučenom štedljivošću, i ne vode brigu o biču, jer ima i gorih nevolja. Bedra im se talasaju, iskakuju mišići, a tijela se ziblju jednolično, vješto se odbacuju uvis, da uštede na snazi. Svaki konj ima svoje osebujne kretnje, izražaj, i gazi svoju stazu, a drûga, možda i ne opaža, i ne zna za nj. Ali, čudno, ako mu ga izmijeniš, tuguje, osjeća se neobično i gleda velikim patničkim očima ispitljivo, kao izbačen iz sna.

Kako smo vezani, a čini se, da nam je najbolje.

Čudnovato ozbiljno drže se konji i rade svoj posao šuteći, prisilno, kao prepušteni sebi; a ozbiljnost i mir su buntovni, služnički: hiroviti nekakvi ljudi, čudaci, privjesili im posao, igračku, a oni, konji, ozbiljna bića, omalovažuju, ne osvrću se. Prezirno izvršuju. Pa i kad ih tuku, oni se maknu nevoljko: — ne igraj se, glupače! Jednako hladnokrvno i u smrt i u život.

Katkada se pobune pa ne će s mjesta: — da kažemo koju!

Ali to je samo kod konja radnika, ozbiljnost. Plemeniti konji su djetinjasti, vižlasti, obijesni kao i gospodari im, uzbudljivi preko mjere; ne primaju događaje pametno, kao stare usidjelice, kriče pred mišem.

Je li vrijeme, da budemo ozbiljni i da ne mašemo previše udovima?

Evo Buba tu sa strane. Prignula je glavu i oči joj zablistaju zabrinuto kao patniku.

Idu ovdje konji razborito, mudro, i učitelju je sad čudno i žuljavo, da ne može s njima izmijeniti misli. Bića žive, rade, trpe i vesele se, i očima odaju osjećanje, a ti si od njih odijeljen neizmjernom daljinom. Približiš im se katkada zajedničkim veseljem, igrom, pa onda opet raziđeš i nestaješ, čini ti se, sam stiskaš se u kut kao bolesno pseto i loviš uzduh u brizi za što dalji konac.

Pred jaču strminu, pod vrhom, konji stanu.

Oni pamte, da im se na uzbrdici pruža pravo da odahnu, počinu, i oni se služe njim. Pravo je pravo! I rob ima neka prava.

Učitelj se trgne iz sanjarenja i iskoči, da protegne noge. A gonič ostaje na sjedalu, da spava otvorenih očiju; i on strpljivo kao i konji, čeka dolazak kući, poklopljen ušima.

Kola doškripe za kočiju pa se i ona zaustave. Zakukuljena mala osoba siđe s kola i stane vezivati vođice za stup, a druga, veća, zaustavi se po strani, zamata cigaretu. Crvenkasto svijetlo žigice zatitra preko brkova i kostiju mršavog mrkog lica; čovjek s cigaretom.

Šutnja.

Susret nepoznatih.

Reflektori nekog automobila osvijetle ih oštro. Zabliješte. Auto brzo promakne meko zujeći. Zapraši ih neuljudno, popljuje, drži, da je to razumljivo, okrene leđa, crveno svijetlo, i nestaje grbava buba, tamo vijugavo, u ukočenom štedljivom kretanju divljači, koja se skriva, jako odmjerenom. Staklena kutija oživljena: ima svoj zvuk, kretnje, prirodu, i mozak u sebi. Čovjek se uklopio u stroj i podao se, ravna se prema njegovim potrebama, postao kukac, životinja druge vrsti: obuhvaća sve svojim zakonima kretanja i potroška, i eto ga nepoznata nama, koji stojimo na svojim nogama.

Neko je u kabanici, neko u kolima, u kući vlasnik, u automobilu, sebi samome . . .

Putnici stoje tako rastavljeni i ne žele se približavati: Tko zna, što vreba iz koga? — A čini im se, da će i poremetiti nešto, učiniti prevelik skok, i težak.

A mjesec se opet namjerava spustiti za brdo sasvim bezbrižno i ne mari za ništa na zemlji.

— Stoj! — udari oštar glas iz tamnih smreka iznad puta. Dva stražara s puškama u rukama priđu.

— Pregledat ćemo kola!

— Zašto ćeš pregledavati? — ljuti se velika kabanica.

— Mir!

— A eto, gledajte, koliko vas volja — popusti glas odmah.

U kolima sine džepna svjetiljka. Stvari se pokrenu: krevet, bačvica, ražanj, vreće, skrinja.

— Što je ovo?

Stražar je držao u ruci i osvijetlio omot cigaretnog papira kao neku čarobnu stvar, koja čovjeka pretvara u krivca, izdvaja ga i osvjetljuje.

— Što se događa ovdje? — misli učitelj. Surovost. Što čine od noći?

— Što je ovo? — ponavlja stražar.

Kabanica stoji, stoji, pa onda ljutit odgovor:

— A šta ne vidiš, šta je! Ali si ćorav?

Učitelja zamole, da svjedoči.

— Vozi naprijed!

Gomila se krene. Pa opet šute: svaki se pomalo stidi svojega čina, kao krivac; ljudi u borbi među sobom.

Kola idu praćena od stražara; škripe očajno, kao da će se sad nä rasuti.

— Ajde, Buba, ajde, draga! — pišti plačno dječakov glas.

A konji kopaju po cesti kopitima naporno; prignuli su glave zajedno s ljudima i odbrajaju dosadu uspona konjskom strpljivošću, ropskom.

Čežnja te vuče, da svladaš brdo i pogledaš s visoka, kao orao, čini ti se. I najzad, malena je nagrada, a nemaš pameti, da to uvidiš. — Gledaš visoko, gaziš po tuđim leđima i gnječiš tuđe žuljeve.

— Ajde, Buba...

Mali upozori najprije učitelja na se. Iskoči zatim iz svojih kola šuljajući se, kao da se spasava iz pogibeljnog mraka i uspne se u zadnji dio kočije.

— Dobra veče! — reče tiho i bojažljivo pogleda iz kočije dolje na mrke ljude, što gaze cestom, kao na morske nemani iz čamca.

— O, ti si to, Mirko!

On je očekivao, da će se učitelj jače iznenaditi njegovom pojavom, pa je bio nesretan, kad ga primi samo s tim riječima, dosta mirno, kao da se trgnuo iz sna.

Učitelj je raskolačio oči i snalazio se u događaju.

— Jeste li vidili!

— Jesam, jesam.

Hladan odgovor.

A nije ništa osobito. Noćno raspoloženje. Samo što to Mirko nije znao.

U taj čas učitelju zasja dan; svijetlo vrta rupu u noći:

Sunce osvjetljuje školsko dvorište i put. Djeca vrve, ciče, a među njima Mirko uvijek tih, ozbiljan, priljubljuje se k njemu i raspravlja o životu.

— Umrla je Bojka — počne nenadan razgovor.

— Zbilja?

— Noćas je svu noć gledala, gledala prida se i ništa nije govorila. A muža nije tila ni viditi; ni govoriti o njemu nije tila. Ima dvi godine tako. A ništa joj nije učinija. Mitija je on svačin: kupova joj robu, šudare, donosija svake izbine, pa sve zalud: ne će ni da ga vidi; a ništa ne govori, samo gleda vako — izvalila oči, crne ka ugalj, i muči. Ni na punti smrti nije ga tila blizu.

— Čudnovato.

— Šta je on njoj učinija, Bože moj! To se nikad ne će doznati. — Kažu da joj noću dolazija vrag...

— Ti to vjeruješ?

— A nu... sleže Mirko ramenima.

Imao je trinaest godina, a još nije svršio ni drugi razred. Dođe u školu pa sjedi u klupi kao gledalac: promatra učitelja, kako govori, drugove, kako odgovaraju i sve s velikim zanimanjem, i naruga se glupom odgovoru, a kad se na njega obrati, gleda s posmijehom: — Ah, šta ja znan! — i sleže ramenima. Čudi se, što ga učitelj smatra toliko glupim i traži od njega djetinjaste odgovore: — Koliko konj ima nogu? — Mudrost! Što se to njega tiče. On dolazi u školu za nešto sasvim drugo. Smatrao se dužnim, da od vremena na vrijeme

pohodi školu. Više puta i radi ručka; ali samo kad je kuhana tjestenina ili grah. Ili je dolazio zbog kakve zanimljivosti jače od skakanja po selu u besposlen dan. Pojavi se najednom s novim putnim kovčežićem i nosi tobože u njemu knjige. Slavodobitno gleda, otvara ga, istresa (jednu bilježnicu), pozabavi se duže ključićem; i ometa obuku. Jednom je čak došao na školsku svečanost. Ali je imao novi zimski kaput, dar ujaka Amerikanca. Obukao ga usprkos ljetnoj žegi, jer mu je to bio jedini novi komad odjeće. — Nije on bio hvalisav, nego je htio, da mu poraste ugled pred učiteljem, čudnovatim čovjekom, gospodinom. Ali zanimanje mu je mogao probuditi samo ozbiljni razgovor o konjima i o življenju seljaka.

A sad Mirko sjedi iza učitelja u kočiji i vrpolji se.

— Bože moj, misec! — potraži on dodir s učiteljem. A gleda mjesec kao stvar na ormaru. — Mora biti leden. Sve ledon umiva; nije ka sunce vruć... Pripovida mi je did, da je jedan put ostavija opanke noću vanka, na misečini, pa mu se skorili, sledili i nikad više nisu mogli razmečati. Misec, kažu, stvrdne, skori...

— Moguće...

Učitelj odgovara jednom riječi ili hmkne; sjedi sve jednako šutljivo i vidi se, da ne čuje sasvim, što Mirko govori.

— Da mu se nije čim zamjerio? Možda izostancima iz škole? U tome nije nikada imao čistu savjest. — Ili možda radi ovog očevog?

Mirku se raspoloženje sasvim udani. Stane smišljati, kako će se osvjedočiti o učiteljevoj volji. Najzad počne ćeretati tužnim glasom, za umiljavanje:

— Kako ste putovali?

— Nije loše...

— A, šta. Mora čovik živiti... Šta će državi, da siromah zaradi deset dinara! — Šta ćete, moj gospodine, žitak je malen, nemaš kruva ni za tri miseca. Mora se čovik obrnuti. Evo bija san s ćaćon u gradu, pa smo trgovali. — Kupili smo na pazaru kokoši, pa nan do grada dvi crkle, i tako ode zarada. — Ne moš zaraditi dinar, da je Bog u tebi!

Mirko se osjeća u pogibeljnom položaju i misli, da valja što prije nešto učiniti. Uzda se u svoje prijateljstvo s učiteljem. Govori on u tjeskobi, nastoji okušati ćud i volju i napipati ljudsku dušu. I češće pogledava oca.

A otac mu goni Bubu, ogrnut dugom kabanicom, ne obzire se na stražare ni kočiju ni učitelja. I učitelj gleda preda se i tko zna, što misli.

Mirko ga počne nehotice oponašati, tražiti njegove misli, upućivati se s njim, pa gleda preda se, da razabere štogod.

Najednom kao da se sjetio nečega zgodnog:

— A noć je opet čudnovata. Svašta se po noći događa...

— Čudnovata je noć... — kaže učitelj. Pa opazi, da je glupo.

— Niki dan nan se okotila kuja. Petero. Pa stoji ona noćon s njima, stoji... Bi će gleda misec — pa je četiri izila, a jedno ostavila. — Svaki dan je ila po jedno.

— Bi će bila gladna.

— Znaš, da nije sita!

Pa onda Mirko iskoristi razgovor:

— A oće li nan biti šta?

— Ne će, ne će — umiruje ga učitelj, zaštitničkim zvukom.

— Ajde, Buba, vrag... Otac se izdera ljutito i zamahnu štapom.

Mirko se trgne. Blago:

— Ajde, Buba, ajde, draga!

— Otac ti nije dobre volje.

— Nkn. Nikada.

— Žao ti je Bube?

— E, jadna!

— Iskočili su joj malo kukovi.

— Nema zobi. Da joj je bilo samo kil zobi na dan. Nego ide slamu.

Mirko postao još rječitiji, tuži se, glas mu je žalostiv, kao da razgovara vrhu nekog bića, koje se muči bolešću, a pomoći mu ne može: za nama se trudi otac i Buba, a kod kuće majka i gladna kuja, krava, prasica...

Učitelj sve misli, misli, pa onda:

— Kako živo biće može jesti slamu? — Čini mu se šaljivo, da neko može žvakati slamu. Zamljacka i sam nehotice ustima, kao da su mu puna slame, i osjeti onu suhoću, klizanje zubi i nestajanje sline.

— Kako tovar pa ide lozje, i sikavac; pa i to voli nego slamu.

— Zbilja!

— Je, je, istinita stvar.

— A kako ovo možemo isti! — Mirko pokaže komad ječmenog kruha.

— Evo van! — pruži učitelju komad i sam založi.

Oni su žvakali. Trude čeljusti na tvrdom zalogaju. Ječmeni kruh ih ojača; svi zagorci radi toga imaju jake mišiće na njima. — A teški posao baci žvakače opet u sanjarenje, ostuđeno, i uljuljano topotom konjskim i mjesečinom.

Kad su došli na vrh, na sedlo, udari im u lice studen dašak sa visoravni. Oni osjete, kako se obzor produbao; misao propada u tamnu tihu daljinu kao prst u mrak.

Neograničen je horizont, i poprišta su, čini ti se, tu na dohvatu, i nehotice napinješ uho, da čuješ zveket ili da vidiš blijesak bojnog sredstva, jecaje i stenjanje pod teretom života ili ciku naslade.

Mirko prestane čavrljati. Bio je nametnik na snu.

Škripe kola, konji topoću, a ljudi se boje govoriti glasno; sjedi svaki u svojoj zastrtosti.

Razgovor se gasi kao slabašan žižak, poklopljen golemom kapom tišine.

Zamotani su ljudi u kabanice, noć, leden dah, što zuji oko ušiju, pa su opet daleko od dana, od briga. I ovo drmanje, zibanje, ugodno je kao put po mjesecu: obilaziš kristalne dvore u odsjajima, odrazima, razbijenoj svjetlosti, pa sve igra tanak ples u glavi i oči ne traže, da se snađu.

Kako je to, da znadeš točno nevolje i razglabaš ih, a opet više znači ovo stanje tijela, i gdje je ono tu je ugodan san? Kako čovjek voli biti skitnica!

Pojave se svijetla vrata krčme. Pište ona u mraku, sada bez mjeseca, tankim zvukom, kao da je rupa u noći. A ona crvena svjetlost petroljke privlači oči; utočište iz tame, potpora za misli, i grije noć, osvijetli drukčije. Opet drukčije.

Sad su vrata krčme ulaz u goru. I onda je bojazan od kraja puta, odvratnost od promjene. A kad su se kola zaustavila i tijelo preuzelo kretanje, sve se ruši. I oni se spasavaju iz noći; ulaze u svijetlo kao riba u vodu. Jer najednom

se pojavljuje želja, da se otkriju, da vide lica i da se sve razjasni.

Oni se gledaju, prepoznavaju; a zapisnik je Anti, Mirkovu ocu, nakrabuljio lice danjim, prostim, osmijehom, usiljenim.

Krčmar se obradovao došljacima; pauk muhi. Lice mu se rastalilo kao kalaj na malo topline, razmekšalo se i razbudilo, i on čisti stol, namješta klupe; računa na dvostruku zaradu; novac i znance.

Osobito radi stražara se užurbao i poslužuje laganim kretnjama, s mnogo dostojanstva. Iz kuhinje je provirila oštrim crvenim nosom žena, pa ga odmah uvukla.

— Daj dvi litre! — naručuje Ante široko: — ja častim; riječ je o ljudima. Bojao se on, da ga događaji ne preteknu.

— Zapisnik! — javi se mlađi stražar; uredski lik, uređen pažljivo i važna držanja, gospodske naravi. Namjesti odmah na nos naočari sa zlatnim štipaljkama, pa onda izvadi bilježnicu i mnogo papira.

— Ne ću uteći, ne boj se! — trudi se Ante, da omekša zrak, a ne može sakriti mržnju u očima, kao zvijer u zamki.

— Sjednimo, sjednimo — reče mirno stariji stražar i pogleda naočari mlađega. Radi njih je otišao drugim putem. Uvlači se on debeo, golem u klupu, zvekeće oružjem, šušti odjećom; a lice mu je crveno-modro, vinsko, kose rudaste kao jagnjeće runo i kapu jedva trpe. Drži se on po domaću i to ističe namigivanjem, hukanjem, katkada ozbiljnim: glupost među ljudima, nastranost.

Tu je krčma kao mišolovka, s mamcima. Na gredi vise kobasice, svinjski but, slanina; meke, da izazovu žlijezde, navuku ljude na trošak. U čaši je ljekarnički sitničavo smješten grah; na pločici je naznačena cijena: deset dinara kilogram. — Ovo je za sime — objašnjuje krčmar učitelju — ali vama za kuvanje da ću po šest.

— A seljacima dakle po deset — reče učitelj zamišljeno i napravi lice, kao da je pitanje bez rđave primisli; samo se obavješćuje.

Krčmar sjeda s njima i namješta se društveno; rasteže usta i siše lagano uzduh, prste zabada u džepove od prsluka:

— Tako je to, tako... hukne i zamisli se tobože. Ne usuđuje se zapitati o događaju, jer su stražari osjetljivi na »službene tajne«, kao i seoski glavari i lugari.

Ante natače svima, plaši se, da se ne pokvari dobar smjer, da krčmar ne počne mititi vinom po običaju, i njega ne turi u pozadinu; pa kuca u čaše, koje su još na stolu, nuka:

— Daj, napite se!

— Tako, daj crnca, to je naše! — kaže golemi stražar napeto, i opet pogleda naočari mlađega.

— Na, Danilo, napij se, nije otrov!

A Danilo se stavlja u viši položaj, unapređenja:

— Molim, molim; nemojte prosipati. Ne volem zalaziti... — mumlja nerazumljivo, mrzovoljno. — Može izazvati propagandu u stomaku! — On ušiljuje usne i gleda suho, s pritvorenim sivim, bezbojnim očima. A zaplijenjeni omot ne pušta iz ruku.

— Tako! Ovdje je malo ugodnije. Toplo je — govori učitelj. Tek se snašao. — Sad se vidimo.

Stražar ga pogleda ne razumijevajući zakašnjeli izraz.

— Kamo sriće, da se ne vidimo... da se nismo ni vidili — mrmlja Ante.

— Možda je i točno — čuo je učitelj.

Golemi stražar naslućuje zlovolju:

— I tako si dolijao! Lovimo mi tebe odavna. A danas, ko zeca na mesečini; ha, ha... Pao si šaka. — On udari osjećajno debelim šakama po stolu, kao mačka na miša.

— Jeste ga, jeste... smije se krčmar, i nastoji doznati, što je.

Ante se prignuo, naslonio se laktima na stol, utonuo glavom u ramena i u kabanicu kao vreća pijeska klonulo. Lice mu je produženo u ježevu njušku, i očice sitne, sam crni sjaj; a sličan je mrtvacu: kosa raščupana, i po licu se raširile crvene i žute mrlje.

— Vidi ga; kroz uvo od igle je kadar!

— A mimo vas nije moga — laska krčmar.

— A eto! — Ante uzdahne sudbini. — Putujen, putujen i noću i danju, i nikad se smiriti, ni kod kuće se ogrijati na svojoj vatri. Uranin na pazar, zakasnin doma, po kiši, snigu, buri, a najzad ni nadnicu ne zaradin. Zalud mučin i sebe i

živinu. A sve, nada, da će granuti sritni dan; pa se odmiče prida mnon sve dalje, dalje; ne da prići k sebi.

— Šta š, kad ti svaki đava na put staje — gorko će Mirko, glasom ozbiljnim, što je dublje mogao, kao starac, a i njemu zlobno sijevnu oči. Neka čuju gospoda, kako je to njima.

— Ha ha! — smije se stražar. — Teo je popraviti poso.

— Vrag me natenta. A viruj, da mi je ovo prvi put; i zadnji. — Ante se snizi, što je mogao više i lice mu ugađa jad, nisku molbu. Pod očima mu se podigli nabori, i trepće kapcima.

Učitelja poškaklja u nosu samilost.

— Ha ha! — opet stražar razvali usta podrugljivo i zadovoljno: — Nagrajsa si ovaj put!

— Osvojili su zemlju pa rade šta oće — misli Ante. — Puška i sablja su gospodari svita. — Pa se nemoćno spusti još niže:

— A eto, u vašin san rukan.

Golemi stražar je šaljivim govorom opravdavao svoje. U šali siječe glavu:

— Ne mogu ja tebi oprostiti i da oću. A gledaj svjedókâ! Pa onda, zašto ja ne bi stekao zaslugu u službi? Medalju bi ja, moj dragi. — Podrugljivo je podigao brk i lice mu upravlja mig na mlađega stražara, koji sveudilj prevrće papire i gleda kroz naočari. — Ne može mu trpjeti učenost.

Ante se i sam smiješi, ali samo ustima, prati mu izraz, vreba znakove, da shvati, oponaša ga, da se približi više; ugađa on gotovo iskreno svoje srce njegovu, i suze ima u pripremi.

Ante pogledava kroz vrata. Tamo se crni noć, koja skriva sve, a on se eto izložio u svijetlo. I ne shvaća, zašto to on ne može da se sakrije u tako veliku tamu. Kako su ga to ljudi izložili, osvijetlili, stavili baš njega u pažnju. A on je uvijek imao u sebi samo želju, da mirno, sasvim tiho živuca, žmiruca životom kao uljenica, u tami.

Mirko se približi učitelju bojažljivo, skrivajući se:

— Recite mu vi, da ne prijavi; da ne zapiše — šapne.

Učitelj napravi lice kao: — prepusti to samo meni. A s druge strane mu izraz razborit: priznaje ne zakon i službu, nego ugled svog razuma.

Mirko tad pogleda krčmara. Ima li na njegovu licu što ljudsko? Upijao je crnomanjastu obrazinu, ljubezno nasmijane oči, koje vrijede samo za stražare, jer je od njih opasnost i zaštita: može te oglobiti za malenkost, ako im se zamjeriš, može i ubiti u zgodnoj prilici, i nasred puta, a da ne će nikome odgovarati; kao i auto, imaju pravo, da zapraše i popljuju.

U stražara se tada probudi govorljivost, raspaljena učiteljevom pažnjom.

— A kad bi službenici remetili red? Eto, učitelj u školi, a mi u gori. A red je najvažnije za državu. — Tada mu sinu oči pred slikom vlastite važnosti: — Ne puštaj, stoku, ni mrdnuti. Mora se zakon poštovati... Mi radimo samo ono, za što smo plaćeni. Je li tako?

— Tako je — reče učitelj. Htio je dodati: — Ali siromašnom težaku, radnom puku, moramo nešto progledati kroz prste, jer: je li država prema njemu izvršila dužnost? Je li pravedna i savjesna? — Ali svaka sredina sklada svoj razgovor, sili na nj. Učitelj je htio, da se o njegovu umu sudi dobro, pa je ovdje bilo ugodno reći:

— Zakone valja poštovati, jer oni propisuju, kako će stroj pravilno raditi, propisuju djelovanje pojedinog kotača. I jedan kamenčić, ako se uvali u pravo mjesto, može izazvati nesreću.. Je li tako? — upravi on pitanje finom stražaru, jer je taj gledao zagonetno, jako ozbiljno i donekle sumnjivo. Po svoj prilici nije se htio upuštati u prijaznosti s civilima, koje može do koji dan na uzici voditi; bagra je to, koja za vlast znači uvijek nešto sumnjivo, podmuklo, neprijateljsko. — A u učitelja želja, da steče od svakoga osmijeh, opipa osobu, rasvijetli mjesto. A opet mu se unutra zasnovala misao: stražar je mlad ubio čovjeka, pred izbore, da dobije čin, i jer je ulog na poštanskoj štedionici rastao presporo; a sad će možda sagraditi kuću, gojiti kanarince, zalijevati cvijeće i raspravljati o ljudskoj nepravdi: mirovina će mu biti malena i imat će susjede, koji žive bolje od njega; svinje — »gospoda«!

— Vidiš, kako naš učo fino razlaže — kaže krupni stražar Anti.

— Je li tako? — ponovi učitelj prema finom stražaru.

— Da, naravna stvar — odgovori ovaj jako uvjereno.

Tako je čist i uglađen, da bi odlikovanje visjelo na pravome mjestu; to jest, na novom haljetku.

Svi umuknu osjećajući neodoljivo, da je govor radi govora, prazan, pa upute oči svaki u neki predmet.

Ante natoči čaše i pokunjen kucne, ali mnogo mlohavije, u svaku, pa iz svoje gucne kap.

Petroljka dimi na zidu, pod gredom zaprašena paučina njiše se od toplog uzduha i dima. A kulenice, svinjski but, slanina, vise svijesni svoje važnosti, to jest, ljudi im pripisuju, obasiplju ih životom.

Mirko s vrata lane, kao da će progovoriti, pa se onda iskašlje, predomislivši se.

Kočijaš nadvjesio nos nad čašu, kadi ga nad njom i umače slatko; i oči u sladak san umaču se i vade, bore se. Konj nad zobnicom. Ona mu je nosilac misli. Ali mir mu se naselio u grudi širok i dubok kao noć. — Češe se i krepava.

— Jesmo li mogli doma spavati? — reče Mirko, pa onda nastavi pojačanim glasom:

— Mi ne pitamo nego kruva... A nemamo ni slame za konja...

Nitko se ne osvrne na njegov govor.

Vino ih je omamilo i možda bi slatko zaspali.

Sitna kućica, petroljka, žižak u dugoj noći, i ljudi u toj kutiji pod opsjednućem svijesti, da je vani gusta tama.

Pred krčmom Buba i konji stoje mirno, strpljivo i ne znaju ništa o zbivanju u ljudima, kao ni oni sami. Može Ante propasti, uništiti se, a Buba o tome ništa ne će znati; ispregni je, sluša, upregni je — isto, i gleda hladnokrvno; ne razumije jezik, pa ni smrtnu osudu. Ide ona svojom ograničenom stazom u noći, vidi samo odraz puta: usku vrvcu, koja je katkada zelena, sočna, katkada rukovet sijena, ili oštra poledica, a oči ne vide daleke istoke ni vrhunce, ni šume ni izvore. O sreći i nesreći nema smisla govoriti: to je razgovor za stvari.

Krčmar se poboja odlaska; tišina može svršiti s njim. Popođe malo, omahne krpom po stolu i reče o malenkosti, preko ramena:

— A šta š od njega! Je li tako? — a šta š od njega! haha...

Prijedlog, da mu oprosti, razmekšao se u glasu, koji u isto vrijeme laska stražaru, daje sudsku vlast, i namiguje Anti; lovi prijatelja i mušteriju. Trgovački glas varavi:

— Učinija je prikršaj; nije pošteno učinija, valja reći istinu. Ali je zna, šta čini! — Pa gleda, očekujući prijateljsku uslugu.

Ante znade, da se ova družina služi kriomčarskom robom, i stražári, ali je glavno umaknuti, biti zaštićen novcem, položajem, nogama.

I o kakvoj samo malenkosti ovisi: uhvaćen je. A mogao je biti i neuhvaćen; kako je malen razmak od vidjeti i ne vidjeti. Čovjek visi na dlaci. Koja je razlika između mira i nemira u čovjeku?

— Tako je to, tako! Treba raditi, ako ćeš živeti — kaže golemi stražar. — Mora se truditi... Gledaj, kako naš Gujo revno briše sto...

— An han, ti radiš! — Mumlja Mirko s vrata... Bazaš vamo tamo bez brige, i za igru vataš ljude i mučiš.

— Sakuplja Gujo novac ko hrčak. I kuću će, govore, u gradu kupiti, haha; je li tako! — Stražar govori s nešto zlobe u glasu i prizvukom: ne da nama ništa, a i mi smo tu pomagali.

— A vidiš ovoga nesretnjaka ovde, mislio je zrno po zrno...

Ante se podaje nadi. Ljudi su raspoloženi za šalu. Ali uviđa, da je šala čudne vrsti; može svršiti dvojako. Pa gleda, ispituje i nagađa svoju sudbinu. Za njega nije važno vino ni krčma; pliva po mraku i lovi zraku nade.

Eto oni brbljaju ili šute, kao da se nije ništa ni dogodilo. I puštaju vrijeme, da protiče. Puštaju vrijeme i može se veza stečena, šaljivost, i prekinuti. Zaboravljaju oni njega; osjeća se, da im je ova stvar počela biti i dosadna.

Ante je čas pomalo i zadovoljan, što vrijeme teče, čini mu se, kao da će ono sve zaviti u zaborav, a čas opet strahuje: omot je čvrsta veza.

Učitelj se prikljunio nad čašu; zamislio se; svoje po svoj prilici raspreda izglede; krčmar hoće, da hvata prijateljstvo, učvršćuje poslove; mlađi stražar misli na svoj ugled u službi,

povjerljivost, napredovanje, a stariji ističe ljudstvo preko čaše vina.

Eto, koliko se putova nuđa, ili te sile.

A Mirko stoji kraj vrata, ne će da se udalji od njih; čeka ishod, pa je napeo pažnju još jače nego otac; rastvorio velike dječje oči. On zagonetno gleda gospodskog stražara, nastoji prodrijeti iza onih sivih očiju; iza njih, misli, leži odluka.

— Hoćemo li? — pita najednom učitelj, kao da se probudio.

Ante zatrepće očima. Marko se napregne.

Krupni stražar pogleda Antu:

— Oćemo li mu glavu seći?

— Nemoj ga, jadnoga, nemoj — šali se krčmar.

Učitelj ne nalazi riječi, nego gleda i napreže misli: ima li riječ, koja bi mogla biti u skladu s njegovom važnošću, s onim zakonom? Razlog treba da je jak, nadasve iz razuma.

— Eto kako se — misli — ne možeš složiti, kao ni s konjima: ti si jedno, a oni drugo; ne možeš dokučiti čarobnu riječ. — Ima li je? Ili — sune plašljiva, nepostojana misao — treba samo hrabrosti!

— Ali vrijeme ne stoji. Ide se naprijed, pa usudio se ti misliti, što mu drago.

— Hoćemo li pisati? — upita fini stražar i protare naočari, a starijega gleda s upitom i prijekorom.

— Ne piše mu se dobro... nastavlja stariji, i ne osvrće se na pitanje.

— Još mi je to falilo pa k vragu! — opipava Ante; a očima vreba.

— Ovaj put si propo... Lako je to, ali ćemo ti i konja zapleniti kao sredstvo krijumčarenja... Eto vidiš, i »beštiju« si upleo u stvar. —

Slično je šali, ali nije pouzdano. Ne možeš prosuditi točno.

Ante je u tjeskobi, i najednom progovara bez ikakve veze:

— Ne možemo mi jedan bez drugoga, prijatelju! Eto, ni bez konja ne možeš, a kamoli bez čovika. —

Je li htio da uplaši, da dade naslutiti neko svoje oružje, snagu skrivenu?

— Propao si ti i konj, kažem ti — ponavlja stražar i ispija čašu vina.

Mirku zjanu oči. Gledao je učitelja ispitljivo, širokim očima, ali mu nije mogao uloviti pogled. Dokrade se zatim k njemu, pa ga bojažljivo povuče za rukav.

Učitelj ga samo pogleda, nesabrano, bez znaka na licu.

Onda se Mirko ukrade van. Lagano je ispregao Bubu. Lice je napregao ozbiljno, kao da očekuje provalu vatre. Zatim uzjaši na konja i potjera ga živo.

Gonio je Mirko konja kroz mrak. Mahao je rukama i mlatio nogama, da prinuka Bubu, mirnu životinju, na trk. Nije se gurio, jer je oko njega bila gusta tama. Sakrivao se u nju i nestajao.

Pobjegao je u noć, kao da sutra i ne će svanuti.

SAT

Jakov je uzeo pištolj iz noćnog ormarića, otežio ga, opipao šire potpunom rukom: užitnuo mu domišljenu opremu, pa ga stavio u džep i svijest.

U taj čas se osjetio jačim, odlučnijim.

Spremajući se za put promaštao je, kako će s pištoljem postupiti. Možda će ga mirno izvaditi i hladno kao čelik, odlučno, zatražiti:

— Ovamo moje!

Priđe ogledalu, da se uvjeri o radnji. Htio je da vidi svoje lice u strogom izrazu. Namrštio se krvnički... Ali njegove meke smeđe oči nisu bile opasne.

A na koncu je sam sebi priznao, da mu nije jasno, na koga je ljut.

To ga zbaci s putanje i on razastre slike po ogledalu oko svojeg lika, rasprede zbivanja.

Sat je naime bio vrlo tanak, fini srebrni džepni sat s poklopcem, točan. Mali ga je Toma još u drugoj godini ulupio, odljuštio poklopce, pokidao kazaljke, nasuo ga prašinom; opustošio kao oluja jedrenjak.

Tada se pojavio urar. Došao urar u selo pa prima u gostionici.

Jakov je odmah zamislio, kako sat opet kuca u džepiću. Sat kuca u džepiću i on može u svaki čas utvrditi točno vrijeme svakoga koraka, kretnje, događaja. Udari, na primjer, potres, a ti mu znaš doba i trajanje. U koje mu drago vrijeme, čas, izvadiš sat, osjetiš krasno izrađen mali, skoro meki, kovinski komad i vidiš: kazaljke se pružile, uperile u brojke, kao u svakom kraju svijeta, i vidiš sebe usklađena, svijesna prisutnosti ljudi, života, zajedničkog spoznanja: pet je sati! — i meni i tebi.

I žena se složila: sata nemaju.

Tako se Jakov pojavio kod urara.

A urar čovjek finije vrsti: bijelo, klasično lice, bafe; velike crne oči utopljene sanjarski i crna kosa se raskuštrala učenjački.

Jakov se izvozi pred novost; čežnja, da pusti svoju unutrašnju osobu u igru, u primjenu. On je obuhvatio urarovu ličnost, prosuđivao ga iz radnje. Primijetio je nervozne vitke prste s vršcima žutim od duhana, ruku utanjenu, ušiljenu, zatim uska ramena: tijelo klimavo, sobno. Stoji on, urar, iznad stola s ropotarijom, drži visočanstveno među dvama prstima dijelić sata i čeprka sitnim zavijačem. — A s visoka gleda ispod velikih kapaka, s omalovaženjem.

Nekoliko težaka poredali se u gledaoce kao u dućanu, pa se hrane čudnim zbivanjem. A tih je, usiljen razgovor.

— Urar je kao advokat: može podvaliti, kako hoće — objašnjuje urar; i gospodsko podrijetlo: može živjeti gospodski, bolje nego braća mu advokat i liječnik.

— Pa zašto ne živiš? — ne vjeruju težaci, a oči im se otimlju na njegove razdrte lakte.

— Hm, nasmije se on krupno, s posmijehom zagonetnim. Uz kašalj u grlu mu je pijanički puknuo katar, a iza govora podizao je, mrštio čelo i spuštao oči, kao da se želi otresti nečeg glupog, i tone natrag k sebi; među ljude je zalazio možda samo od šale.

Jakov upotpuni ocjenu: Cijela osoba urarova upaljena je nekom strašću, prionula nečem nepoznatom, zabavljena unutra. I učinila se zagonetna, važna. Osjetiš potrebu, da joj se ukloniš s puta važnijeg nego je tvoj.

Prema Jakovu se držao ravnodušno, ne opaža ga, ali se predstavio pažljivo, pa onda opet, kao da ga je zaboravio, počeo je raditi i govori težacima, kakve je on sve satove popravljao: nemoguće stvari.

A Jakov nakon dužeg skanjivanja prilazi oprezno, da se ljudi ne nasmiju:

— Imam ja jedan sat, kaže, ali sasvim razoren... I predaje ga bojažljivo.

Urar ga uzme pregledavati spuštenih kapaka i s visoka kao i prije, a na licu mu sjaji preziran posmijeh: to je malenkost za njegove ruke!

— Izgledat će kao nov — kaže, kad ga je pregledao.

Pogodili su se: sto i sedamdeset.

Jakov nije imao više što da reče; posao je jasan.

Tada se zamislio. Dakle tu je novost. Okolina privlačiva: tehnika i zanimljiv čovjek u seoskoj jednoličnosti. Mjesece i mjesece sjediš u uredu s dosadnim, običnim, stvarima, gledaš sebe, voziš se po sebi i izgrađuješ možda zanimljive zaključke, vrijedne; smišljaš planove o posjetu na Himalaju ili o intervenciji u Španjolskoj, ili izvršavaš atentat na kojega vođu, onda sve zatisneš u zadnju policu bez izgleda na što. A čamac se dalje vozi po jezeru i ne nalazi izlaz, zadovoljenje. A tu je čovjek iz svijeta, možda s novostima, zanimljivim rasuđivanjem... Tu se može odahnuti mislima, okušati ih.

U sebi je nemirno tražio predmet razgovora, da se pokaže sudrug. Inače će se morati vratiti opet u svoju kutiju. Pa uobliči izraz lica. Promatrao je tobože dijelove sata na stolu: zanimljiva stvar — sat.

Težaci su se u njegovoj, činovničkoj, prisutnosti očito osjećali neudobno; šutjeli su. Samo je urar samosvijesno brčkao po rastrojima. I svi se kao zamislili, udaljili se čudno, povukli se nazad, i odbijaju suradnju.

I Jakov se povukao u promatrača. Zaustavio je oko na urarovim živim rukama: neobično savršene kretnje, umjerene, štedljive; svaki položaj kao model. A tim nehajnim, prirodnim kretnjama, uvjerenim, Jakov se divio: Može li čovjek ovako činiti samo ono, što je potrebno, kao mačak, da ne opaža nikoga.

Jakov se bio uživio; uspoređivao se, pretresao ličnosti iz arhiva: strojio korist iz iskustva, smještao se, kao vrana pažljivo, na granu: u promatrača. A ispao je mješovito. Htio je produžiti dodir pod svaku cijenu, da mu poraste ugled pred gospodstvenim čovjekom, da se odjene djevičanski; čitavo šarenilo odnošaja.

— Platit ću vam odmah — lane.

Malo je porumenio radi neočekivana ishoda. A opet je uvjeren, da je tom rečenicom stupio u središte. Inače se moglo pomisliti, da je loš platac, nepouzdan čovjek, nešto nepoznato. Takav je našao, jedini način.

A urar, čim je primio novac, užurbao se:

— Moram izaći van po poslu, kaže i bezobzirno zatvara sobu, dućan.

Nakon desetak dana, poslije mnogo pohađanja, popravio je sat u zadnji čas. Ulupljene i slomljene dijelove zalio kositerom, stavio stari brojčanik s izlizanim brojkama, poklopac zijevao sa strana, a zarđale kazaljke padale, vraćale se na šest; i sat je s mukom išao samo kad je bio sasvim navijen. A kad je Jakov sat vratio, urar otputovao i odnio ga morem u drugo selo.

A žena napada, kriješti prijekorno: dao se glupanski prevariti.

Tu uzavre bijes, zastruji oko srca, na sliku svojeg djevičanskog izgleda. Ali odmah na to Jakovu se pojavi osobito jasno onaj izlazak poslije plaćanja.

Onoga dana je urarov mršavi lik, u tamno-modrom svjetlucavom odijelu izkrakao na sunčanu seosku cestu pred njivama. Jakov je oćutio potpuno, kako je urara prožela toplina sunca razmlaćena isparivanjima vlažne zemlje, poslije kiše, i kako se on, pokutnjak, osjećao neudobno tu, utopljen u svjetlost, odsjaje i dreku zelenila smokava i bajama, proljetnu obijest zemlje, i kako se brzo, žmireći, kao stjenica ili žohar zavukao u sjenu krčme.

Urar je popio i proigrao. Jakov je vidio pred sobom blijedo lice, crnu kao ugalj kosu, utopljene velike zanesene oči, drhtave ruke; čaše vina ulijeva na dušak. I Jakovu se učini, da je to vino razmočilo mu unutrašnjost kao domaćica ovčja crijeva za večeru.

Jakov je obnavljao lik, obnavljao i opet. A tu je uz urara vidio i sebe, kako potrkuje, trudi se, da steče pažnju. Jakov je tu sredstvo, trgovačka roba, da se omogući, poljepša, tuđa staza, stepenica glupa. I radi toga se vezao, zamrsio se oko njega.

Danas, kad pretrese sve pojedinosti susreta, uviđa da između njega i urara ima mnogo čvorova, da nije sve ugodno. Tu je neka jegulja, a Jakov nema pandže, kojima bi je uhvatio. Nema pandže!

A sad evo tu je poniženost povećana ovim trudom ranog ustajanja. A o čemu se radi? Pa on osjeća sasvim, da se ne radi o satu, nego o sebi; da se postavi u red među druge, da steče mirnoću na putu. Treba, dakle, učiniti, svakako učiniti.

Njegova unutrašnjost hlepila je za tim kao leptir svilca za ženkom, kao uho kad nateže pogrješan ton. Ali samo to ga je gonilo, a ne volja.

Jakov je neodlučno pošao. Tapkao je lagano u mraku po stepenicama i prebirao kamenje ulice, kao da želi zakasniti na porobrod.

Poslije duge vožnje Jakov je došao u urarevo selo prerano.

Svijet jedva ustaje.

On se uzšeta obalom i bez razloga podrhtava od studeni i čudno strepi u neugodnom, novom, položaju. Tuđe selo, začuđeni pogledi seljaka. Seljaci se protežu pred vratima kuća, zijevaju, trljaju oči ili se obuvaju obnjuškujući čarape, a oči im ispituju Jakova: što će ovaj u našem selu?

— Uranili, a! — dovikuju tobože jedan drugome.

— Na mali, naaa! — otežu značajno, uznemireni kao laste u prisustvu sove.

A Jakov navlači ravnodušnost, ili zanimanje za seoske znamenitosti, a onamo misli: Kako je čovjek siguran u svojem običnom poslu i među znancima, a čim se udaljio i krije što u sebi, već se koleba i strepi. Pa se otimlje tome osjećaju stidljivosti i iznalazi opravdanje, držanje pogodno: zagonetno, istraživačko, egzekutorsko, političarsko i slično, prema času. Jer, na koncu, čovjek je ono, što misli, da jest. A rado drži o drugome, da nije ono, što jest; dakle je pojedinac u pravu.

Uostalom nije važno sad ovo držanje; na redu je obračun s protivnikom. I sada, kad mu se učinilo, da je selo privikao na svoju priliku, koju je ono i dalje nezasićene radoznalosti pratilo očima, i kad je vjerovao, da je tu kakva značajna osoba (nada ta prati čovjeka na putovanjima), bacio se ponovno na razglabanje svih pojedinosti prošlih i dojdućih.

A bojazan se javlja kao otrovan crv u srcu, bojazan, da ne će moći izreći sve, što treba da ostane čist pred sobom.

On u stvari zna, kako mora postupati. U najgorem slučaju uzeti sat, pa i neuređen, i još kakav vrijedan komad sa stola, pa onda s jamstvom u ruci tražiti zadovoljštinu, nadviti se nad plijen kao kobac.

Napipa u džepu pištolj, namršti se, pojača korak, i zažali, što urar još nije u dućanu.

Najednom stane: Ali otkud drskost, da se sa meka razgovora prijeđe u navalu. Treba prebroditi nelogičnost, da ne čuješ njegovo opravdanje, nego da odgovaraš svojem uvjerenju. — Tu se sjetio nekih svađa: čovjek drzak, laktaš, ne čuje riječ protivnikovu nego jaši svoju metlu. A to je oduvijek odvratno.

Tako se hrabrost u Jakovu sad dizala sad spuštala, sad primala jak smisao, a sad izgledala besmislica. A ipak je osjećao nešto stalno. U pozadini tamo blistala je neka misao, više slika, i obuhvaćala kao veo pokroviteljski sve druge misli. I on je vidio: tako i tako će svršiti.

U urarovu predsoblju čekao je već jedan težak.

Urar je još spavao. Domaćica ga je obavijestila, da na dnu stepenica čekaju, ali njemu se nije žurilo.

A ni Jakovu već. On je pregledao težaka: Nizak je, atletski zbijen, a vedra otkrita čela i s posmijehom na širokom licu.

Jakov stupi u dodir. A težak gleda otvoreno, bez primisli:

— I ja sam mu dao popraviti moj fini sat, što mi ga je otac, ima dvanaest godina, donio iz Amerike. Ide osam dana! Jest, jest, osam dana ... A on ga rastavio na komade, pa sad ga nikad sastaviti. A tko zna i znade li? Sat ide, znate, osam dana ... Otkad je god ovdje, odgađa: sad ću, tad ću.

Jakov ga odmah stavlja u djelatnost: On bi, misli Jakov, u nedjelju istaknuo lanac od sata i raskošno šetao među drugarima i curama s krasnim osjećajem razlike za sat, koji ide osam dana ... Tko zna, koliko se odlučivao na trošak za popravak.

— Platio sam mu unaprijed, nastavlja težak, nek ima nešto volje za rad. Nisam mislio ja o kakvoj prijevari, mislio sam pošteno platiti. A računao sam, da će ga bolje urediti.

— Kako? Platili ste unaprijed! E, to ste pogriješili. Ludo ste to učinili — kaže Jakov. — Kako čovjeku može doći na pamet, da ovakvim skitnicama plaća unaprijed.

A težaku se lice zabrine opskrbljeno novim spoznjanjem. Vidiš, na takve stvari nije mislio, osoba je bila uvjerljiva.

— Nije mu se sviđalo drukčije, vidio sam ja. Pripovijedao je o nekim dijelovima, što ih mora kupiti — tješi se on tjeskobno, uplašen.

— Nastojte izvući sat što prije, dok vam šteta ne bude veća. Sumnjiva je osoba! — Jakov je govorio odlučno, savjetnički.

— Dakle ja ga ogovaram, misli Jakov u sebi. Naplata nije poštene naravi.

Tada je opazio, da se ovdje u njihovu čekalištu pretjerano čeka; ovo je čekanje većih stvari. A tamo za vratima nehajnost kao u ministarstvu.

Vidiš usko stepenište, pregrada od posmeđalih starih dasaka, a sve nečisto i smrdi žestoko po ljudima. I Jakov uvrijeđeno počne zuriti u pregradu, jer je razgovor suvišan i možda dopire tamo do čijeg uha.

Urar je nenadano otvorio vrata. Jedva ih je pogledao, kao da je već razumljivo, tko bi mogao čekati, i na licu mu istaknuta dosada.

— Uđite, uđite — reče ravnodušno.

Ušli su u spavaću sobu, koja je služila i za radnu. Oveći stol kod prozora, a na njemu, kao i prije, natrpano mnoštvo dijelova od satova; ne možeš uhvatiti okom ni jednoga cijelog. Čudi se čovjek, što sve stoji u spravici. Na zidu miruje ozbiljno velik starinski zidni sat; kazaljke mu stoje nevjerojatno nepomično.

Jakov i težak stali pred stol, a urar stoji s druge strane. Prokašljuje urar, hrače, odabire dijelove po stolu, kao da okušava pelin. Oči mu nabuhle od spavanja, i diše prezirno, otpuhuje. Prisutnima se nameće neopazice osjećaj, da taj pred njima mora progovoriti, zapitati za razlog. Ali eto, izmiče; zaposlio se: prevrće dijelove, pa, nezadovoljan, traži i po kutovima sobe. Oni gledaju za njegovim rukama i ne mogu ništa otkriti u kutovima, i čini im se, da je traženje beznadno. A lice urarovo ravnodušno i odbojno dapače sve više: uputi se k vragu!

Jakov bi htio, da se riješi prije tèžak, pa da on može slobodno sam progovoriti. I tèžak je, po svemu izgleda, očekivao to isto od Jakova. A urar misli valjda: molim, izvolite stajati, mnogo ne zapadate.

Jakov promatra mješovitu sliku preko sebe. Tu su odlomci triju osoba kao rastroji sata. A tko će sastaviti urednu spravu? — On trepeće očima od uzbuđena traženja izraza: smišlja govor ili napadaj, a srce mu dršće zbog iščekivanja

sukoba s čovjekom. Sukob? Čemu sukob? Molim vas, zar nije svejedno, sukob ili ne! Sat se okreće jednako i konac može biti samo štetan. On potraži ugodniju misao, da olakša kakogod posao, što se mora ispuniti. A mora se ispuniti, zadjeveno je za uho i goni ga naprijed neumoljivo. Gura ga naprijed, a on glavinja, pada kao onesvještenik mlohavo, a ono ga pridiže i gura, osovljuje. Biti čovjek, hlepi unutrašnjost. Ali kako: sukobom ili grljenjem? Sukob je Jakovu potreban:

— Zakučast posao, sat. Sitničav. Valja strpljivo prionuti. — Jakov je slušao svoj govor s povećanim očima. Kakav je?

— Valja imati fine prste — tumači tèžak i pogleda svoje nabubrele ruke spužvaste, rastrgane kože.

— Nauči se čovjek na sve — kaže mrzovoljno urar.

— Mamuran je od noćašnjeg pića i igre — misli Jakov, pa mu se ne mili pristupati radu ni razgovoru; traži izliku za plandovanje.

Tišina.

Tada je urar izvadio nečist rubac i uz bolno mrštenje useknjivao se i iskašljavao. Iz njega je sinuo neki drugi, bolan i vrlo ljudski, čovjek, krhak, slab, koji možda nije daleko od plača.

Jakov ga je požudno upio, obuhvatio ga nanovo i preuredio sliku, a u nosu ga je podraškalo i na licu mu se odrazio osjećaj.

A težak je uzeo u pogled Jakova i urara — gladna gospoda. I on se pridružio. Licem mu se razlije veselost: pa tu smo skupa, koračamo zajedno.

Gledaju se oni međusobno i prepoznaju se, sebe u drugome, vani u životu. Razvila se slika: obuhvaćeni su borbom za površinom: sukobi i otimanje o mjesto, a čovjek trpi i klima, isteže se mučno kao iz smole.

A Jakov se osobito uživio. Zamislio se kao na žalovanju zbog smrti, kad čovjek slijedi svoje misli, lovi i trpa silom u osjećaj, da budu usklađene s drugovima.

— Urar eto nesretan je radi svojih mana, zbog kojih se odvaja od drugih, valjda običnih, ljudi i stidi se sada pomalo pred njim. A ovi osjećaji urarovi eto su kao svjetionik u tami i ja putujem k njemu i osjećam se spasen.

Jakov osjeti potrebu, da ga opravda, da ga vuče u društvo:

— Eto, bore se ljudi svakako u životu. Ideš, napreduješ kraju zaokupljen svojim mislima, putem. Jedan je opsjednut željama, da se istakne, da postane uvažena osoba, pa se gurka laktima; drugi hoće da sagradi kuću s takvim i takvim prozorima, vrtom, možda i kokošinjakom; treći se smatra ambasadorom, pa pušta bradicu i razmahuje visočanstveno štapom, ili čita novine, raspravlja o politici i čini mu se, da je izrekao osobitih stvari i zato ulicom stupa kao vođa, s obilnom pozadinom; šteta samo što to javnost ne priznaje. A četvrti, prijatelj, mnogo je kraći: on se napije, progovori pred ljudima i grdi ih ili psuje, ili želi, da ga smatraju čudakom, pa je osvjedočen, da se potpuno izrazio i mirno spava... Tako, na primjer, podižeš glas: — S kim ti misliš, da imaš posla! To je svinjarija! Ili — Što ti misliš, šta sam ja! — i dobivaš ugled, kao upravitelj perivoja...

— Svi smo tako opsjednuti željama, ugodnošću puta. Nosimo u sebi slične osjećaje, jednake po dobroći, a slučajno je jedan »koristan«, a drugi »štetan«. Sretan je čovjek, kad se njegovo opsjednuće poklapa sa željama društva, a upropašten, ako ne.

Obilan govor! Jakov je ganut nad svojom dobrotom, grljenjem čovjeka.

A kad je pogledao, slučajno, urara, vidio je, da je ravnodušan i čeprka dalje u poslu. Zatim je Jakov pogledao težaka i ulovio, da ga ovaj gleda zagonetno, s čudnim posmijehom, možda podrugljivim.

Jakov se najednom uznemiri:

— Što ovaj misli? I on je siguran na nogama.

— Kako su ovi ljudi ovdje sigurni na nogama; u čemu je njihova stalnost na putu?... A ja, evo, iskrcao sam se iz sebe kao iz predobro poznate lađe, pa se gledam u igri, u filmu, i nemam reda: promatrač sam bez puta.

I on gleda u stranu zamišljeno, nabreklih očiju od zamišljenosti, puštajući, da se staloži odnošaj, izlažući se, kao predmet. A za uhom su jedan drugome. Tu je bojazan, da se ne raziđu. Mnogo toga nije rečeno, dodir nije bio potpun. A je li moguće da bude potpun! U Jakovu kuca življe srce, a

misao se trudi, sluteći pipa nesigurno, s osjećajem, kao čovjek s vodenom šibom u potrazi.

Vidiš, nije se lako približiti čovjeku. I kad misliš, da si najbliže, još uvijek osjećaš između sebe i njega kao list papira, a čvrstu izolaciju. I tako si sam. Sumnjaš i potiplješ se o ljude kao o predmete u tmini, zamahuješ rukom, da odgrneš zastor, a ono loviš po praznome.

Tako on progovori kao da nastavlja:

— Vidiš, tako vani u svijetu koprcaju se ljudi, treskaju govorima sebe i umišljaju, da se trese svijet, kao da su sve upregli u kola, u smišljen život, a kad tamo — svaki ide svojim opsjednućem; sat kuca ovdje jednako kao i prije, i srce ljudsko isto tako. A ljudi zaboravljaju, da ga uzmu u inventar, srce ljudsko. Gruvaju negdje mine u radu ili ratu, dreče glazbe, govori, a ti večeraš, svađaš se sa ženom, pijuckaš vino, ili tuguješ kao i prije i kažeš: proći će ih već ludost.

— Je li to jednostavnost sata? Sve pokreće pero iz tebe, pa s kotača na kotač i njihalo cip-cip, uvijek jednako, upirao ti jače ili slabije, i ne će drukčije, pa ni za ljubav vikača, a kazaljke mirno kazuju vrijeme, mirno kruže. Ti ih možeš i polomiti, a ono — vrijeme je na svome. Jedino, brate, poklopac možeš izrezbariti, kako hoćeš.

— Tako je, — kaže težak s posmijehom. Svaki čovjek misli, da je najvažnije baš ono, što on radi, i čini mu se, da bi njegov položaj bio najbolji, da je samo malo bolji. A teško se i složiti. Vraćaš se, recimo, sa teška rada i ne možeš zamisliti, da netko može baš sada na taj rad kretati.

Težak umukne, kao da je sporedno ono, što je rekao i ne nastavlja zanimanje.

Jakov ga pogleda, prouči mu lice, pa se onda zamisli, a među obrve mu se urezala očajna, beznadna crta.

— Tako je, živahne urar probuđena zanimanja. Meni se čini, da je čovjeku najvažnije, da kupi sat, a kad ga već ima, da je glupo previše ga paziti; neka se razbije. Čemu su urari? — I nasmije se i iskašlje.

Jakov u tom času zgrabi revolver i gotovo ga je izvadio sasvim. A bilo je nesvijesno. U tom času je osjetio zadovoljstvo, što je kretnja bila iskrena, bez primisli. On je veseo proučavao tu svoju osobinu.

Ali pomalo se razočarao: bila je navika.

— Nego, ovaj, jeste li mi popravili sat? — okorišćuje se težak.

— Uredit ću ga sutra sigurno. Evo već sam izbrusio valjak — odgovara urar uvjerljivo i pogleda ga otvoreno, iskreno u oči. Dođite sutra popodne.

— Hm, kaže težak, popodne!... Samo neka bude pouzdano!

— Vidi se, da je osvjedočen, da od toga nema ništa, prosudi Jakov, a ipak se zadovoljava isprikom. Udobnije je tako. Evo, i sad se odijelio od čovjeka ogradom, izolacijom. Zašto nije bio iskren? Da je napao, mogao sam i ja pokušati, nego je oteščao. I sad će kući zadovoljan, što je briga odgođena za dvadeset i četiri sata, opravdan mir, razriješena obaveza.

Jakov sada, kad je ostao sam, sabere misli, kao mladić kad ostane nasamo s gospođicom, pa žali, što je nasamo, jer je zadaća otežana i udalji se on od nje nespretno jače nego prije i uozbilji neizmjerno i nateže filozofski razgovor, a shvaća potpuno, da je filozofija suvišna, nego da bi trebalo pustiti ruke u rad.

A urar će sasvim jednostavno:

— Svršit ću sada Vaš.

Jakovu se učini, da mu je to urar rekao kao nekom djetetu, koje je nakanilo zaplakati: Hajde, hajde, dobit ćeš, samo se umiri. I on se uživi u tu ulogu djeteta i lice učini djetinjasto i meko, gotovo plačno, pa se uhvati toga odnosa kao utopljenik slamke, i glas mu podjetinji:

— Dobro, dobro, počekat ću, samo ga uredite dobro.

U istom času počeo se gristi, što je tako potrošio, poharčio priliku, da se pokaže odlučan, da izvojšti svoje. Kako? Da izvojšti? Ali do čega je njemu stalo?

— Stavit ću drugi brojčanik, fini, emaljirani — izjavljuje urar i pogleda odozdo ispitljivo. Evo ga... Zapada trideset, a Vama ću ga dati za polovicu cijene, za petnaest.

Jakov gleda brojčanik i razabire, da je napuknut, a s metalne strane onečišćen, dakle star. Ali on je zaplivao udobnom strujom kao i težak, uz stid zbog samoga sebe. Nego osjeća, da je ovako logično, opravdan niz; i sumnja koja bode u grudima.

On napipa u džepu revolver, hrapavi držak, masivnu građu, pa mu se digne ugodan osjećaj zaštite, snage, i igračke. I diše smirenije.

Urar ga je opipao pa učvršćuje položaj:

— Znate, ovaj ... sat je vrlo fin. Da mu u Zagrebu dadete promijeniti kutiju i očistiti ga, vrijedio bi osam stotina.

— Ah, ne smeta — lane Jakov kao bez daha; s vremenom ćemo ga već popraviti.

U isti čas opet napipa revolver, s obzirom na se, a onda se prezirno nasmiješi sebi i ostane ukočeno tjerajući misli kao kokoši od dudova.

A urar posluje oko sata, namješta točkiće, sklapa sve u žurbi, brojčanik, kazaljke. S brojčanikom se malo pomučio, jer je bio predebeo za tako tanak sat, pa sad poklopac još više zijeva sa strana i sam katkada odskače, otvara se.

Za par minuta sat je bio sastavljen.

— Znate, brojčanik zapada petnaest, to jest trideset, ali kao Vama ...

Jakov otežući vadi novac, opipava ga, prebraja, mumlja i — plaća. A urar se odmah kupi:

— Moram izaći van.

Jakov se hvata njega grozničavo, ne bi li pronašao zadovoljštinu, opravdanje postupka, iznašao razlog, što je oprostio, što je opet dopustio prijevaru. Mora se nešto učiniti, reći, objasniti, barem da znade, da ga je prevario, nasmijati se poviše toga. Pa mu se čini, da se malo prije nije potpuno izrazio, da nije rekao sve. Ovaj čovjek treba da znade, da se to njega tiče, to jest svakoga.

Urar uzmiče, nastoji nestati, ali Jakov se prilijepio:

— Vi ste čudan čovjek, govori on, kad su izašli na sunčanu obalu. A imate, ovaj, i pravo. Kako sam i malo prije rekao: svaki čovjek slijedi svoj put i zaokupljen je njim, prožet kao sudbinom: jedan hoće da napiše djelo i uživa u igri sa zbivanjem i riječima; drugi se uhvatio slagati novac, uživa u sumi kao sakupljač maraka; treći je vegetarijanac, pa smišlja jelovnik i divi se svojoj domišljatosti, osobitosti i čistoći crijeva i misli, da je obuhvatio dosta toga u dubinu i širinu, ispunja dane; ili je nudist i ne radeći ništa nego golujući, jer novac ne mora da stanuje u džepu, zamišlja se u važnoj kul-

turnoj misiji; netko opet, napokon, da ponovim, sasvim je kratak: razvija stazu za stolom s kartama i vinom ... A zasluge nema, zasluga je slučajnost. Sve je igra.

A urar je opet ravnodušan:

— Tako je, tako je to.

Jakov se ulovio u šteti: opravdao ga je; a i sebe.

Zadube se u misli:

— Što je ovo među nama? Je li duša naša tako jednostavna, da je pokreće samo ovo? I mene! On se strese. I opet ga je val bacio natrag na isto mjesto. On je grebao noktima po grebenu, dohvatao se očajno, uspinjao se, pa kad mu se činilo, da se uzverao, a val, kao u igri, ravnodušno, zgrabio ga i bacio na staro mjesto. I borba se nastavlja.

Ovdje u morskom svježem zraku pojavi se u Jakovu čežnja, da se prošeta kroz ovu svježinu, ne će li mu napokon sinuti sve, ispuniti se samo od sebe, smjestiti se u razlog, riješiti sukob i iščupati grižnju. I on je opet uporno tražio misao za razgovor, da urara priveže uza se, da ga skloni na bližu vezu, prijateljstvo, ili tako nešto, pa da u to pobaca sve ono neugodno u prošlosti. I on je sada trpao pod pokrovac svoj osjećaj, sat, urara i opravdanje pred ženom, sucem s nepobjedivom obiteljskom logikom.

Dakle tu je sat, koji ne valja, kojega je skupo platio, na prijevaru i, znajući za tu prijevaru, platio još. To je zaključak dana.

— Moram otići — izjavljuje urar. — Imam posla na jednom mjestu.

I on pozdravi kratko, kao da razrješuje nevažan sastanak, od nevažne osobe, i ode poskakujući jednom nogom.

— Otišao je u krčmu na igru i piće, to je jasno — mrmlja Jakov.

I tu je Jakov ostao sam. Oko njega živo sunce, rasvjeta puna, bljeskanje mora, bijela, obijeljena pretjerano, lica kuća. I on zapliva u nekoj čudnoj treperavoj slici, nestvarnoj, koja je mnogo potpunija nego prijašnja, usavršena novim položajem. Ta slika je bljeskala promjenljiva kao na filmskom platnu, a sve savršenija, dotjeranija u pojedinostima i rezala

bolno u grudima i izazivala sad živahnu odluku sad klonulost. I već je gubio smisao o stvarnosti, nije opažao ništa oko sebe nego dijelove te slike. Činilo mu se, da je i sam uokviren s njom i odijeljen od sadašnjosti i da ga nitko ne može vidjeti, da on više ne postoji za ovu okolinu, nego postoji sam za se, i sa sobom ima račun.

Ali u isti čas je opazio, na čudo, da se namješta za tuđe oči, da se stavlja u ugledan položaj.

A je li svijesno ušao u parobrodić i odmah potražio poznatu sobicu i zatvorio se u nju?

Zatvorio se, dakle, Jakov u sobicu i namrštio se bolno pred jednim zidom, glupim brodskim zidom, neudobnim. Zatim je, slijedeći se u slici, u šarenoj, potpunoj današnjoj slici, izvadio laganom kretnjom, n e h a j n o m, p r i r o d n o m kretnjom revolver. Zamislio je svoje ruke u onom traženom divnom poslovanju: čovječja ruka! Što ona sve kaže? Kako li ona ima divnu fizionomiju!

I njegova je ruka držala revolver, krasan metalni komad s rožnatim, divno narezuckanim drškom. Uzeo ga je u ruku usredotočujući opip, s uživanjem djeteta u rijetkoj igrački. A pogled mu je sad pao kroz okance na lelujavu, bljeskavu površinu mora, koja je ugodno draškala njegov vid i pomagala maštu. Pogled sanjarski iz očiju, koje su izražavale neku nasladu.

Lagano je podigao oružje i prislonio cijev na sljepočicu. Pritisnuo je, da osjeti strahotu. Pridržao je tako neko vrijeme.

Revolver je bio glupo topao od tijela.

Tad ga je mirno spustio.

Usne su se Jakovu prezirno rastegle, jer je u slici ispunjavao jedno mjesto. Shvatio je, koliko je neiskrena bila misao, da se ubije. Želja nije uopće postojala. Ovamo je došao za nešto sasvim drugo. Osvjedočio se odmah, da je kutijica na zidu opskrbljena papirom.

Ali prije toga on pruži revolver preda se. Namršti se ubojito. U mašti ugleda pred sobom neku osobu, možda urara, ali prije ne, nego da, to jest: urar je bio gledalac, i vikne:

— Gore ruke!

Protivniku su se tresle nogavice.

Jakov se prezirno nasmiješi, sebi, a u isti čas ocijeni glumljenje.

— Pa to je moj put, jasan, pregledan. Zar ga nisam poznavao?

Kad je izašao s bezbrižnim, posmješljivim licem, izvadio je sat, da utvrdi vrijeme. Ali kazaljke su se bile zaplele nad početnim brojem.

PROSJAK

U jako nabubreloj torbi naprtnjači, od samih krpa sastavljenoj, prosjak je imao nekoliko kilograma suhog kruha u manjim odlomcima, gužvu krpa, par starih cipela i još jedan omot krpa brižljivo smotanih i dobro zavezanih koncem.

U omotu, koncem ovijenom, nalazile su se dvadeset i dvije hiljade dinara, veći dio u stotinjarkama, a manji u kovanom novcu.

Pognuta stara tjelesina u debeloj, kao i torba od krpa sastavljenoj, odjeći; dva štapa, na kojima su ruke uobličile živ zglob i dvije kratke noge, odjevene debelo, miču se ukočeno kao slonove, uvijaju samo malo u stranu, kao da se stopala žele umetnuti u obilježene stope; trup je naslonjen jednako na sva četiri hodala, a vrat i glava, crveno smeđe lice, opaljeno suncem, pruženi su naprijed, pa razroke račje oči naporno traže predmete, kao ticala, napipavaju ih. A torba napravila na leđima grbu; dobro je pričvršćena, prirasla uz tijelo i remeni joj zgužvali na prsima okratak kaput.

Kreće se on cestom kao pustinjsko vozilo, još ne iznađeno: može prolaziti pješčane humčiće; tapka po prašini, podiže je nogavicama i vuče za sobom trom oblak.

Možda je kornjača tromih, teških i ustrajnih kretnja i uperene glave.

Gmiže on kroz kamenit kraj, crna buba preko bijele puste vrvce, između zarušenih zidova, zaprašenih kupina, odrtih stabalaca. Naokolo bregovi bez bilja, dražice s izoranim kamenjem, koje se izgladilo oranjem, premetanjem. — Ljudi su sve izgrebli, pretražili, otrcali u gladnoj potrazi.

A gmiže ta crna buba između naježenih stabalaca drače, kupina, smreka, koja kriče prodirno u visinu i razlijevaju očaj preko plješe gola brda; sve se naježilo u odvratnosti od sama

sebe, od zebnje nad otvorenom vlastitom ranom izgriženom i zagađenom od ljudi. Čini se, da je bolesna krajina izvalila tako oči pune groze na kukca, koji joj puže po tijelu, a gadi joj se, da ga dodirne i ukloni.

Prosjak korača, ne brojeći korake, ne očekujući od njih ništa: on će doći uvijek nanovo na obilježena mjesta, koja se svijetle u mračnom životu, kao kazaljka na svoje satove.

U luku, savlađujući silu ustrajnosti, kukac skrene na usku stazu, koja u progonu vijuga između zidova, okićenih kupinom. U dvorištu, obraslu po rubovima koprivom i opkoljenu čistim ispranim zidovima, sivim kao krš, stoji kamenjara potleušica. Kuća i dvorište bez mnogo poslovanja, izložena suncu i miru; sve je oprano od kiše, — pišti u tišini kao puž na vatri. — Vrata kolibe su otvorena i zjaju mrakom, puštajući na gornjem pragu trag čađe kao brk od dimnog napitka.

Dvije koke su se prpale u zemlji pod zidom.

Prosjak dođe do praga kuće. Stane u poslovni položaj i počne jakim glasom, vičući kao sulud, prijavu:

»Faljen budi Isus, Osip i Marija, vazda bili u pomoći voj kući. U ime milostivoga Boga oca i njegovoga jedinoga sina, Isusa Krsta, i duha duhovnoga svetoga — amen. Bože, oče naš, koji si, stojiš na nebesi gori, sveti se neka bude ime tvoje, priđi, dojdi kraljestvo tvoje k nami jadnima grišnicima, budi sveta volja tvoja kako na nebesih tako i na zemlji...«

Govorio je na dušak, odjeljivao je riječi jednu od druge, i slogove, bez odaha. Glas mu je jednoličan ali jak, kao da odrađuje važan i nadasve koristan posao; cijelo tijelo se napreže, da izrazi, kako su ove riječi vrijednost: on daje. Kad je svršio, prekrsti se opširno, pa neočekivano vikne još snažnijim glasom, ali uvijek poslovnim, odmjerenim, samo da reče ono, što je potrebno, i lice mu ga uobličava svojom ukočenošću; kao u kukca ne možeš mu uhvatiti pogled ni izraz:

»Ko je doma!... Matija! Eeee... Ko je doma?«

Posluša volovski, razroko s očima, pa, kad se nitko ne odazva, vikne opet jednako glasno misao sam sebi:

»Biti će za ovcama. Eee... fala Bogu...«

Okrene se, uzima odmah ono, što mu se daje — ništa. Zatim, poslije mnogo poslovanja, skine torbu. Iz torbe istrese na sjedalo jedan dio kruha i u nečistu rupcu zavezano nešto pure, pa izvadi i zamotak krpa.

Krpe počne prebirati. Bilo je različitih komada vunene i pamučne tkanine: seljačkoga sukna, debele tkanine za gospodske zimske ogrnjače, šarene pamučne, i za svakakvu žensku odjeću. Nekoliko krpa odvoji i stavi kraj sebe na kamen, a ostalo vrati u torbu i torbu opet naprti. A radio je sve spretno, iako su mu oči gledale mimo predmete, zalijetale se preko njih. Izvadi zatim iz unutrašnje strane kaputa iglu s koncem i poslije odužeg strijeljanja očima i mučnog odvajanja niti s čvrstim okorjelim prstima dade se na posao, da onim mnogobrojnim krpama s vanjske strane ogrnjača doda jednu pamučnu, a s unutrašnje strane jednu vunenu krpu. Prsti su mu staračkí, ukočeni, pravili velike šavove, ali opet vješto na svoj način i pravilno. Krpajući on se zibao u mjeri igle i kad se uljuljao u rad, zapjeva krupnim i jakim glasom, koji se, kao i kad je progovarao, otimao, odčepljivao neukrotivo i izbacivao tvrde komade riječi:

Uročica na krugu
Vozi se, vozi se,
A urok u lugu
Kupa se, kupa se...

Nakon nekog vremena jedno boso i ogoljelo djetešce, tanka vratića, raskuštrane kose, kao kosac lagano i pokretljivo, dotrči pred kuću, pa ugledavši prosjaka stane iznenađeno i klikne:

»Srajo!«

Prosjak ga ne pogleda nego odmah odčepi kao čegrtaljka:

— Bog ti da zdravlje i sriću tebi i tvojoj familji, tvojoj dici, tvojima unucima, Bog...

A dječak nije slušao prosjaka nego, kad se snašao, brzo se vrati preko zida u ogradu. Za čas se opet pojavi s materom, prednjačeći joj, s prstom u ustima.

Žena je išla žurno kao zbog važne vijesti, spustila je glavu s vratom nisko, a bradu isturila i gleda otvoreno, ali se usteže malo, s namjerom, izazovnom sumnjom: da vidimo:

— Šta si donija, Srajo!?

Ona stane preda nj i objesi ruke niza se, dlanovima izvrnutim malo naprijed, pognuta, isturene zdjelice.

Odmah oči upre u kruh.

Bila je sva plava, isplavila: bezbojan rubac podbradač nije zavezan nego prebačen preko glave, izblijedio modri haljetak, suknja i maleni prteni haljak; sve je razdrto do kraja, ali čisto, isprano, iz toga se i ne odvaja, miješa se s tim, plava joj razmetnuta kosa, osmaglo lice, u kojemu se teško nađu svijetle, kao pepeo plavkaste oči, nego im se osjeti divljina. Silazila je, koji kilometar, u dragu uz more i tu prala, i bez razloga katkada, nekoliko krpa i rastirala ih pažljivo kao dijete lutkinu odjeću. — Pa onda ipak potražiš oči: one su zlokobne, kao u grabljivice nepomične, hladne, suhe, i skrivaju neko nemirno traženje ispunjenja želja: ili ćeš učiniti, ili idem dalje. — Glas joj ne leti u visinu i ne pada poput tučjega tujkanja kao kod drugih seljakinja, nego gudi nisko i ravno upravljan, a odlučno.

— A nu! — pokaže mali prstima iz usta.

Žena i dječak gledali su kruh napeto, kad se k njima pridružilo i drugo dijete jednako prpasto kao i prvo. — Svi su gledali kao zadivljeni u one komade svakakvog peciva: bilo je od najboljeg bijelog kruha s rogljevima i bez njih, nježnog, naoko kao pamuk, tijela, pa rumenih kolača, narezuckanih roščića, pšeničnog kruha smeđeg u raznim stupnjevima, do tamne tvrde ječmene pogače, odrezanih nožem ili odlomljenih.

— Na! — reče prosjak.

— Sve? — zadive se djeca.

Žena se uozbilji jače, lice joj zasja vlasničkim ponosom, donja usna se široko spusti, i ona sav kruh turi u pregaču. Djeca su se zbila uza nju i očekivala dar, vješala su se o pregaču i zavirivala u nju. Ona ih odgurne pa pročeprka rukama po blagu i izabere za svako komad bijeloga kruha. I sama zadrži jedan i stane ga djetinjasto ogrizati, namjestivši oči na prosjaka i gledajući ga uporno.

— A imaš li novaca? — upita prigušeno nakon stanke.

Prosjak je potraži očima, začuđen pitanjem:

— A okle ih; kruva i novaca?

A ona ga je gledala sveudilj svojim bezizraznim očima, kao da je i zaboravila, što ga je pitala i što joj je on odgovorio.

Dječaci su odgrizali i balili kruh, omjerali dokono tuđi zalogaj.

Žena pođe u kuću i vrati se noseći u drvenoj zdjelici vode, a na licu joj se još i dalje razvijao onaj poslovan izraz, kao

da čini nešto značajno i drži veliku vrijednost u sudu pred sobom: pruža ljudsku pomoć. Pa onda stane kao i prije preda nj gledajući ga pažljivo, nagnuta naprijed, prateći njegove kretnje radoznalo, a u isto vrijeme kao da se pretvorila u tišinu, ili stajala na njezinim vratima i branila je: tu golo kamenje, gladna prhka zemlja, suho klonulo bilje, golo brdo i sivo-plavo nepomično nebo boluje od smirenja i umire zajedno sa življem, i gubi se jedno u drugome, predaje se jedno drugome praznih ruku, bez dara: hoćemo li dakle svršiti više.

Zacvili skakavac ili škripne grana, i to su sve riječi.

A žena nosi sa sobom svoju divnu tajnu: i ona će u prosjake, u grad, zaviriti u gospodske kuće i jesti i davati.

Tada promile iza kuće troje djece s onom prvom dvojicom, tiho kao trkušci i stanu pred prosjaka sa sjajnim očima ispod čuperaka nečiste kose.

— Kruva... — reče neodlučno jedan.

— Daj!...

Ali prosjak je sjedio na kamenoj klupi ukočeno i gledao nepomično preda se otomboljenih usana, prepuštenih samima sebi, ne usuđujući se da učini takvu živost, pa da svojim očima uhvati onolike žive mrlje, čudna mala bića, koja se kreću vrtoglavo i lako izmaknu iz vidnog polja, a kruha jedu.

On nešto jače izbulji oči u nebo i osjeti se ponukan da progovori:

— Bog van da zdravlje i sriću, majka vas Božja...

Klepetao je na dušak.

— Evo, evo — kaže majka kao iz sna probuđena i dade im svakome po jedan suhi komad, a oni se udalje onda i stisnu pod zid svaki k svojemu zalogaju, jedući ga lagano; uživali su u posjedu i bojali se svršetka, koji je strašan kao glad. Žena je i dalje stajala pred prosjakom, držeći u pregači kruh i zamot pure i češkala se zamišljeno jednim prstom u zastijenjenoj kosi.

Tada se pojavi muž.

Ide on lagano okrećući stidljivo glavu u stranu. Ruke drži u prednjim džepovima razdrtih plavih gaća, a ramena je podigao. Sav je umrljan ili više okoren crvenom zemljom, koja mu je i kose kao zgrušana krv slijepila u pramenove. Na njegovim papirnatim naborima na licu, naježenim plavim rijetkim dlakama i u zelenim stisnutim očima očitovao se izraz bezob-

zirnosti ili više nehaja, pa se onda borio preziran izraz sa zbunjenošću, to jest ukočenošću lica, kao da se stidi nečega. Pa onda opet progovori, začudo, podrugljivo:

— O, doputova si. Na četiri kola, ka bus.

A prosjak odrapi svoj govor:

— Jesan, Bog ti da zdravlje i sriću, majka te Božja... jesan s pomoću moga Boga...

— Dava ti je benzine! — reče čovjek smeteno i počne gledati u stranu.

— Imaš li duvana? — upita nenadano i pogleda sa strane, kao da se iznenada sjetio.

— A okle duvana, Bog te vidija...

Žena mu pruži komad bijeloga kruha. On ga uzme iz kosa i pogleda letimice; bljesne zanimanje, ali ga brzo prikrije: k vragu, daj... A onda skrsti ruke straga zajedno s kruhom i opet stane čekati nešto.

— Iđen skuvati ovo pure — reče žena.

— Bog ti da zdravlje i sriću, majka te Božja... — prosjak gleda preda se kao slijepac, kao da ljudski glasovi dolaze iza zida.

Djeca hrskaju kruh i iščekuju ono, što će još ovaj dan donijeti. A otac je otišao do zida prema cesti i počeo poskrito griskati suhi bijeli kruh, gledajući na cestu, što se vidi dolje preko zidova.

Sunce je i opet prodrlo oblake na zapadu i ugrijalo, obasjalo i velikodušno promijenilo izglede i raspoloženja; uz dim sa ognjišta, griskanje kruha i žutilo pure naselilo je šupljikavu kamenjaru u krajinu, zajedno sa zidovima, kamenim morem, bajamama i maslinama, što se raskriljuju kao i one koke, leptiri, muhe i gušterice, prema suncu, hvataju se slamke života i podziđuju nade. Čini se, da je sunce riješilo ishod života, prostrlo mekan sag na oštar kamen, da mogneš stupati ranjavim tabanima. — Samo prosjak sjedi i dalje na kamenu, neudobno na rubu, kao da će sad na otići, privremeno, podupire se jednako svojim štapovima i gleda razrokim očima, neodređeno gdje: nema predmeta na zemlji ni na nebu; ni sunce ne opaža.

Težak se, kad je pojeo kruh, okrenuo k njemu i htjedne progovoriti. Pogledao je pažljivo u prosjakovo crveno lice, oštre čekinjave prosijede izrastke brade i htjedne mu uhva-

titi pogled, ali razroke oči nije mogao složiti sa svojima, nije mogao doći u dodir s dušom ovoga čovjeka, koji kao da se odmetnuo u četveronošce i stoji pred njim nerazumljivo: što ga raduje, a što žalosti? — Bilo mu je teško, da čovjek, koji je došao iz drugoga kraja i od drugih ljudi, nema nikakve riječi za nj, ništa, čega bi se mogao uhvatiti mišlju. — On otide ženi u kuhinju, da tamo pogleda njezin posao. Ali brzo ga umisli izvan svojega rada, izvan ove kućice, njivica, sela, slučajnošću, i on, prije nego je i pogledao na ognjište, okrene se mrzovoljno prema vratima i stane, s rukama u džepovima i podignutih ramena, gledati kroz njih u dvorište.

Težak je gledao: — Dolje po prašnoj cesti projuri automobil kao raketa. Oblak prašine, rep, dug na stotine metara, vije se za njim, uzvija se, kovitla i prekriva bilje uz cestu, kamenjare u strani, golet, pokrovom prošlosti, koji jedini ima za njih. Čobanica u otrcanom sadaku gleda za njim, ne misleći ništa osobito: — tamo negdje u gradu žive gospoda!

Ljudi su se privikli na automobile, koji su odavno počeli ovuda pronositi brzinu kao i buru, nerazumljive pojave koje smetaju očima; ali oni koračaju kao i prije na svojim nogama, ili uz pomoć štaka.

Žena je naložila jaku vatru i čeka, da uzavre voda pa da uspe puru, koja se žuti na nečistom prosjakovu rupcu. Podsticala je vatru, puhala u nju, namještala lonac. Usne su joj očitovale, da je zadovoljna i ponosna, što radi, i što se od njezina rada očekuje neposredna korist. Ali oči su joj ostale jednako tvrde i divlje.

Djeca se približila vatri. Zabavljaju se još bijelim kruhom. Dvije koke dokrakale do ognjišta probuđene radoznalosti ovim neobičnim događajem i stale začuđeno promatrati žutu hrpu; naslućivale su u njoj slast i približavale se na mahove, gledajući lupeški, sad jednim sad drugim okom.

Pa pruže vrat i zalete se...

— Uš, vrag vas... — žena vikne odviše glasno uplašena pomišlju na štetu.

Napokon u loncu voda poskakuje oko grumena pure. A oni oko ognjišta uprli oči u obijesno micanje, šaljivo klokotanje oko grbave bake. Djeca su gotovo u sebi vesela i sklona, da se zadirkuju, videći lijepu žutu hranu, i pred zanimljivim

poslom. U majčinom ozbiljnom radu oko vatre, koja joj zarumenila lice, osjećali su rijetku svečanost.

Tako su se oni umučali trošeći svaki svoj trak vremena, a ne mogući pustiti iz vida, da je na kraj njega ugodan događaj. A poslije njega će odviti novi trak, ravan, suh, svakako škrt i tko zna, koliko dug.

Majka je ocijedila puru, promiješala je dobro drvenim rašljama, onda istresla u drvenu zdjelu. Prosjaku je dala oveću grudu u manjoj zdjeli, pa su onda svi kod njega sjeli na zemlju oko stočića i počeli gvozdenim žlicama otkidati komade i žvakati lagano. Gledali su svaki na svoj način, zamišljeno, i prosjaka, kako jede. — On je bio primio svoj dio žurno, da ne moraju čekati i opširno je blagoslivao:

— Bog van da zdravlje i sriću, majka vas Božja... — široko se prekrstio i dlanom otro nos, pa onda drvenom žlicom počeo otkidati vruće komade i jesti ih brzo, s velikim kretnjama čeljusti, i lica ozbiljna, kao da nekome obavlja posao za uslugu, pa mora što bolje opremiti.

— Biti ćeš jučer bolje ija u gradu? — pita žena i gleda ga prodirno, sa zlobom: — šta se pričinjaš tu gladnim, a naždireš se gospodske hrane? Ali radoznalost se brzo razlije po licu:

— Šta idu gospoda? Mesa i maništre svaki dan, a?

Bolju hranu od mesa i »maništre« ona nije mogla zamisliti.

— Ko da, ko ne da — reče glasno prosjak, preko zalogaja, istim klepetavim glasom, kao da je navijen. — Fala dragom Bogu, svejedno...

— Idu oni, vraga izili... — reče žena.

— Ha, ha! — muž sažme ramenima i gleda zamišljeno.

— Fala dragom Bogu i milostivoj majci Božjoj — reče prosjak, hukne i otare dlanom usta, namjesti se čvršće na kamenu i opet zagleda kao puž preda se.

Težak ga pogleda ljutito, uznemiren jako i trgne se, kao da će ustati. Pa reče bez razloga:

— Šta ćeš sad početi pivati litanije?

Možda bi mu odlanulo, kad bi ovoga prosjaka nogama u leđa izgurao iz dvorišta. Ali žena, djetinjasto zadovoljna zbog

punog želuca, i nahuknuta nekom lukavošću na licu, digne se pa mašući u igri žlicom i uzrigujući reče prosjaku:

— Možeš ići spavati, ako te volja.

*

Prosjak se probudio rano.

U jaslama iznad njega disala su požudno djeca, a ovce su se uznemirile i zbile uz vrata, jer se dan javljao sa svih strana. On se zaljulja na nagnjilom listopadu, kao izvrnuta kornjača, da okuša pokretljivost tijela i ravnotežu torbe (spavao je u potpunoj opremi). U pojatu je prodirala svjetlost kroz ševar na krovu, vrata, zidove, ali on se služio više opipom; oči je puštao da mirno plivaju površinom prigušenih, uvijenih u svijetlo, predmeta. Tako se zibao, naslanjao se, upotrebljavao otpor udova i štapova mjesto snagu i uspravio se oprezno kao novorođeno tele. — Učinio je nekoliko dugih nestalnih koraka, da dade tijelu hod i, kružeći, bez gledanja, očima, približio se vratima pa ih otvorio. Isto tako lagano prenese noge preko praga i ostavi za sobom, neopazice kao vlak, otvorena vrata pojate.

Uputi se preko dvorišta. — Počne jednolično tapkanje hodaljka. — Jedva malo je nakrenuo oči prema kući, iz koje se kroz šuplje zidove čulo hrkanje, pa onda stazom brižljivo upravi brod svojega tijela.

Na dnu progona ukipila se u prigušenom jutarnjem svijetlu tajanstvena pojava žene.

— Vamo dojdi! — reče ona strogo.

Prosjak se trgne. Ustegao se od pogibeljna bića s novim zvukom, ne poznavajući mu vrst; činilo se, da je dotiče očima, ticalima, i naglo, na mahove uzmiče, kao popci pri susretu: očekuje bolan sukob.

— An, av, av... — zijevajući je mucao, poliven hladnoćom njezina glasa: kakva molitva ovdje spada? — čeljusti su se ukočile; hvata uzduh nemoćno.

— Ti si sakrija novce. A ja? Znaš, šta ja iman? Znaš? Znaš?

Ona se pritisne uza nj uvijajući se napregnuto, taruči se o njegovu glavu, ramena; nos mu je rovao u njezinim njedrima, boležljivo mekanim, pahuljavo nježnim i ženskoga mirisa.

— Donesi novce, donesi novce, pa ću ti dati... donesi novce! Dojti ću za tobon u grad. Ja ću dojti za tobon... Novce izvadi!... — Pa upre svoj sivi ledeni pogled u nj i zadrža dugo vremena nepomično, kao da želi prikovati ga i raščiniti, da mu opipa svaki dio.

Prosjak je izbuljio razroke oči; obuhvatio je njima kao rašljama, pritisnuo je časak kao zmiju.

Njezine oči, oštra čelična nit, prodirale su u nj, rovale mu po unutrašnjosti i htjele zagospodariti. A njegove, raširile se vilasto i sve vanjsko odbijaju; odbijaju od sebe i zadržavaju na rašljama kao stăv sijena.

Tako su se promatrali dugo vremena, taložeći se.

Najzad ona zatrepće kapcima:

— Ajde, ajde sad! Ali dojti ću, znaš!

On se uputi, mirnim kretnjama, kao teretni konj.

Jutro se prostrlo po predmetima i stavljalo ih u posao u krajini. A cesta je prosjaku opet nepoznata mjera, pustinja, kojoj nema kraja, hodnik u nastambi ljudskoj. Ali on se smješta na nju, sam u svoj prostor. A je li to ovdje neka nova boja? — Neki novi događaj očekuje ga svugdje i bojadiše lagano, lagano drukčije nego do sada i čini mu stan življim. — To je ipak neznatan zvuk ceste, koji potiskuje navika. — Sad je njemu dosta znati, da je na njoj, kao mravu na utrini, kao gundevalju, kad prelazi preko nje, široke bijele ceste, pješčane pustinje. Jednome je širina ono, što je drugome dužina, prema ukusu; ali se ne snalaziš spretno: ideš cestom i dođeš naoko svrsi, a ono cesta se opet nastavlja.

Prosjak je nesvijesno zaranjao u vrijeme i ono mu nije značilo ništa. Vrednije je bilo jedno stabalce crnike kraj puta, kao znak, da se blizu nalazi postaja. On se snalazio prostorno, a ne vremenski: bile su po svijetu razasute mrlje kao oslonci, katkada i za misao: na jednima je mogao dobiti gutljaj vode, na drugima opružiti udove, najesti se, dodati novčić; kao pas što obilazi kamene oznake kraj puta i očekuje milost slučaja: — O čovječe, kako si prosjak! — On je odmatao svoju vrvcu vremena neopazice, bez želja i nada. — Bio je aristokrat.

Predmeti se pojavljuju nenadano i stavljaju ga pred gotov čin; on ne podiže glavu, iz daleka ne očekuje događaje.

Nigdje na široko po kršu ne bi vidio kuću, jer su se sve jako pritisle k zemlji i opkolile sa stablima za hladovinu; nego dim pokazuje zaseoke.

Bljesne na čistini krčma. Iznenadi mu ticala. Nova kuća, napravljena američkim novcem, zabijelila se i jako urezan kolovoz dovede ga k njoj.

On pristane uz prag pa otpočne, krsteći se široko, molitvu:

— U ime milostivoga Boga oca i njegovoga jedinoga sina, Isusa Krsta i duha duhovnoga svetoga...

— Muči, muči, probudi ćeš mi muža! — dotrči na vrata krčmarica, debela krmežljiva žena.

Ali on još pojača glas, da ne izgubi što u obredu, da se ne pokoleba, uporno nastavi, jer se nije mogao zaustaviti, kao tetrijeb, kad odčepi pijev.

— Na, vraže, na! — gurne mu krčmarica u ruku komad suhog ječmenog kruha. Ali on ipak otrese molitvu do kraja i odmah stane jednako glasno zahvaljivati, kao da mu je dala, ne znam, kakvo blago. Onda počne krakove micati, sređivati ih, odlaziti.

Krčmarica ga promatrala zamišljeno, pospana još i slijepljena u drijemežu: bi li mogla od njega što dobiti? — Ovaj joj se učini beskorisne vrsti, ali ipak, po trgovačkoj dužnosti, reče:

— A ne š bićerin rakije?

— An?... A oklen novaca, Bog ti da...

— E, nemaš... pas te odnija! — promrmlja ona i otide u kuću.

Sunce se diglo iznad čempresa pred crkvom, proplelo je narančastim zrakama granje divljih oraha, što se mladenački hvataju visine (pa se onda izrode u krivaste slabiće), granje bajama sa spuštenim odrvenjelim jesenskim lišćem, i sve, što strši nad krševitim trbusima brežuljaka; sve je proželo sunce mekom jutarnjom svjetlošću, razblaženom dimom, što se razlijeva iz zaselaka. Čobani, ovce, djeca u igri pred kućama i na cesti, ptice, kukci, zaplivali su u ovaj pahuljavo mekani zrak, da jednim danom više opravdaju život.

A prosjak korača na cesti jednolično na četiri hodaljke, odmjereno, kao da odabire stope i očima mimoilazi predmete, i ne napreže kožu, da osjeti milovanje dana. On je zatvoren sam u se i račun mu je ukopan duboko, neshvatljiv ljudima,

nepristupačan razlozima sunca i zraka. — I prolaznici su za njega samo crne mrlje, koje se pomiču, a možda i pogibeljne.

Na cesti je susreo svećenika. — Propustio ga je i uklonio se na drugu stranu ceste, jer u njegovu putu nije bila urezana navika, da vani u kretanju pita milostinju; samo kuće je posjećivao i iz vrata razvijao obred.

U docu na uskoj njivi ore težak. Skučio se nad drvenim ralom, u košulji nejasne boje i benevrecima, koji su mu pali na kukove, a patuljast dječak velike glave, bocka mu vočiće. Na jednoj polovini dočića uske krpe njiva, a na drugoj, žicom ograđenoj, razbujala se krčmarova djetelina, pa se smije mršavosti susjedstva. U zaseoku iznad doca popele se žene na kamenje; razgovaraju i gledaju oranje. Neke su sjele pod zid pa se bištu.

Prosjak je daleko od njih i od takova života: ovapnenio se već, kao klice bolesti na suhu zidu, zatvorio se u svoju vanjsku koru i izbacio teret duše.

Prosjak je ušao u zaselak. Svratio je pred jednu kuću i odvikao svoju molitvu, pa onda još jednom u sredini zaseoka, na čistinici, za sve.

Jato djece se okupi oko njega. Stanu obzirno u nekoj daljini, pa ga promatraju od kape, preko nerazumljivih očiju, obješenih usana, nekako nakrivo složenih prstiju, do golemih iskrpanih cipela, — kao čudnovatu spravu. — Prosjak je oduvijek tako star, kljast i sam, sasvim sam, stvoren kao i brdo ili ona klada pred selom, na kojoj se govore mise za dobru godinu. Može li on imati oca i majku?

Ive Turčin usadi se među djecu: visok, a mršav, i sav se pomiješao s kitnjasto razdrtom odjećom, koja se priljubila kostima. Nožićem odrezuje sitne komadiće tvrdoga ječmenog kruha, jer tako lakše svladava tvrdoću: oblik zalogaja popravlja ukus — pa preko zalogaja reče, zafrckujući se:

— Šta se tote činiš kljast! Ka da ne znan, da su ti zdrave noge... — To se Turčin hvali pred djecom. — Ali, nu, ti moguće i ne možeš više oditi bez šćapa?...

Djeci se ne učini njegov govor vrijedan ni s koje strane.

A prosjak je sjedio sveudilj na istome mjestu. Zaboravio je na susjede, ne primjećuje ih više, osim što mu je ostao neki zasvijesni osjećaj opasnosti s njihove strane, kao u čovjeka, koji spava na konju jašeći. — On će počinuti, dok ne osjeti,

da su mu snage vraćene. Zato je povukao ticala, otkopčao osjetila i onako naslonjen samo krstima i poduprt sa dva štapa, stajao je kao cvrčak na izdisaju.

Kad mu je u tijelu prestalo slaganje, taloženje umora, kad je nastalo stanje jednako ničemu, ispražnjenje svijesti, odsutnosti osjećanja, onda se pojavi iz tamne pozadine ona iskra, koja ga goni po njegovim putovima: osjećaj dužnosti prema nekome, prema tamnome duhu, koji je skriven duboko, zakukuljen, ali uvijek prisutan i budan — sebi.

Prosjak hrakne, puhne, pa se opet s pomoću štapova osovi i počne svoje spore korake, upućivati se. Malo se nazre prema čeljadi i vikne jako, u zrak, kao da nije izvjesno, da je neko blizu, na sreću:

— Zbogon ostajte, Bog van . . . — i pođe ubrzano, ubrzano, a pod glas je još gunđao; jezik mu nije bio zadovoljan prekratkim poslom, pa je nastavio micati svoju molitvu, koje ni sam nije bio svijestan.

Jato djece je sve iz hrpe okretalo glavu za njim, a svi su umukli i zamišljeno gledaju. I Turčin je ostao bez riječi i zajedno s djecom gleda, ne mogući se oteti ozbiljnosti. — Ipak, da sačuva cjelovit svoj glas šaljivčine, reče:

— Odnija ga pas, ka da je gundevalj. Valjalo bi mu zatući kolac u tur, pa neka poleti: polet, gude, na torove . . .

Ali nitko se ne osvrne na njegovu šalu, jer im je pozornost zaokupilo čudnovato kretanje krnjega čovjeka.

Prosjak je tu stupio u novo lovište, koje je pred godine pohađao; uspio je bio čuti negdje, da u njemu prosjaci bolje žive. Prijeći će sada oduži komad ceste do grada, u koji će prenijeti sjedište i gdje ga očekuju neobični događaji.

*

Već je prosjak bio iscrpio svoj obrok puta i tijelo mu je tražilo odmor, kad je u priselku kod grada došao do velike kuće s dućanom, dvorištem i vrtom; kuća uz cestu, iza koje su u strani i po progonima male seoske kamenjare kao ovce za čobaninom, i koja ih jednako striže.

Dok je štakao uza zid vrta i približavao se kući, začuje u uhu govor:

— Noćas ćeš mi otvoriti, kad ćuknen!

Prosjaku se poremeti tapkanje i očima, ne okrećući glave, potraži naokolo kao uplašeni vol. Ali brzo okrene oči k sebi i strese smetnju: put je čist.

Žena ostane uza zid siva kao kamenje i granje maslina.

Na vratima malenog dućana, sličnog prodavaonici duhana, tako su police škrto opskrbljene (dva tri komada sapuna, omot žigica, po glave kruha), stajao je trgovac, čovjek rudaste kose, kosih mongolskih, ali sivih očiju, kroz šalu ozbiljna izraza; to jest, procjenjuje podrugljivo svemu vrijednost. — Ova sobica je prostorija za pogon; kao na vlaku: ne vjeruješ, da onako mala stvar, lokomotiva, može pokretati onoliku množinu predmeta: mehanizam je zamršen.

U isto vrijeme kad i prosjak, s protivne strane pristupi vratima dućana i jedan seljak.

— Nu ovoga! — obrati se trgovac seljaku i gleda prosjaka žmireći radoznalo.

— Ka da je stonoga! . . . Imate li kruva?

Trgovac brzo ostavi zanimljivog prosjaka i potrči za stol. Uzme omanji komad kruha s police, otpuhne s njega prašinu i baci na tezulju, pa još prije nego se jezičac vratio, digne ga:

— Evo; dva dinara. Finoga kruva, baš za slatko se napiti. — Brzo vrati utege u kutiju. A rad je obavljao cjepidlačarski; nastojao mu je pridati vrijednost stručnosti.

Težak je zamišljeno šutio i opipavao slabo svježi kruh. A trgovac, zadovoljan, što se sada pred veče oslobodio komada kruha, koji bi se do jutra osušio, i da spriječi sukob, priđe opet k prosjaku, koji je na vratima bučio molitvom.

— Čekaj, brate, čekaj, šta si navalija . . . Ajde tamo kući, kući! — govorio je mljaskavo, po dubrovačku, sladunjavo rastežući riječi: donja mu je čeljust stršila naprijed. — Ajde, ajde, tamo, kući, kući; tamo će ti dati žena mi . . .

Ali prosjak ipak dovrši i onda, blagosivljući sve, pođe k vratima dvorišta.

— Eto i mene, eto i mene . . . — bučio je trgovac, zaposlujući se, da težak ne bi mogao doći do riječi.

U dvorištu je žena hranila perad. Stoji krupna, debela, s jastucima sala po licu, rukama, nogama, i prekipljuje iz odjeće. Osamdesetak kokošiju otimlje se za zrna kukuruza, što ih žena sitnim zahvatima iz lonca, bojažljivo trošeći, baca među njih. Koke se bezobzirno, djetinjasto, zalijeću i gurkaju

pijevce, koji zbunjeno miču glavama i trepte užarenim očima, ne mogući, kako im je u krvi, ozbiljno i junački omalovažujući, doći do zrna. A sve su životinje umrljane izmetinama, jer žive u slabu kokošinjaku i preuskom prostoru: naokolo su seoski vrtovi i koke pretrpe osvetu za gospodara.

Trgovac se podboči i zadovoljno stane promatrati svoje blago, obuhvatati ga kao količinu.

Sve je on, što mu je na dohvatu ruke, ožimao do kraja, da u gradu uzmogne kupiti kuću, koju bi mogao u sadašnje vrijeme dobro iznajmiti, pa otvoriti dućan, koraknuti među gospodu.

Prosjak dopre do kućnih vrata i tu počne svoju molitvu, udešenu za bogate kuće:

— U ime milostivoga Boga oca i njegovoga... Bog da ovoj kući zdravlje, sriću... očuva je od nevjere i šijuna, od groma i munje, od zla oka...

Ženi se razlije licem tanak izraz zadovoljstva: posmijeh nad lijepim željama i proročanstvom; diranje je to u pravu žicu, odobravanje njihovih nada. Pa i cijene dobitak — blagoslov; ipak neka preporuka pred Bogom.

— Odi, odi! — reče.

Uvedu ga u unutrašnje maleno popločano dvorište kod kuhinje, u kojemu u toplo doba jedu. — Po kutovima dvorišta ležali su stari, zarđali ili ukaljani predmeti: grablje, motike, kotači, obruči, sićevi, sanduci, od kojih se trgovcu bilo teško rastati; a dvorište je onečišćeno od peradi i svinja.

Trgovac sjedne za stol, nasuprot prosjaka, koji je sjeo na zidano sjedalo uza zid.

Prosjak sjedi na sjedalu kraj zida, držeći se kao obično na štapovima i roni, čini se, sam po sebi, a u stvari pažnja mu je probuđena neobičnim položajem, ali ograničena, siromaška pažnja. Jednim okom napipa trgovca i zadrža ga na njemu. Ali trgovac, kao već obično ljudi, gledao je baš u ono oko, koje se gubi u kutove, i čini mu se, da ga prosjak ne vidi, pa je spustio tijelo i oči zaronio u posao, škiljeći njima u svoje misli.

Okrenuo se i on unutra kao izvrnuta čarapa.

— Imaš li suhoga kruva? — upita nenadano nakon stanke.

— Evo! — prosjak počne skidati torbu. — Bog vas pomoga i da van...

Žena prihvati.

— To su mi krpe...

Žena je vadila iz torbe komade kruha i slagala gomilu na stol.

— Ovo je dobro za prasce... — reče ona okrupnim, ali tihim, ustegnutim glasom. A zlobnim zabrinutim očima gledala je s visoka na kruh, preko nabuhla obješena lica. Onda je dala mučaljivoj, u crnu umrljanu pamučnu suknju obučenoj služavci, da odnese kruh u kuhinju, na sigurnije mjesto. I ona je odgegala na debelim, u donjem dijelu van okrenutim, nogama, za njom, pa je onda služavka počela postavljati stol: zarđale žlice i viljuške, nasred stola veliku glavu crnog kruha i vrč. Zatim se žena vratila i stala prema mužu, podbočila ruke i gleda mrko; očekuje zapovijedno, da svrši s prosjakom.

— Ajde utoči malo — reče muž umilnim glasom uz razuman razlog: — to ćemo mu dati. — A u isto vrijeme iskorišćuje prigodu, da se približi konobi.

Žena spusti kapke neodlučno: bi li pristala ili ne, i: k vragu i zapletaj! Ali vino je najjeftinije od svega, što mu može dati.

— Na! — pruži mu bez riječi lončić i ključ, a u kretnjama i na licu joj prijekor: — pazi da ne uđemo u štetu.

Mužu živahno lice. Veselo uzme sud, uljenicu i ključ, pa šaleći se koracima sađe u konobu.

Prosjak se začudo digne, kao da je izbačen nagonom, nesvijesno. — Događaju se neke čudne stvari. Dođe do praga konobe i prisloni se kao na otvor, odakle će doći milostinja. Zastro je pogled i ulaz u konobu.

Žena ga krivo gledala: tuđi pogled, zavidan, u njihovo dobro može biti štetan, pa se ljutito okrene, i da ne vidi trošak.

Muž je prišao najmanjoj bačvi, u kojoj je bolje vino na toku. Pusti, da lagano curi u sud. Kad je natočio, prstom skine kap sa cijevi, da ne otide u štetu, i obliže prst, pa onda još pogledavši prije plašljivo gore prema vratima, potegne valjano iz lončića i dobro se otare rukavom, i izađe, nehajna lica.

Na vratima prosjak pruži ruku. Ali trgovac je ne pogleda, nego otide k stolu, gdje je žena čekala s vodom, da napuni lončić do vrha.

— Sjedni tamo — mahne trgovac rukom prosjaku.

Sjednu kao i prije nasuprot jedan drugome.

Žena se opet nasadila na noge pa gleda s visoka, ozbiljno kao spomenik. Muž je urezao oči u prosjaka, a lovi uvijek pogled ženin. Onda zagrli lončić:

— Ovo je pravo vino, znaš! — Moga bi s njime misu govoriti... Prodava san ga ja i po tri dinara... — Stisnuo je kose oči u uzak prorez i spustio čeljust. Najednom reče:

— Oćeš li, da ti prominim sitniš? — Ne će ti niko doznati!

Prosjak zjane, kao da je trgovac pritisnuo odnosno dugme, glasno vičući:

— A okle ga, Bog ti da zdravlje i sriću tebi i tvojoj familji, oče naš, koji jesi... — završi u mrmljanje, jer na molitvu nije vabio opravdan završetak. — U džepu nije imao novaca pa mu nije ništa moglo maknuti ruku na pokret; bio je uvjeren, da nema novaca. — Ono u torbi je tako daleko, da se čini nestvarno kao nada.

— Hm! — Trgovac uzme lončić i počne u veliku čašu za pivo iz visoka ulijevati crvenu tekućinu, koja se, dobro razvodnjena, rumeno blistala u svijetlu uljenice. Punu čašu ostavi na stolu i zadrži na njoj ruku. A gleda prosjaka i mljaska ustima, razvlači ukor i umiljavanje i podrugljivost.

Prosjak je jednim okom našao čašu. Zamljaska suhim ustima.

Trgovac se okrene razgovorom ženi:

— Vidiš, ovako ka on putovati i pružati ruku, nije teško. Možeš i novaca učiniti. Rani te drugi i poji te drugi. Iz tuđe ruke sve dobivaš.

— A za koga radimo, ako ne za takve — žena je gudila ogorčeno. — Svaki dan ih dođe dvadesetak, samo — daj, daj, daaaaj... a ne pitaju, imališ li. Ka da nama ništa ne triba. — Žena se uživila u svoju bijedu; činilo joj se, da tolik trošak imetak ne može podnijeti, i skoro bi zaplakala nad slikom svojega davanja. — Toga davanja uistinu nije ni bilo; ona je prosjake jednostavno tjerala, ili s njima trgovala, ali je to davanje tako moguće, tako ga je ona jasno zamislila, da je postalo gore od zbilje.

— Bog da onomu, ko dade, Bog da onomu, ko ne dade... — vikne prosjak.

— Čekaj ti, da ti Bog dade, a ne uzmi sam... — progovori služavka ispod glasa.

Trgovac je pogleda začuđeno, a žena se okrene prema njoj cijelim tijelom, pa mrko reče krupnim glasom, s proročanskim rastezanjem:

— Ne vriđaj Boga! — Šta ti je on kriv? — Ne uzmi u tašće ime njegovo! — mahala je prstom: — On ne plaća svake subote, znaš!

— Bog daje onomu, ko zaslužuje — završi muž gledati u služavku.

— Bog daje onomu, ko radi i ko ga štuje — obrati se k njemu žena s prijekorom u glasu. Bila je uvjerena, da on ne radi, koliko bi morao, a ni blizu, koliko ona. U glasu joj i očima bojazan: ne izazivlji ga, kad ti pomaže; a malo dalje unutra: ne obraćaj mu pažnju na se; pomiješano misli.

Prosjak je već zaboravio na vino i očekuje, da će na stol večera, osim toga ogradio se od njihova razgovora: nije to posao za njega; prepustio se kunjanju u umoru.

Trgovac se opet obrati k njemu:

— Onda ne ćeš, da ti prominin novac?

On se trgne; postao je sposoban za to:

— Oklen novaca, Bog ti pomoga; neman ja kukavan prosjak nego ova dva štapa, da me nosu puten božjin...

— Šta će tebi novci? — prekine ga ljutito žena. — Vidiš, mi imamo dice na školama, pa opet nemamo novaca. Koliko se nama oće!

— Oću li nositi? — upita služavka preko volje — gotovo je.

— Na, napi se, ajde, ajde — reče muž i pruži prosjaku pivsku čašu. Prosjak ostavi štapove, uzme čašu drhtavim rukama i ispije je u dva tri maha pušući, hučući.

— A sad možemo krenuti dalje! — kaže trgovac.

— Šta mi ne ćete dati prinoćiti, Bog van da...

— Da! Ti bi tija noćište i vino, moguće i večeru, a... Skup si ti prijatelj. Ajde putuj, ajde... — Trgovac ustane.

I prosjak brzo pokupi štapove:

— A eto, Bog van da zdravlje i sriću sve jedno. Bog da onomu, ko dade, Bog da onomu, ko ne dade... Bog... sačuva od vatre nebeske i vitra zemaljskoga, od...

I on otide na svoje četiri noge, olakšane torbe.

Već je u njemu nastao mir: kretat će se naprijed, kako bude mogao osjećati, prepustit će se nagonu.

Već mu je u glavi bila, tamo na kraju puta, nejasna mrlja brloga, kuće, u kojoj će zatražiti prenočište.

*

Kad je izišao na cestu bila je noć. Tamo u smjeru puta iskrile su uporno gradske svjetiljke i nametljivo se miješale među zvijezde. Kad i kad projurila su jaka svijetla automobila, zibala se, poskakivala i žestoko zablješčivala. — A prosjak je išao rubom ceste, zastajkivao, da se snađe i silazio u jarak, pa išao njim: životinjsko nepovjerenje prema čovjeku; ili je osjećao, da mu samo taj dio pripada. Toliko je bio daleko izišao iz ovoga svijeta, iz ljudske kože. Tapkao je kao popac, kad zaluta na hodniku u gluho doba noći; osjećao je potrebu, da se uvali u zaštićen kut, priznat mu od ljudi, da nešto pojede i prospava noć. I ništa dalje od toga nije vidio.

Vedrina neba, zvijezde, tamni likovi stabala kraj puta, obilježavali su cestu; mogao je uhvatiti i njezinu bjelinu. Električne svjetiljke su potisnule predmete i protkale tamu zvijezdama svjetlaca. On se sve više počeo oslanjati na svoje osjećanje prostora; sva se njegova duša i cijelo tijelo pretvorilo u osjetilo za postignuće onog cilja.

Tako se kretao i činio svoj stari posao: — išao.

Najednom osjeti s desne strane puta ljudski stan. Svjetlost i žamor glasova dotakli su se njegove kože. Odmah napipa i stazu i doveze se pred nisku prizemnu kuću. Zauzme svoj obični položaj pred svijetlim zjalom vrata i počne glasno moliti:

— U ime milostivoga Boga oca i njegovoga...

Iz kuće se čuo glasan govor i vika, koja se postavljala kao otpor njegovu glasu, i on je odvijao svoju molitvu u sve jačem klopotu. Rastezao je i umetao nove riječi, da ne bi neopaženo svršio.

Na koncu molitve počne vapiti:

— Bog van da, dajte štokod... Bog van da, dajte štokod... i taj vapaj je u pravilnim razmacima, u ritmu, ponavljao kao prepelica svoj pijev.

Kad je osjetio, da je dio vikanja, pijeva, iscrpljen, onda počne nestrpljivo udarati štapom po pragu, nemiran kao popac pred procijepom, nerazumljivom zaprekom. Tapkao je i vikao nagnat ljudskim i životinjskim, zajedničkim, nagonom zahvaćanja, osvajanja, prelaženja od prsta na ruku, iskorišćivanja zauzetog položaja.

On nije opazio, da se u kući događa nešto neobično.

Iznutra su dopirali krikovi jedne žene i vika muškaraca. A on se nije mogao udaljiti od svoga puta. Osjećao je: tamo s druge strane ljudi imaju nekakve račune, nekakve običaje, za koje se njemu nije potrebno brinuti; on samo pruža ruku preko zida i pokaže im dlan: ako dadu, Bog im dao, ako ne dadu, Bog im dao.

— Ko je doma? — vikao je poslovno, jer još nije začuo riječ, koja bi mu nadražila razum.

Iznenada iz kuće istrči neki muškarac, zaustavi se pred vratima i počne prema drugome muškarcu, koji je unutra u hodniku, mahati rukama i vikati uzbuđeno:

— Vrati mi je! Vrati moje!

Muškarac iznutra zaleti se prema vratima i zatopće nogama. Vanjski se onda brzo povuče u povoljniju udaljenost, ali se uvijek kopunio i vikao:

— Lopove! Ti si nju upropastija. Nije ona rđava...

Kad se onaj unutrašnji uvukao u kuću, vanjski se približi vratima i promijeni glas u molbu:

— Ane! Ane, dojdi k meni! Ja ću tebi sve oprostiti. Dojdi, ne ćeš se kajati, viruj. Ne ćeš se kajati!... Oćeš li doći?

Žena se pojavi na vratima, visoka i mršava i raskuštrana, a očiju crnih i nemirnih.

— Ne ću, ne ću! Ajde ća! Ajde...

Muškarac je molio:

— Ne ćeš se kajati! Svaki dan ja kupin kokošu. — Vidiš da si smršavila kod toga gada. Sama si kost i koža; sve ti se ramena zaoštruljila... Kokoše ja iden svaki dan...

Muškarac iznutra se pojavi:

— Ajde, ajde, ne slušaj ga — budalu. Ajmo večerati!

— Ne ćeš, je li? nagne se očajno vanjski. — Ima ćeš tute šta večerati, kukavice crna!

— Bog van da zdravlje i sriću — jako vikne prosjak i hrapavo, jer mu se grlo bilo zalijepilo — Dajte štokod!

Muškarac izvana opazi ga tek sada:

— Vidi ovoga!

Svi se zagledaju u nj začuđeno.

— Marš, gade! — vikne vanjski muškarac nenadano i zaleti se pa starca udari straga nogom. — Ti ćeš se mišati u tuđe posle!

Prosjak izbulji još jače oči i zakruži njima i posrne u danom smjeru rastrojeno kao stara klimava stolica, tako je kupio hodaljke.

— Bog van da... Bog da onomu ko... Bog da...

Evo ti tvoga... — zaleti se opet muškarac i udari ga ponovno nogom, a držao se kao da onima na vratima pruža zabavu, kao da posluje za njihov račun: zadovoljan je, što je mogao u ovom času svratiti pažnju na stvar, u kojoj će biti svi složni u mišljenju.

Žena se čak i nasmijala.

— Gubi se! — derao se vanjski muškarac, osjećajući se dobro u jakoj ulozi.

I oni su svi za jedan čas zaboravili svoje brige.

A prosjak je grabio sa sva četiri sredstva. Ali se ipak micao sporo i nudio mjesto novim udarcima. Nije se nikako mogao sjetiti, da se posluži zgodnije samo svojim nogama, a da odbaci štapove, koji ga vezuju u spor ritam.

Na koncu je ipak uklonio svoje tijelo od neugodnih sukoba s tuđim, s ljudskim.

Ali u prolazu najednom počnu udarci po njemu padati iz mraka, i nogu ljudsku nekoliko puta osjeti na sebi. — Nije se usudio istražiti, odakle potječe taj napad, nego se skruti sav, uperi samo naprijed, naprijed sam sa sobom, bez obzira.

Brzo je opet došao na cestu i poduzeo put u grad, koji je tu na domaku. Bio je samo nešto nemirniji; kretnje su mu bile oštrije, a oči je izbuljio jako, pa kako ih je napregnuo pretjerano, gledajući previše daleko, udesivši ih za pretjerano velik razmak, nije opažao predmete pred sobom i posrnuo je više puta; pa ni glasove ni kućice uz cestu nije više primjećivao.

*

Kukac je ušao u tamu grada kao štipavac među bljeskavo grumenje uglja. Iskre električnih svjetiljaka, micanje svijetlih

predmeta, pljusak svijetla iz izloga, vreva tamnih ljudskih likova. Zuje automobili; blijesci svijetla promicali su kao pogibeljni zamasi. — Čudnovata potreba ljudi, da ovako zamahuju sobom. — On je išao oprezno, micao je uzrujano ticalima — ne snalazeći se, ne mogući uhvatiti ništa čvrsto. On nije nikada noću išao gradom. Prosjaci ne idu noću, oni su djeca dana; ljudi ne će, da im se kvari ljepota noći, slatkoća mraka.

Odavna nije bio u ovom gradu, pa je teško prepoznavao obnovljena, popravljana uporišta za sjećanje i snalaženje. Vrlo lagano i s velikim naporom probrao je put do staroga dijela grada, gdje su se nekad siromaške, radničke i težačke kućice naginjale nad krive kamene uličice, tako domaće i prohodne. Tamo je htio k starom težačkom pekaru, koji bi mu dao noćište u staroj pekarnici na smilju i ježincu za pirenje vatre; — miris i slast mekanog smilja miješao se sa mirisom svježeg ječmenog i pšeničnog kruha i žeravice i pepela. Stari pekar je prosjacima rado davao noćište, a za plaću je uzimao njihovo pripovijedanje i šalu s njima, koje je za njega i njegove mušterije bilo postalo sastavni dio obreda pečenja kruha, vrijedna zabava i navika, sve do potrebe. Kretnje u radu bile su začinjene smijehom.

Ali ulica se nije sužavala, nego se pružala duga i jednako uređena, i ne možeš joj naslutiti kraja. Opet je naprezao osjetila i očekivao, da će ga ogrliti tamni zidovi, da će naići opipom nogu na kamene glavice tla.

Kad je došao na mjesto, gdje je mislio, da bi mogla biti stara pekarnica, mjesto starih ulica i kuća našao je široka raskršća i nove kuće s ogradama okićenima gvozdenim rešetkama. — On je stao i naporno prebirao svojim izbuljenim očima predmete.

Svud naokolo zidovi tvrdi i glatki kao čelik, tlo je popločano ili prevučeno tvrdim betonom, a kuće podigle iznad rešetaka i nekakova ukalupljenog drveća nosove kao oružnici, nepristupačne prosjaku.

Zemlja je dakle pokrivena tvrdim pokrivačem i ljudi po njemu idu isto onako čudnovati kao i one kuće, i sami kao strojevi opremljeni, zakukuljeni, zamotani u halje, kožu, opskrbljeni spravama za gledanje; ne osjećaju široku zemlju pod nogama, nego koračaju po određenim tračnicama.

Prosjak se uznemirio. Kukac se našao na neobičnu tlu, bez rupa, bez zaklona, bez toplog smrada i ljudske riječi: ticala i kukice se omiču, hod je nestalan, miris nepoznat.

On počne uzmicati, oprezno se povlačiti. Povećanom pažnjom opipavao je i lovio osjetilima, ticalima, ne će li osjetiti što poznato, svoje. Pa onda, nakon sve većeg razočaranja, počne samo naginjati naprijed, kretati se ubrzano.

Tako je grabio neko vrijeme, a onda opazi, da je besmisleno tako bez cilja juriti i umanji brzinu, pa počne opet paziti. Udarao je jače štapovima, ne će li tlo promijeniti zvuk, tapkao je nogama, naprezao sluh, ali se ubrzo opet razočarao zbog jednoličnih i tvrdih utisaka, neobičnih.

Neopazice je došao u središte grada, opet među svijet, ljudsku vrevu i jaka svjetlila.

Na trgu prisjedne na nizak zidić od perivoja, da se odmori i pokuša snaći. Po navici stavio je na koljena kapu. Po koji prolaznik ubacio je novčić, koji bi topnuo na debelu podstavu kape, okrpljenu tako, da se novac ne gubi. A prosjaku nije čak ni na pamet dolazilo, da nekoga upita za svoje stare znance. On je samo primao; novac s posebnim osjećajem, nejasnim, osjećajem se prima kao nešto potrebno i drago, kao mravi kad opskrbljuju mravinjak: nagonom osjećaju korisnost toga, ali je neposredno ne okuse i ne uviđaju. Sada mu nije trebalo novaca. On je hlepio za jelom i odmorom. Samo nije mogao točno odrediti tu svoju težnju. Bio je sličan slijepom ptiću, koji prima prst mjesto muhe, što mu je nudiš, ili mladom psiću, kad se uči jesti: hvata rub tanjira i njuška uznemireno.

Kad je počinuo, najednom mu oči uhvate niz kuća nasuprot, preko trga. To mu se učini otkrićem, kao da dosada nije bio tu i nije mogao vidjeti kuće. Razabere ulaze i nada pomiješana s nagonom digne ga.

— Šta radiš? — reče — Matija? — Je li vrime spavanju! Šta ti i po noći ideš po gradu; ka spuž nosiš kuću sobon?

— Bog ti da zdravlje i sriću, majka te...

— Muči! — reče ona oštro.

On se lecne i oprezno nastavi put, kao popac, kad ga djeca popuštaju: uputi se, a svaki čas očekuje, da će ga opet uhvatiti; ide lagano na sreću i miče ticalima.

Kretao se bez volje. Ustrajnost ga gonila i on uđe na jedna vrata, koja su mu se ponudila najočitije. Popne se stubama i pred prvim stanom udari u molitvu, da je zabučio cijelo stubište; gudilo je kao velika košnica.

Iznutra zašušte pa otvore.

Začuđeno:

— Prosjak! U ovo doba! U ovo doba se usuđujete smetati. Otiđite odmah! — i vrata se zatvore.

Ali on nije bio svršio molitvu pa je nastavio brundati kraju.

Gore na vrhu stuba zaori ljutit glas:

— Tko to viče dolje?... Mir dolje!

— Bog van da... Bog da onomu, ko dade, Bog da onomu, ko ne dade... — govorio je prosjak glasno, silazeći.

— Ej, vi, vratite se!

Muškarac odozgor sađe.

— Na! — dade mu velikodušno dinar.

— Pristojan je — objasni nekoj ženi, koja je uplašeno provirila iz jednih vrata — Zahvaljuje i ako mu ne dadeš.

Prosjak se odsada čuvao ovih velikih kuća oko trga; nije bilo izgleda, da će dobiti ono, što je tražio. A nije mu ni na čas dolazilo na pamet, da se osloni na ženu. — On je u njoj osjećao neku prirodnu nepogodu, kišu ili vjetar, pa se skriva od nje prosjački, samo polovično, i nesvijesno.

Uđe u prvu ulicu.

Još uvijek ga je gonila ona težnja k toplijemu tlu, domaćim starim kućama, kojima se tako lako na vratima pojavi čeljade.

U ovoj ulici su se nanizale trgovine, prodavaonice svakakva šarenila. Najviše je bilo dućana, u kojima se prodavalo jelo: kruh, slatkiši, riba, meso; bilo je gostionica, u kojima su počeli viku noćni bukači. Gostionicama su vrata zastrta, da pogled izvana (možda pogled majke, brižnog čovjeka, djeteta; svakako pogled ozbiljan) ne smeta bezrazložnom veselju, djetinjastoj dernjavi: ljudi se naprežu, prose, da dobiju malo, zrnce samo, divljenja društva — a zamišljen par očiju iza vrata skameni veselje.

Ta zastrta vrata prosjaku su se učinila nepristupačna, pogibeljna čak. Osjećao je, da bi se tu mnogi htio na njegov račun proslaviti; kako je to već moderan običaj ljudski, da na

slabome stiču slavu. — Kadri su i oca ubiti za zabavu društvu, a u četiri oka kad se nađu, hvataju se i slamke ljudstva.

U rasvijetljenim izlozima, dakle, bilo je jela: krasnog rumenog kruha, pečenog mesa, izloženog raskošno na tanjirima, pečenih kokoši, ukrašenih zelenjem i prismocima, u slastičarnicama slatkiši. — Kroz ulicu je plivao miris, koji je izlazio iz gostioničkih kuhinja i pekarnica.

Prosjak je prolazio kraj tih izloga punih hrane, ronio je kroz mirise, prelazio očima preko svega kao preko nerazumljivih mrlja; jedva je naslućivao, što se nalazi u njegovoj blizini. Njegove želje, njegova volja bila je upućena samo u jednom pravcu: da iznuka odgovor na svoju viku. On je znao samo primati u ruku, a dobiveno je uvijek upotrijebio na stari način: novac u kesicu na prsima, a kruh u usta ili torbu. Ako je bilo meso, iznenađen slašću, kao kokoš nenadanim nalazom gliste, sklonio bi se brzo gdje u kut i pohlepno ga pojeo. Ali bio je daleko od toga, da njegova mašta zađe za ona debela stakla i da od onih lijepih boja izgradi nadražaj za žlijezde slinovnice, a još je dalje bio od toga, da smisli, kako će doći do te hrane.

Jedna vrata su mu se učinila najulazljivijima, najpriručnijima. Bila su to vrata ljekarnice. Počeo je na njima moliti za dućane (imao je iskustvo, da ga iz njih brzo otpreme). I ovdje je ljekarnik brzo priskočio, turio mu u ruku dinar i izgurao ga van. Na vratima jedne krčme održao se do kraja govora. Gosti su se zabavljali čudnim riječima njegove molitve. — Poslali su mu po poslužitelju šaku novaca. — Što drugo čovjeku može trebati, osim novaca!

Ono traženo dakle nije mogao dobiti.

Mozak mu se beznadno naprezao, i oči su mu iskočile od muke kao pužu: trudio se, da dokuči, kao dijete kad ima pune gaće, pa ne razumije, što se dogodilo, ne zna, kako bi se oslobodilo neugodne gnjecave vlage; navika je tu, da drugi očisti i sve dade u ruku. A on evo dobiva u ruku ono, što ne može jesti. — Ali iako je znao, da to nije ono, što ovaj čas traži, ipak je osjetio zadovoljstvo primanja. — Daleko je bilo razočaranje, s kojim je spuštao novac u kesu. I to razočaranje bilo je slično razočaranju djeteta, koje je očekivalo bonbon, a dobilo igračku.

Prosjak je koračao, polagao je drveno svoje hodaljke na pločnik, njuškao je gotovo nesvijesno, kao novorođenče za sisom.

Iz jednih vrata, izvali se neki čovjek nestalna hoda. Stao je pred prosjaka ziblјući se. Digao je glavu i gledao ga s visoka, pa, prateći podignutim prstom riječi, reče:

— Ja — udari se po prsima — Ja... Evo, prosudi ti pošteno... samo pošteno, samo... — pogleda ga uzdignutih obrva. — Jesam li ja pijan?

Prosjak je buljio u masu njegova tijela, koja mu je priječila put, ne razumijevajući ništa.

Pijanac mu se nasloni obim rukama na ramena i počne mu u uho, povjerljivo tobože, šaptati, a u istinu govorio je glasno:

— Ja! — jednom rukom se udari jako po prsima. — Ja sam pošten čovjek! Razumiješ! Reci ti meni, jesam li ja pošten čovjek? On krade, oni kradu, oni... svi kradu... A ja, ja sam pošten čovjek... Ali! — Doskora ćemo se ogledati, jest; kad ja uredim svoje stvari. Doskora, — među nama rečeno... — Pogleda s pobjedničkim pogledom prosjaka, kao da mu je rekao neobično važnu stvar, i potraži mu oči, da prosudi dojam.

Ali je naišao na neshvatljiv račji pogled. Uozbiljio se iznenađen, plemenito. — Zaobiđe prosjaka, pa se udalji, osvrćući se uplašeno i mrmljajući.

A prosjak nastavi put tom ulicom. Išao je lagano, prebirao stope; noge mu više nijesu imale onu spretnost, pojačanu štapovima. Ruke su mu iznemogle i njihov zglob sa štapom rasklimao se. I torba mu je postala preteška; na dnu nje osjećao je da ga na neobičan način pritiska neki predmet, ali nije mogao dokučiti, što. On je sve jače osjećao potrebu počinka i hrane, a kako hrana zbog neshvatljivih razloga nije dolazila, on je sada tražio one zakutke gradske sa siromaškim vratima i stepenicama, da se zavuče gdje i zaspi.

Najzad nesvijesno sjedne u kut iza jednog ugla, na prag. Tu je buljio u suprotni zid, uvlačio je dušu u se, bez ikakve bojazni, bez ikakva straha; smještao se kao puž u kućicu i pokrivao balavim pokrivačem sna.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Niz ulicu je silazilo veselo društvo: dva muškarca i ženska među njima. Držeći se pod ruke, zibali su se širinom ulice i pjevali nesložno.

— Gledaj! Prijatelj! — vikne ženska pokazujući prosjaka.

— Pitat ćemo ga za mišljenje!

— Čekajte. Prijavit ćemo se prije.

Muškarac izmakne nogom štapove, na koje se prosjak bio naslonio, skupivši ih pod bradom.

Prosjak padne nosomice na pločnik.

— Oh, povera beštija! Čekaj, čekaj... — Ženska ga podigne teško do neke mjere i tepavim glasom, kao djetetu, govorila mu je:

— Povereto! Udario si se, a?

Muškarci su se smijali.

Prosjak je svojim jadnim očima kolutao i pokušavao da se snađe.

Sanjao je, da ga je netko oslobađao tereta torbe; a sad, kako ovo nestaje štaka? Je li još u snu? Rukama je pipao oko sebe po zraku kao slijepac; tražio je štapove, da se osloni, i klecao u koljenima.

A ženska je htjela malo zabaviti društvo.

Ima ljudi, koji su jedino za to na svijetu, to jest, smatraju se pozvani.

Ona ovije prosjaku ruku oko vrata:

— Dragi mali cvrčak!

Prosjak je napipao očima i rukama mjesto štapova ženu, čovjeka, što li. On je osjetio ono boležljivo, pahuljavo mekano tijelo, neobično slatkasta mirisa. Osjeti pretjerano približenje nečega stranoga, neke pogibeljne čovječje pažnje, brige. Iz grla mu izađe nekakav krupan hrapav krik, sličan lavljoj rici. On se u užasu trgne, pa onako bez štapova pokuša bježati. Ali učinio je samo nekoliko nestalnih koraka; noge, koje su iza svakog pokreta očekivale pratnju štapova, i tijelo, koje se priviklo, nagnuto naprijed, oslanjati se na štapove, i ruke besposlene, bez potpore, zaplele se zajedno u čudnom trzanju, odlomcima kretnja.

Prosjak je poskakivao na mjestu kao priklana i operušana kljasta kokoš, koja lomata krnjacima krila i sakatim nogama i pada na nos pokušavajući se spasti od onoga, koji je kolje.

Tri pijanice ga gledali iz reda i smijali se glasno, glasno i ne sluteći, da se u njegovoj torbi na leđima nalaze možda dvadeset i dvije hiljade dinara (osim ako se mjesto njih nije nalazio, kao zamjena za teret, oveći kamen).

Iza njih na ulici nadaleko nije bilo nikoga; ulice su bile sasvim prazne.

Prosjak je napokon pao na zemlju i po zemlji se grčio dalje kao nagažen crv.

A gospoda su se smijala ne vjerujući, da bi takav gmaz mogao osjećati ljudske boli.

NA KAMENJU

Kad su proljetne tišine, podremkuju Kazo i Loja pred kućom prema suncu. I sve je pohodila pospanost. Sve puže lijeno sa suncem u mlakoj sunčanoj tišini, koja se spustila na krševitu zemlju u rijetke krošnje bajama, jasenova, lopočika, među bezbrojne zidine i staze obrasle kupinom, kao jedina raskoš. Isparuju isušena đubrišta na dogled gladnim kamenitim njivicama.

A sve je rastočeno od ljudi kao mrcina od bakterija.

Ovako uz pospanost iz praznog želuca, ne imajući čime da se smiri, i u smrt bi bilo ugodno krenuti.

Razrovanom državnom cestom prolazi momak. Isturio je junački kosu ispod nove crvenkape, a krupne ručetine utekle mu iz uskih rukava zamašćena haljka. A ziblje se u hodu; klima se u ramenima i digao ponosno glavu, a obrve namrštio, da dade poslu ozbiljno značenje.

Ide pod novom kapom ponosno i dere se:

U nedilju potukle se cure
Za škatulu crljene piture...

Razmahuje on tako bikovski obijesno i kvari tišinu.

— Odnija ti vrag grlo! — mrmlja Loja.

A tu preko dvorišta, u krovinjari, jaukne katkada Stožerovica, u porođajnim mukama od sinoć.

Kazo se pružio po zemlji. Priljubio se uza nju pa lovi sne; pusta zemlja i sunce. Loja se naslonila leđima i glavom na izlizanu lopočiku. Iz žutog lica luđački bulje u sina Traju, koji sjedi na zidini uz put, ispaćene oči, u dubljem snu od sna.

Dane i dane kunjaju ona i Kazo na suncu ili uz vatru. Tako se štede životne sile. Kao gušterica zimi. Pura i ječmeni kruh, grije, kad je ima. A to je rijetko. I tako tijelo traži toplinu sunca, opire se pokretanju. — Ej, prijatelju moj, ne

dolazi se tako lako do jeseni i do Božića: drijemajući u gladnom zimskom snu. Ako vinograd i njivica što pruže, tad se, u jeseni i o Božiću, uz skrajnju žrtvu, može omastiti brk. Iako malo kada, to podržava život kao jedini smisao, podgrijava ga.

A gluhonijemi sin Trajo, osamnaestgodišnjak, sjeo je uz put na zidinu pa tucka jednolično kamenom o kamen i mumlja buntovno.

Od vremena na vrijeme krikne piskavo:

— Uu; krikruu, krikruuu...

Svojim velikim dječjim očima plašljivo prati svaki mig očev, da uzmogne na vrijeme potpraštiti pete.

Ometa im san.

Dvadeset i osam kilometara od kuće do grada i natrag, dvanaest sati rada u tvornici tjestenine — osam dinara nadnice.

Tako je Trajo putovao mjesec dana uporno, strpljivo kao magarac, natovaren životom. Večerom se vraćao blijed, poklecajući omamljen od umora. Nadao se, da će na koncu mjeseca moći kupiti novu kapu, a, možda, drugi mjesec cipele i tako redom podignuti ugled, pa nedjeljom poći do krčme uz crkvu, da bude ravan ljudima. Ali maćeha i otac našli su uvijek načina, da mu veći dio odnesu. Ovaj put oduzeli su mu sve i pojeli bez njega i maloga Mraćana i Zorke, gladno stisnuti u kut, da se sačuvaju od tuđih očiju i želja. Zato Trajo ne će više da ide na rad. Pretvorio se iznad svačijeg očekivanja, u jogunastog mazganca. Zato se mora držati podalje od oca i kuće: poznat mu je bijes, koji jauk raspiruje, kad se mlati do smrti. — Ali prati oca i maćehu vazda i nastoji im ogorčiti život zagonetnom upornošću, bez riječi.

Prolazi tako vrijeme u jaucima porodilje i jednoličnom kuckanju Traje, koji Kazu ne smetaju u hrkutanju ni Loju u snenom gledanju.

A sunce lagano puže.

Sve može da bukne u bijes, od glada.

— Uuu; krikruu, krikruuu... — raskrivi se Trajo očajno, jer tuckanje ne pomaže.

Loja samo trepne očima, prikupljajući novu strpljivost, nov drijemež.

Iza leđa Loje, iznad zida, pomole se dvije čupave glavice, dva voštana zamusana lica, a, čini se, u raspadanju su, gnjila

su. Prijeđe dvoje djece oprezno preko urušenog zida i uprcaju kući. Malome Mraćanu namiguju stražnjice između zavjesa od šarenih razdrtih krpa, a mala Zorka, uzbuđena poduzećem, stisla je grčevito mršave sitne šačice i isplazila u šilj jezik, a okuplja oko sebe masne krpe suknjice, da umanji golotinju. Osokoljeni su tišinom, nepomičnošću roditelja. Brzo utonu u čađavi mrak kamenjare, u koju nijesu već dva dana ulazili.

U nedjelju nastala je jača svađa. Loja je slatkom brigom izvabila od Traje novac na brojenje, pa strugnula u kuću i zatvorila se. Trajo jurišao na vrata kamenjem, hoteći ih provaliti. Tada je lukavo priskočio Kazo, da brani svoja vrata. — Dugo su razmahivali jedan drugome šakama ispred nosa i nagibali se odvažno naprijed. Trajo se zbog gledalaca brzo primirio, stidljivo i nešto previše pitomo. Takav je on uvijek: plane, pa padne, zvjerajući očima po prisutnima, kao da pita: bilo je ružno? — Nadao se uzalud da će kasnije dobiti barem dio.

Sada ne će više na rad. Ne će, pa ne će — odmahuje rukama, trese glavom, izrazujući odluku. Velike njegove dječje oči dobivaju pomalo zloban izraz.

A Kazo bi odmah mlatio, bez uvoda.

I sada Trajo od susjeda stidljivo očekuje zalogaj. Po više dana pročuči pod zidom u ogradi zavidno prateći okom i kosa veseljaka, kako u smreki zoblje smrečke. I on, Trajo, pokušava njima utažiti glad. Ali ovih zadnjih dana zaintačio je, da se osveti. I uznemiruje svakako.

On gleda s mržnjom maćehu Loju, jer zna, da je od nje veći dio zla. — I kucka i kucka ustrajno, kao da obrađuje za rok.

Lojá zaklopi oči.

— Uuuu, krikruuu... — krikne Trajo napokon očajno i lupne onim kamenom o tlo pred Loju.

Ona zatrepće očima i pogleda ga isprva pospano, a zatim, naslonjena onako na drvo, luđački zamišljeno. Oči, utopljene, virile su iz prazna želuca, iz kao staro drvo isušenih, crnih ruku, prsiju, lica.

Iznenada, kao da se sad na domislila:

— Aj, živino! — Loja se mučno pridigne i dohvati kamen. A Trajo, osvjedočen, da je imao uspjeha, nastavlja tuckati po-

jačano, i kesi se, pogledavajući zlorado u kuću, gdje su Mraćan i Zorka u poslu...

Kazo prokašljuje iz suha grla i ne miče se onako splasnut na zemlji.

— Uuuu; krikruuu... Trajo nastavlja posao.

Susjed Toko dođe, šetkajući niz progon, i prokašljuje i on kao obično. Kao hreb, kao panj čvorav je i čupav. Zasjedne svečano na zid. Zijevne. Prekrsti na prsima ruke, na kojima se svjetluca stara nečist izglađena po džepovima, i razgleda naokolo tražeći, o čemu bi progovorio.

— Aj, haaaj... hraaa... — ishrakne na dugo i izbeči se. — Taako — doda zaključno.

Trajo pojača kucanje, da i Toku obavijesti o nepravdi.

Toko ga pogleda prezirno.

On je uz roditelje. Ima petero žive djece, a osmero mu je do sada umrlo. Jedno od tih požderalo mu je prase, dok se žena pod zidom naslađivala suncem i biskanjem. I juče je jedno otišlo. Uklonilo se, da poveća obrok pure svojoj braći. — Proždiru nezasitno puru ti trbuščići, a svi su kržljavi kao trnjika. A kako i ne će, kad nikad ne okuse mesa, mlijeka, jaje ili meda; sve se to odmah proda u grad, a kupi pure i pure, od koje se nadimlje trbuh, a djeci u školi smuči se često, pa prave velike žute lokve, a lice im blijedi i koči se nekako, postaje staračko.

A i kad bi je bilo svaki dan!

A Toki jutros ponos iz želuca punog pure, pa gleda kritički.

— A šta ti to! — mahne rukom prema Traji.

On ništa.

— Prkosi?

Loja sažme ramena i gleda kao uzeta.

— Ti si saranija; da bi tako i ja!

Kazo se digne na lakat:

— O, ti si to! Ku' ćeš?

— A evo nikud... Malo ću ovamo gori, mahne glavom prema komšiluku Jose.

Iz svega Toke sija svečana radost: on je sahranio.

Kazi blistaju oči zlobno:

— Šta ti je od Jokare? Je li se utišila?

— Ah! Eno nariče po vas dan. Zapada mene to; eh, da ku' će. Miti je vinon, kuvaj paštu, pirinač; sve zaludu, a — da! Toko raskošno izbacuje imena ovih đakonija.

— Tobože žali! — nasmije se Kazo lukavo. — Tobože žali, a naljoska se svaki dan, a!

— Nu, nu, a da kad će se čovik napiti, ako ne na te prigode.

A Kazo se zanima pobliže milom stvari:

— Pije li litru?

— Eh; a ne mal ne dvi.

Kazu razdraga predodžba divnog posla, pa živahno sjedne i nasloni se na ruku.

Mali Ante Tokin preminuo je juče. Otegao se pod lopočikom kao pile. Vukao se u vrućici, s velikim čirom pod vratom, desetak dana, pa napokon svršio račun. Toko je posjekao dvije bajame, prodao drva, pa dobio za vino i nešto pašte, da se počasti sahrana i utješe roditelji. Žena nariče, jede i pije, a on, kako je i red, s razumijevanjem raspolaže zalihom; bogataški je drži u svijesti i nadimlje se vrhu nje. — Da je i kuću prosuti, kad je s razlogom. — Odavno svrbe Toku ruke i na ono hrastića u docu; ali počekat će još temeljitiju prigodu. Da zašto je drveće, nego da se posiječe! Kazo je lane, kad je sahranio Mandu, prodao njivicu, da ne bude zadnji. Sijeku oni drveće razdragano i značajno, kao djeca kad im je povjeren posao velikih. A drveća sve manje, pa će se naskoro morati jako smanjiti smisao života. Tako katkada prodade i zadnje zrnce žita, ne mogući odoljeti čežnji za čašicom. A nije to čežnja za čašicom, nego da uđe u toplu krčmu, među ljudima da posjedi, da izvadi svoj novac i plati — svoj novac, to je ono! Jer nije čovjek, tko ne ide u krčmu, nego je samoživa škrčina.

A Toko se danas digao na visinu.

— Ne dimite, a? — upita on.

— Ajde; loži vatru — kaže Kazo Loji s izrazom mirnim, kao da je to njemu moguće, navijesiti lonac pure, kad zaželi.

Loja ne trepne okom.

Stožerovica uto jekne jače, prodirno.

— Ujme Isovo, ajde, ajde, ujme Isovo! — zavapi primalja iz krovinjare.

— Bi će opet žensko! — izbaci Toko prezirno.

Nekoliko žena stvorilo se odmah i s njima desetak prpaste dječice. Uzalud su ćulili oni prije satove tu; kad im je dosadilo, sašli su na gumna, da uživaju sunce, i tako izgubili zabavu.

Mrkan Stožer ima četiri kćerkice. Nadao se svaki put sinu... Od rana jutra do kasne noći ruje u polju, vuče nešto i oprema, a oči mu zabrinuto vrebaju — zlo ili dobro; bojati se kakve nesreće, a zasjedaju sa svih strana. — Nikad ne znaš, što Bog misli. Od rada i štednje ostario je mlad, osušio se kao bakalar, i zapustio se, orunjavio. I tako uspije gotovo cijele godine priskrbiti kruha, a ni pure mu ne ponestane baš često. — Pa sad hoće da mu ima tko naslijediti to zavidno dobro.

I tako cijelo selo radoznalo očekuje porođaj.

Mrkan se pretvara, da mu je stvar ravnodušna. U ogradi siječe jasenje, da smogne poslastice za rodilju. Zakla će i onu staru ovcu, za koju se boji, da bi mogla svaki čas otegnuti papke, tako je olinjala, pokunjila se, i prokašljuje.

Pogledava Mrkan nemirno i naginje uho prema kućama, očekujući glasnika.

A onamo na tlu prostrte vreće i nekoliko žena njeguje rodilju. Prevrću je, tresu njom kao vrećom, ne će li ispasti iz nje, baju. — Mnogo djece porodila je s teškim mukama, jer je slaba, satrta groznicom.

Desetak žena i djece poredalo se u krug i isteglo vratove pa promatra. Kroz ogradu od letava gleda začuđenim djetinjim očima steona krava tu čudnu gužvu, a mršava prasica u kutu ognjišta rokće i otpuhuje.

Loja naćulila uši prema onoj strani i spremila se da ustane, Kazo i Toko umukli su, a Trajo ne haje nego za jedno: gleda s posmijehom u svoju kuću i očekuje događaj, od Mraćana i Zorke.

A sunce lagano puže, visi na nebu prkosno, nedostižno: zlorado upire u kamenje i ne umara se kao ni pauk u sredini blistave mreže.

Iz Mrkanove kuće izađe sestra mu, stara šepava djevica Lala i lamajući rukama iza svega glasa zakuka:

— Jadan moj brate, za koga raadiš! kukavan mi braate! Razni će tvoju imovinu, razni će tvoju didovinu! Kuku nami, kukuuu...

— Dvi ženske! Blizanci! — zakriče djeca podrugljivo.

Loja se makne teško iz svoje pospanosti, pa odšeta rodilji, njušeći zanimljivu zaposlenost.

Kazo se nasmije tvrdo:

— Ha, ha! Na vitar s njima! Šta će mu tolike dvocive!

— A, vraga bi in naškodilo ovo mlakoga ćuha — prosudi Toko stručno. Zatim se iskašlje i pljune, pa odnese dalje bezoblične ižicane opanke, gledajući ih zabrinuto, pazeći, da mu labava oplentrina ne zapne za što. Onako pognut, otrcan, obučen kao djetešce u usku zgužvanu pamučnu odjeću, šmrčući, pušući, u vječitoj nazebi, prolazio je između krivudavih zidova, iznad kojih se narijetko nadvijaju trnovite bajame i nerodne masline, noseći sa sobom svoju žalosno-radosnu svečanost, koja prši svukud iznad sivila kamena.

Poskakuje on cifrasto, jer zna, da ga s više strana prate radoznale oči. Iz čađavih kamenih rupa proviruju glinena, suha lica žena. Svaku kretnju na putu prate one, vječito besposlene, željne šarene novosti. A Toko korača dalje. Baca zamišljene poglede po kršu i razmišlja, tobože, o rodu maslina, o žitu u docu, o gori po ogradama: on je gospodar. — Sve se obrijalo; kad samo drvo može da dade koju paru. Već je sve golet, kameno more. — Ne misli to Toko. — Kamen se dao u rast — zaključuje.

Naljuti se, kad opankom smeči dječji trag:

— Gadež, sve otruje i uništi! Ne dade živiti, gadež! — Toko je u svakoj prigodi očitovao svoje neraspoloženje prema djeci. Njemu se činilo, da su djeca najveća smetnja ljudima na zemlji. — Prosula se svukud po zemlji i zapremaju mnogo mjesta. A nasrtljiva kao muhe. Ne može ti ostati ni voćka ni bajama; u sve dirne, gadež.

Loja je pomogla primalji otpremiti jedno dijete. Najzgodnije je, da ga iznesu onako vlažna na vjetar, ali je sada vrijeme nepogodno, pa su mu ostavili otvoren pupak... Ugasilo se ono kao uljenica lagano. Zatim je, otirući o pregaču ruke, prešla, šepećući preko dvorišta, kući. Odobrovoljena je, jer je netko trebao njezinu pomoć, jer je mogla učiniti nešto

korisno. A nije lako ovdje učiniti nešto korisno, ne pruža se često prigoda.

Pa kad je pokrenula tijelo, uputila ga u rad, pođe kući, da navjesi ručak.

Kad ona na vrata, a mali Mraćan i Zorka izlete iz mraka, pa kao miševi za kuću među zidove.

Loja utrča gonjena zlom slutnjom, i odmah istrča.

— A joj, a joj — rukala je — a joj njima... Košćate crne ruke krilila je kao operušane kreljuti.

Kazo sjedne:

— Šta je; koji ti je đava?

— Pojedoše sve brašno. Do zrna su polizali.

— Brašno! Hm. — Kako to!

Kazo ustane i ušeta se nemirno, zamišljeno. On je tu mogućnost, da ruča, osjećao kao blagotvornu uzmisao, kao smisao dana, a sad najednom sve je srušeno. A dugo su se odlučivali, kada da skuhaju tu šaku pure, što je imaju od zadnje kupovine. — Glad je lakši, kad znaš, da ga možeš u svaki čas prekinuti.

Trajo se uto pomaknuo u povoljniju udaljenost. Lice mu je sjalo od zadovoljstva.

Loja se ustrčala, uzvrpoljila. Najednom zgrabi oveći kamen i baci ga na Traju. On sabrano propusti kamen i ogleda se, kao da bi i on nju poslužio jednim. Ali se predomisli i pođe Josinoj kući.

Zadovoljio se kaznom: i oni će danas gladovati.

Loja zađe među zidove i gomile, ruševine i đubrišta, što su se natisla svukud oko kuća, u potragu za Mraćanom i Zorkom.

A u Jose skupština po običaju.

Trajo se naslonio na Josin prag pa gleda stidljivo u mrak, gdje se Josina žena ugnijezdila u gomilu prnja, naslaganu na uzvišen pod, kako je to Joso izmislio kao kraljica. I ona je porodila pred nekoliko dana. Tu se može u dosadi naći razgovor. Vazda je tu društvance.

A Joso je neiscrpiv u pripovijetkama i savjetima. U svačem zna kazati odlučnu riječ, jer ima veze s gradom.

Joso je zapustio zemlju, a dao se u trgovinu tučicama, kokama i praščićima, stvarima, koje su veoma tražene kod

gospode, raznoseći ih po stanovima u gradu. Iskusan čovjek. — Putuje on tako u svojoj otrcanoj odori, u benevrecima s pripašnjačom; to vrijedi u očima gospode, iako ne zna, zašto: korenika narodna. Ovo je narodna država.

Sjedi Joso široko na stočiću i govori dubokim glasom, pripovijeda.

— Obrlajtman me volija ka sina. A žena mu još i bolje. Zna san ja, bolan, upraviti s kućon; sve san ja sam činija. Ko bi njima kupija i skuva ka ja...

Sin mu Ante, vojnik na dopustu, nedohranjen, škrto razvijena tijela kao prpasta kokoš, mora ga pratiti svukud, da pažljivo sluša njegove govore, da služi ocu na hvalu. Neka vidi i on i drugi, da mu ćaća nije nikakva bleka, nego da je obišao pola svijeta. Joso pripovijeda i u ime Antino. A Ante istegao vratić iz preširokog ovratnika stare iskrpljene uniforme i nastoji svojem staračkom, nabranom licu dati strog, važan izgled, ali mu ostaje uvijek uvelo, djetinjsko, ćosavo, lice patuljka.

— ... ti majčina, stavi pokal na astal, kad nema natkaze! Šta se muvaš tu? — drekne Ante iznenada na sestru bez vidljivog razloga.

Joso ga udivljeno pogleda. — A, vidiš, to je nova mudrost, tu ga nadilazi. Njemačke riječi je Joso zaboravio, osim brojiti do petnaest: anj, cvanj, dranj...

Mali Mitrica, sin Josin, pojavi se na vratima. Provirio je musavim nosićem. Poigrava on drhtavo rukama bez polovice prstiju, što mu ih odgrizlo prase još u kolijevci. Obučen je Mitrica u crveni gospodski ženski kaputić s krznom. Sva su Josina djeca obučena u gospodske prnje, što ih Joso izmoli prigodom svog trgovanja.

— Ala tamo, arš! Šta š ti ode! — potjera ga Joso.

Razgoni Joso djecu, ali ona svaki čas proviruju sa svih strana. Proviruju djeca kroz procijepe na vratima, kroz rupe na zidu. Na sve strane, kud god baciš oko, ima ih; skakuću, vitlaju svojim svilenim razdrtim haljinicama, kućnim papučama, pariškim potpeticama, crveni, žuti, zeleni; šareni kao papige.

Uto uđe Mrkan Stožer, raznoseći ljutito, za utjehu, vijest o porođaju ženskice; a vijest je već doprla u deveto selo. — Njuškao je uzduh: da nije tko pušio? Danas ima potpun razlog,

da pita duhana. — Tako on zaključuje uzbuđenje od očekivanja. Smotka duhana bacit će ga opet u svijet računa o zemlji, o godini i ljetini.

— Imate li ko zapaliti? — reče kao usput.

Pušenju se Mrkan naučio za vrijeme rata u vojsci i to je za njega najveći užitak, ali nikada on nije kupio duhana. Prije, dok se još nije bilo razmnožilo ovoliko djece, moglo se nekako zamjenom doći do duhana, ali sada nema više rasipanja. Posluži se on i suhim lišćem od loze. Kad nema posla, uvijek je na cesti i iščekuje prolaznika, od koga bi mogao dobiti koji dim.

Joso mu pruži ćupicu nekakve ćoke i papira od starog molitvenika, iz kojega nitko ne zna čitati. A Mrkan se odmah dao na filozofiranje; za nagradu progovori, a više kao sam za sebe:

— Evo, kaže, niko se za nas ne stara. Samo šta žbiri prolazu kroz selo, i poriz se pita. A ti rani, eee, onoga, — dicu za kralja...

— Za koga ih ti vraga raniš, kad su ti sve ženskетine?

Mrkan se smete:

— Ako ih ne ranin ja, ranu ih drugi težaci...

A Joso progovori proročanskim glasom s obzirom na Mrkana, i želeći dati oduška zlobi, i zavisti za Mrkanovo stanje: On je, Joso, glasovao za vladu, jer mu je neki gospodin obećao dati sina na zanat.

— Zna pop, šta govori, ka učen čovik: ko se stara za tice nebeske i zviri zemaljske; one niti oru niti siju: rani ih otac nebeski...

— Da, da, rani ih otac nebeski! Zato mi repci i potucaju ječam, a jarebice pozoblju vinograd.. Rani težak sve na ovon svitu, moj prijatelju — promrmlja nosno Mrkan.

A žena se Josina smjestila u sukance pa dohvata čas vino, čas rakiju i pušta, da joj zavide svi naokolo. Joso, kao nehotice, posluži i sebe katkada. Primalja poslužuje rodilju i dijete, skačući vješto po stijenama na tlu, koje Joso nije držao vrijednim da skreše; zato postelji neke noge počivaju na živici stijeni, neke na zemlji, a pod neke je podstavljeno kamenje. U udubinama leži nečista voda, pa se koke zaliječu u kuću, da piju. Joso nalijeva ženi rakije, da se jača. Ponudi i Toki, kao najstarijemu. Toko prihvati ponuđenu čašicu, hrakne, pljune

na zemlju i ispije naglo. — Trajo postiđeno okrene glavu, trepćući svojim telećim očima: da se ne pomisli, da i on želi takvo što. — Mrkan nije imao pravo poslije duhana očekivati još i rakiju.

Tako eto tjeraju dan. — Što ih više prođe, veća je mogućnost, da će doći jedan ugodan.

Najednom zaori krika djece.

Loja je pronašla zločince.

U kamenjarama nastane kretanje, provirivanje. Josini gosti izađu pred kuću, pa se poredaju, da gledaju dolje u Kazino predvraće.

Loja je najprije dohvatila Zorku, pa je počela mlatiti. Mraćan se stisnuo u trnovit grmečak, nosom unutra, a golim bedrima vani, kao uhvaćena prepelica, i čeka, dok prođe nevolja. A tanane ručice i nožice Zorke vitlaju između krpa.

Loja mlati i dere se:

— Muči, šuti, muči...

Cijelo susjedstvo se pokrenulo, jer je Loja glasovita zbog tuče djece.

Primalja dotrči:

— Šta s poludila, nu? Oš ubiti dite!

Loja ne haje nego mlati i viče promuklo.

Kad primalja pritrči, da otme dijete, Loja se uzvijeri na nju kamenom:

— Šta se prtiš, šta se prtiš! — Pa onim kamenom bubne u dijete, da se složilo kao janješce na tlo, izgubivši glas. Tada pritrči Mraćanu i izvuče ga iz trnja krvava, izgrebena lica, što ga je ogrebao, kad ga je Loja mimogred darnula nogom u stražnjicu, pa prospe po njemu udarce, kao da isprašuje vreću.

Kazo je uzrujano šetkao, podignutih ramena, ne osvrćući se na događaje; kao da se njega ovo ništa ne tiče, nego iznutra u njemu nešto ga okupilo.

Najednom Mraćan se ovjesi zubima Loji o ruku.

Ona udari u tupu majmunsku dreku:

— Eeeee!...

Kazo iznenada, na Lojinu dreku, kao da se probudio iza sna, pritrči joj, zamahne snažno šakom i zahvati je po licu

uz uho. Ona padne, a on nastavi nogama i šakama po njoj kao po bubnju, da sve odjekuje.

Mlati on neprestano, šuteći.

Kad se umorio, sjedne na kamen i podboči glavu, blijed i zapuhan.

Tada dotrči Trajo iza zidine; protura se kroz gledaoce i skoči kao kobac na Loju, koja je sjedjela kukavno na tlu nakrivljene glave na jedno rame, kao tužna majka.

— Krikruuuu... — zapišti Trajo i starinskom britvom krivuljom zapara Loji preko grla, kao da je misli obrijati.

Loja zakrklja, izvali oči, zagrabi grčevito raširenim prstima po uzduhu i počne, skačući kao priklana kokoš, lepršati po zemlji, nabadati se na štakaste udove. — A gusta tamna krv pištila je iz vrata i prskala s glasom iz usta, i mrljala je tijelo i ledinu i žuto izbrušeno kružje po predvraću.

Gledaoci se skamene; i nitko se ne usudi pristupiti.

Trajo otrči bez obzira opet među zidine.

A ostali su svi stajali oko trupla, koje se smirilo, i gledali sada više radoznalo nego sudjelujući: povukli su se u svjedoke — dalje, dalje od krivnje.

Kazo je stajao kratko vrijeme iznemogao, ne gledajući naokolo, ne opažajući ništa, ne želeći, da što vidi, pa se najednom, iznenada, digne i uzme malu Zorku s kamena, na kome je cvilila.

Uzme Kazo Zorku u krilo i počne je milovati po glavi nezgrapno, čvorugavom rukom, a na očima mu se pojave suze. — I milovao je tako po glavi i gledao daleko preda se s izrazom očajne klonulosti, dok mu se usta tresla u plaču i suze curile niz crno košćato lice...

ZLATNA MEDALJA

Očekivali su novi događaj.

U »gnijezdu« na humčiću pružilo se po zemlji u dva reda, kao djeca nehajno, jedan za drugim, sedam ljudi, svaki sa svojim predmetom: kutijama naboja, pričuvnim dijelovima, zaštitnim sredstvima. — A svi su umrljani zemljom i ulijepljeni umorom, pa s naporom otvaraju oči, otimlju se snu.

A njegovo tamnocrveno lice — sa svjetložutim dlakama: usfrknutim brkom i čekinjama po licu; svijetle, čupave obrve zasjenjuju mu sinje kao more oči; kao što negativ fotografije teško pretvaraš u sliku — lice se napreglo usiljeno nad cijev strojne puške.

Oči mu zlokobno, a pažljivo pretražuju rub njive, nazubljen visokim stabljikama kukuruza, što se nepomično uspravile, u miru rastu.

Kukuruzi, neznatno izgaženi, pružili se sve do podnožja humka, pred nosom pješaka prve linije, koji su se ovog časa stisli u plitke, na brzu ruku i nedovoljno izdubene zaklone. Neprijatelj se povukao nečujno i oni su došli nečujno na svježe tlo. — Desno u zaštitnom rovu oprezno se pridiže časnik i nastoji dalekozorom prodrijeti kroz gusto lišće, koje šuti, ništa ne kazuje.

Neprijatelj se, dakle, povukao nečujno i pritajio se, i oni su sasvim lagano, tiho, došli i pritajili se na ovom novom i netaknutom položaju. Časnici su mirno riješili skoro školski zadatak zaštite od protunavale.

I sad očekuju događaj. — U zraku se osjeća blizina borbe.

A uopće sve je neobično tiho, samo što cvrčak izostaje, da zapečati tišinu: ljudi su napučili udubine i grmove i očekuju napeto, burkaju utrobu; a stvari i bilje miruju nehajno, u neznanju.

Stoji bilje, stabla, recimo u perivoju, samo za sebe, a tako i stvari, a ljudi opet dolaze i odlaze, smiju se ili plaču, kašljucaju ili zvižduču, a stabla — ništa; perivoj stoji tu i ravnodušno trpi nasilje, ili ga i ne opaža.

A sunce je neobično iskreno i vjetrić isto tako, lagan i svjež, i grmlje i drveće; kukuruzi na paženom prostoru stoje nevino kao djeca, daleko od svake misli.

Sjetio bih se toga dana potpuno:

Mene neodoljivo privlači ova djetinjasta nevinost zemlje i zaželim, da ustanem, da udahnem slobodno i duboko slatki uzduh, da se omotam suncem i prepustim dodiru mladog svježeg lišća i glatkih grana jasenova, koji se nestašno uzvijaju na obronku; a trava je pokrila zemlju, i blato, kojemu se dane i dane pritiskamo u njedra: pa daj, da se dignemo iz njega.

I eto tako uspijevaju katkada podijeliti svoju svijest: između straha i čežnja.

Teško sam se mogao prilagoditi tome, da je ovo, što mi usprkos opasnosti i tjeskobnom očekivanju privlači misli, nemoguće: — Zašto mi ne bi jednostavno, sasvim jednostavno, sasvim mirno, ustali iz rovova i zaklona i pošli jedni k drugima kroz ove kukuruze, zelene nebrane, i djetinjaste svježe jasenove, s posmijehom na licu. — Mogli bi zatim upaliti vatru i peći mlade mliječne plodove i jedući raspraviti svoje pitanje.

Sasvim obična misao, koja se rađa pri svakoj svađi.

A kakva je to glupost, misli se, da se to ne će nipošto dogoditi, da je to ovaj čas sasvim isključeno. Dakle sasvim isključeno.

Sve je to neizbježivo kao gotov čin, neumoljivo kao oluja.

A malo ima ljudi, kojima je stvar ravnodušna, kad se radi o životu. Svakomu unutrašnjost hlepi, nateže na miran ishod: da se uležimo ovako i prikujemo jedni druge za zemlju, barem. A opet, ne možeš, a da ne vidiš i ovo oko sebe i da prisluhneš s uživanjem ovu rijetkost: da slušaš sa zadovoljstvom mir.

Tako se tišina produži neko vrijeme.

Tišinu je narijetko potresalo ponešto udaljeno mumljanje topova i gdjekoji kratak pucanj puške negdje iza humka, ali to je malenkost prema cvrčkovoj pjesmi.

Jakovljevo nepomično crveno lice i oči stisnute u prorez, i koščata ljuskava, suhe kože, rumena, a posuta žutim dlakama, ruka, na ručici strojne puške razbija boju dana. I, njegovo preozbiljno lice, pod nadzorom, zaposleno je.

I onda tu i tamo nekoliko eksplozija: zaljulja se bilje; zemlja i dim sune u vis, kao da se besmisleno očajnički trgaju iz ukočenosti i propinju. Zatim strojopuščano lajanje na nekoliko mjesta i prasketanje pušaka, na valove, kao da se zalijeću rojevi osa. — A Jakovljeva je šutjela: on nije mogao ništa bez razloga učiniti; odazivao se samo prema dužnosti.

Pa poslije nekoliko časaka sve utihne; samo još usamljen prasak puške pojavi se suho, tvrdo, i zaleti u vedrinu neba kao limena stvar.

Nenadano su kukuruzi na rubu oživjeli, počeli se micati i tu i tamo pojavi se obla zelena kaciga kao čudan živi plod.

Jakov je pritisnuo otponac. — Strojna puška se počne bučno trzati, i mlaz tanadi šikne po kukuruzima.

Poslao je kući fotografiju: on u sredini u postavu »odmor« i podbočio se, a glavu nakrenuo i gleda strogo kao čaplja u vis, a na ramenu se jasno vide tri zvijezde; dva drûga sa strane s puškama, s nataknutim bodežima, u navalnom položaju gledaju oštro u nj; pred nogama je treći: strijelja strojnom puškom, a vrvce s nabojima izlaze iz kutije i vijugaju zemljom.

Sliku je mati stavila u sparožinu u kutu, među druge slike. Bila je tu i jedna iz prvih vojničkih dana: mladić se uozbiljio i stoji »pozor« uz stočić s cvijećem.

Jedan put je bio na dopustu.

Njegova visina nije pristajala u nisku i mračnu, s krevetima u svakom kutu, sobu, u kojoj se rađa i živi obitelj, zadire glavom među grede, a u uniformi je. On je mučaljivo, prožet dostojanstvom gosta, i pomalo stranca, pritiskao teškim načavlanim cipelama tamne izglodane i bišive daske poda i proturio se jedva kroz malen prozorčić, da pogleda u susjedovo dvorište i pozdravi čeljad, koja je na popodnevnom ćaskanju.

— Ajde, ajde, javi se našima — nukala ga je mati prigušenim glasom.

A ona je stajala iza njega, skrštenih ruku na trbuhu i gledala ga, upijala očima njegov lik; i usta joj nakrivio ponosan posmijeh, a oko očiju opet izrazila se bojazan, da će on biti preškrt riječima: ne će susjede pozdraviti u redu; oholo, rekao bi; mati bi željela dodati koju riječ, da reče nešto u ime njegovo, ali je prozor preuzak. — Bratova mu djeca opet bučila u kutu na podu: razgledala su bodež i prepirala se o sposobnosti toga oružja, jedinoga, koje oni vide iz rata.

— O, doša ti malo doma! Kad će svršiti više? Nema ko raditi, a nema narod ni kruva — kaže susjed, a u glasu mu očito neshvaćanje stvari. Misli samo o sebi. A eto su svi odrti, narogušili se i brinu se o sitnim stvarima: od muhe čine konja.

Ipak nije beznačajno, ako čovjek dođe u uniformi u selo; moralo bi se o tome voditi računa.

Sad, kako će oni shvatiti sve, što je za njegovim uhom!

Tamo je vojarna, grad, jarak, borba, pa veliki pokreti ljudstva i mnogo smrti; i časnici pljeskaju po ramenu i huckaju na čin.

I oni se, njegovo društvo, dali strasno u lov, učinili nekako od rata svoj račun, kao oružnici u selu. — On je šutio, ali se ipak pustio uloviti: laganim osmijehom izražavao je pristajanje, i činom morao opravdati.

Najprije počnu neki vikači, hvalisavci, a časnici se smiješe; i zaraze druge. Čovječja bijeda: zarazili se međusobno hvalisanjem, kao športaši, i podjetinjili. I krivo gledaju svakoga, tko nije bio oduševljen borac.

— Na svakoga našega deset njih — govorili su — kukavan narod.

— Jedan bošnjak ih je zarobio dvije stotine, sam samcat!

Ili:

— Jednom su naši kopali zaklon, a neprijatelj navalio; napadači sve gurkaju jedan drugoga i gledaju uplašeno, a časnik ih sokoli nestalnim glasom. Naši ih, dakle, odbili samim lopatama: odsijecali im uši i urezivali lopate u vratove.

Razjasnilo se: sunuli su u užasu na njih, oblijepljeni blatom i obrasli bradama, kao suludi, a napadači se postiđeno povukli: kao da bi ih obuzeo čudan osjećaj odvratnosti od borbe s luđacima, koji su na nekoj žalosnoj, teškoj raboti, jadni i ostavljeni sami sebi; kao Sizif: podižu blatnu zemlju, krvavo oštro kamenje, što se ruši na njih, pomiješano sa

smrću, a oni dižu i dižu, a krv i zemlja i smrt svaljuje se na njih. Pa onda razdiru noktima grudi i bijesno se bacaju na ljude, da zadru zube u meso krivca, jer on je vjerojatno — čovjek.

Takav je okus neprijatelja: tuče topovima i minama satove, nevidljiv; tamo skriveno, otajno zbivanje, ili: »smiješna« uniforma pojavi se i srlja k tebi, pa uzmiče on ili ti, i padaju mrtvi ili ranjeni, a sve šutiš, i plašiš se i — on je, dakle, nešto daleko, strano, a svakako vojnik, neprijatelj, a ne čovjek. — Na koncu ga shvaćaš kao divljač, skrivenu tajnovito u grmlju i brlozima.

A časnik: — Neprijatelj našu domovinu...

Pa onda prebacivanje noću neprijateljskih ranjenika preko ograde mosta u rijeku, da se uštedi put do previjališta. — Ali takvi su bili rijetki — kažu.

O nekima se pripovijeda na sve strane. A to je ugodno, kad se o tebi pripovijeda; osobito kad nisi još ništa učinio, to jest, tako ti se čini.

Jakov znade mnogo toga; ali sam, što je napravio? Tuđi čin i još odobravan drukčijim se čini.

— Jesi li ti kojega? — pitaju dječaci.

— Ne znan. Puca jesan, a jesan li kojega ubija, to ne znan. — Nema se dakle čim pohvaliti. A kad je tu eto, nekako morao bi.

— Kad smo mi bili pod Vison — pripovijeda stari Greda — pa, približile se krme našega broda i njihova, a jedan priša na naš brod i osta, jer su se brodovi rastavili. Jedan Švabo da će ga ubiti iz pištole, a ja: — Ne! Pušti čovika; on je zarobljen, zašto ćeš ga ubiti; on vrši svoju dužnost ka i mi. Dužnost je dužnost... Zašto ćeš ljude ubijati... — doda zamišljeno, jer nije pripovijedanjem uspio reći sve.

— A šta ćeš, vojska je vojska, a rat je rat — tumači Krste, koji je ratovao u Bosni. — Kad se ratuje, mora biti mrtvih i ranjenih. A ko je kriv!... Šta ćeš — rat je rat, a vojska je vojska. To ti je ka makina: vrti se vrti, pa eto... Samo, da nije glada! I nečist popade čovika, gamad.

Jakov ne govori ništa. Kratko odgovara na pitanja, a inače muči. A što bi rekao, to mu nije jasno!

Tako u selu starci, žene i djeca ne misle o smislu rata ni o krivici: rat dolazi kao kuga i glad — ne zna se odakle.

Nego eto radnici su uzeti, pa se oni moraju mučiti, starci, žene i djeca: veslaju na moru i kopaju zemlju, beru masline i polijevaju vinograde. — A s vremenom na vrijeme dolazi vijest iz daleka, da je koji njihov poginuo ili je ranjen. I strepe tako nad životom.

Ima i gladi.

Jakov je zamjerio djevojku. Ali kako je stidljiv prema ženskama, to jest, učinio bi samo ono, što je potrebno, bez šale; a sa ženskom potrebna je šala, pa se boji susreta s njom na samu, da se ne izlaže toj dužnosti, za koju nema dara. Kad se oženi, obavit će sve. Druge djevojke za njega ne opstoje, jer on ima mladu. Pa ako je s njom blizu druge čeljadi, onda ga zadirkuju, i opet trebalo bi odgovoriti šalom. A on najvoli mučati.

A doba je godine bilo, kad za muške ruke nije bilo posla. Kao za izlet, pomogao je dva tri sata brati masline; on se penjao s ljestvama visoko, a onda odlazio podignuti vrše; i tako se hvatao posla gospodski, za zabavu. Nutkali su ga, da iskoristi ovo gostovanje. Imat će vremena poslije da se naradi do kostiju. I on je pristajao na to bez razmišljanja. Činilo mu se, da je tako i pravo.

Gubio sve više vezu sa selom.

Bilo je njegovo težaštvo razbijeno.

Osjećao se razdvojen, i još više.

Što se sve događa u svijetu? Kakvi poslovi njega čekaju? U kakvoj igri on ima odlučnu riječ; kako su mu objasnili.

Jedan dračanin, stražmeštar, nije htio ostati kod kuće cijeli dopust; on ima posla tamo vani; našao je ženu, a na bojištu ima nekakav račun s lešinama.

Zatim je došlo ono.

A ovoga puta, neprijatelj nije došao do kraja kukuruza; nije prodro. Zaustavio se umoran u njima, utonuo u svježe zelenilo.

Jakov je dobio zlatnu medalju, to jest, pozlaćenu, ali zastupa zlatnu.

Od toga doba često je maštao o jednom doživljaju:

Započelo je bilo žestoko bombardiranje, u ranu zoru. Očito je protivnik spremao velik napad. Oni su se svi povukli u rov, kaverne, i stisnuli se u vlažnom mraku. Naokolo su

tutnjile teške eksplozije: najprije zadršće i zatutnji zemlja, pa onda odjekne pucanj; kao da se zemlja iz dubine napreže, da ih izbaci iz sebe; tako čovjek upravo osjeća, kao da ga zemlja tjera, želi izbaciti. A kako dršće! Potresa se kao drhtalina.

Čim su zamukle eksplozije, brzo na položaje, da se suzbije navala.

I tu su se našli izmiješani s protivnikom.

Tu su oko u oko. Gledaju jedni druge pažljivo, pasji vrebajući kretnje, i pušku s bodežom drže pripremljenu. Ni jedna strana ne misli napadati. Nego se nastoje razići.

Ponekome zasjao posmijeh na licu: Ljudi smo!

Dugo se prebiru i razilaze, povlače svaki na svoje položaje.

Vidiš, kako je to, kad čovjek čovjeka gleda u oči.

Pripovijedalo se poslije, da su davali jedni drugima i kruha. — Gorljivost boraca je znatno splasnula.

Tako je i Krste pripovijedao: — Tako i mi. Crnogorci prolazu ovako kraj nas, a mi — ništa. Nije niko zapovidija, da pucamo, pa šta ću pucati u ljude. Kaže felbeber: Zašto niste pucali? A niko nije zapovidija, kažen ja. Ti si mora zapoviditi, kaže on. Nisan ja oficir pa da ću zapovidati... Zašto ću pucati u ljude, kad nije niko zapovidija, je li tako? Mahnuli in mi rukon, kad su prošli, a oni usprenuli, pa onda i oni nami mahnuli...

A njega svak ispituje: Zlatna medalja?

Pa su onda došli dani zbrke.

Kad je došao kući, došli su Talijani u selo. Talijani ušli u Dalmaciju.

Iskrcavaju se oni iz torpiljarke, a on gleda: jest, to su oni; zelena uniforma... A pucanja nema.

Kako i zašto su došli?

Pod zidom »bratske kuće« raspravljali su ljudi: kažu, da ću doći Talijanci... — Kao da je to neki tuđi posao.

Sad eto vrve selom veselo, posmješljivo. Veseo narod. Kao vojska, svaki traži svoju zabavu: vino, duhan, karte, žensku. A mala ih briga, zašto su tu.

Eto vidiš, zlatna medalja, a oni su tu i nikomu ništa.

Hoće li tko zapitati za njegovu zlatnu medalju? — On se ušutio o njoj.

Zajedno s drugim seljacima staje pod »bratsku kuću« u zavjetrinu, turi ruke u džepove i gleda preda se razbijena pogleda ispod žutih obrva. — Sad najednom opet je težak, radnik. Sve je prošlo kao san. Sve je za leđima i on je postao težak. On je htio da postane težak. — Samo radi od jutra do mraka. Ruke mu je sapela žuljevita koža na dlanovima, prsti su se ukrutili; nagrizla ih je galica.

— E, nema ga takvoga ka ti: — polije toliko i toliko loza, na motici vodi uvijek. — I to godi čovjeku.

Gledaju oni dakle mirno ravnodušno; ispraznili su svijest i puštaju dojmove da ih ugodno draškaju, kao san, da im griju srce, da se razlijevaju mlako po unutrašnjosti. Povukli se u se, a ono pred njima izvan njih je: može izazvati samo posmijeh.

A u nedjelju u krčmi došla dva Talijana baš za stol Jakovljev. Jedan od njih ga sve promatra; gleda ga dugo. Pa mu govori nešto, ali on ne razumije.

— Da jesi li bija na fronti — kaže stari Krpelj, pa vojniku sâm odgovara: — Ši, ši, bija; e ga medalja — pokazuje po prsima — medalja de oro; tatatatata, gevermašina, mitraljeza tratatatata...

— Ši, ši, fronta talijana; medalja dedoro, de oro, ga... puca je, žbara, e ga dobija...

— Aj muči, budalo!

Jakova žulja sjedalica i u prsima mu vatra.

— A, vojska je vojska — tumači Krste — soldato e soldato, kuši že kvelo, tako ti je to, moj prijatelju, kuši že.

— Bija je jedan frajbelik, pa je dobija srebrenu medalju samo zato, šta je beštima. Prilazili priko Pijave, a ono nastala zbrka, strka, ne zna se ni ko pije ni ko plaća, a on sta pa beštima Gospu, Boga, Isusa, nered... A oficir, švabo sa očalima, poslin: Bija je, kaže, priseban, nije se uplašija, nego je nastoja učiniti red, i — srebrena medalja, — pripovijeda Ante.

A vojnik zapitkuje dalje.

— Je, je, bija je i na Monte Roku...

Vojnik ustaje i pruža mu ruku; — vidio je on odmah, kaže, da je to »on«. Upamtio je lice: crveno, plave, žute dlake. Nije dopustio, da ga probode neki s fesom.

— Ne, nisan ja to bio — tvrdi Jakov. — Ne, to se meni nije dogodilo.

— Reci, da jesi, budalo — kaže Krpelj. — Ši, ši, jera lu, jera lu, to je ka Bog, jera lu...

— Ne, kaže Jakov — nisam ja.

Vojnik misli, da jest. Lako se zaboravlja ono, što se ne tiče vlastite kože. On podsjeća, pripovijeda događaj:

Zatekli su ih u tunelu četvoricu. Jedan vojnik s fesom htio je njega prvoga probosti. A on je, Jakov, spriječio. Poslije su morali oni uzmaknuti i ostaviti ih. — Ali sjeća se dobro lica.

Jakov se zamisli:

— Ne, kaže, nisam to bio ja.

Pa eto, sad kako jest. On ipak ostaje ljubezan i pripovijeda o sebi. — Što bi njegova žena i djeca bez njega; ima četvero djece, ima i majku. On je po zanimanju drvodjelac.

Drvodjelac! I ima obitelj.

Jakov odbacuje njegovu vojničku odjeću i stavlja čovjeka u zaprašenu, domaću, s paučinom po kutovima i mnogo pilotine i blanjotine po podu, radionicu, u miris jelovih dasaka, u radnu odjeću među djecu, obitelj. Od vojnika čini čovjeka. — Kako je odmah drukčiji. — Drvodjelac! Čovjek je odmah bliži. — Pripovijeda, da ima još kod kuće braće. Jedan je poginuo u ratu. Prorešetale ga kugle — strojna puška.

— I mene je po drobu zavatila — pripovijeda Ante Prajčev.

— Kako znaš, da je mašinegever? — pita Jakov srdito. — Nije mogla biti i puška?

— Ne, gevermašina je — tvrdi Ante. — Zavatilo mene po drobu, a ja pâ. Ležin vako na škini i dojde poslin ličnik. Gleda. Ovaj će, kaže, za koji minut izdahnuti; ne triba da ga nosite u špital. (Ka, triba šćediti vrime). Molin vas gospodine dokture, kažen ja, meni se ne mrači prid očima, ne vata me nesvistica, kažen ja; ja mislin da ne ću umriti odma. A kad si jeo zadnji put? pita me on. Nisan, kažen ja, ija ima tri dana ništa. A, tako, kaže on. Brzo onda s njin u bolnicu. Moli Boga, kaže, da si bija gladan, pa ti je prošla kugla ispod criva, a da si bija sit, ne bi te niko spasija. Tri kugle su me zavatile, samo one druge dvi su me okrznule, evo, još se znade; moga

bi ukazati, da smo di na drugon mistu. Čuja san je ja, kako taketa: tratatatat... kad smo se digli, da ćemo vorikovati...

— Mogla je biti i puška — reče Jakov nestalno pa spušta glavu i zamisli se.

— E, Bože moj, vidiš: jučer pucamo jedni u druge ka najgori neprijatelji, ka zviri, a sad, evo sidiš zajedno i — čovik ka svaki drugi; čovik ka čovik, nu.

— E, rat je rat, moj brate, tako ti je to; rat je rat, vojska je vojska...

Sada mu je, na primjer, mnogo toga razumljivo. — Evo, kad su bili oni drugi, samo vojska, narod se dobro trpio s narodom; nisu se miješali u tuđe stvari: drvodjelci, kovači, težaci, razumjeli su se između sebe: raspravljali su o obliku motike, o vrsti vina, zaigrali na karte, kao i svugdje na svijetu; to je jedan jezik. Ali je dolazilo ljudi, koje mori prevelika briga za državu, za cara, za... Oni su tražili i pronalazili neprijatelje, a još ih više stvarali. To jest, na svaki način je trebalo naći neprijatelja reda.

To se društvo dalo strasno u lov, učinili nekako od svega svoj račun, kao oružnici u selu. Pa su zatvarali, premlaćivali, slali u progonstvo ljude, koje su sami povukli za jezik i čuli od njih baš ono, što su mislili, da bi morali čuti. — Kaže kao žbirovi u selu.

Kasnije su došli i oni, žbirovi u selo. Daj, kaže, krivaca, nama treba krivaca.

Dakle to su bili treći po redu.

A selo ostaje jedno: prigne glavu pod mrkim oblakom i ušuti, dok prođe gad. Pa se o njemu priča kao o kugi gladu i ratu.

Od kuge, glada i rata oslobodi nas, Gospodine!

Jednoga dana je pripovijedao stari Ante:

Bio je sa sinom u Ućuhu, u polju. Bile su prošle noći kiše, pa je voda ležala na putovima. Tako i u putu, progonu, među njivama.

Prolaze dva žbira:

— Zašto ode leži voda?

— Kišilo je pa leži.

— Zašto ne naspeš ovo?

— To bi moralo selo učiniti; to je javni put. Ali osušiti će se to. Ne leži kod nas voda po putovima, moj gospodine, to je slučajno ovi put.

— Nasiplji odmah ovo! — kaže žbir.

— Nije to moj posa nasipati. A nema vóde ni kamenja.

— Amo dođi!

Kad je Ante došao, a on njemu zaušnicu i činio ga da nasiplje:

— Nosi zemlju sa svoje njive!

Ante je pokušao razjasniti, kako zemlja nije za te stvari. Skupa je zemlja ovdje kod nas, na kamenju, krvlju je ona natopljena. Koliko je ona muke vidjela. — Ali je dobio još i nogu u leđa.

Činilo mu se, da otkida svoje meso, ali je morao on i sin nositi svoju zemlju i nasipati put, jer je čuo i drukčijih pripovijesti o žbirovima.

Pa onda priča jedan stanar iz zaselka: — žena mu usred noći počela rađati, a on ustao i trči u drugi zaselak po babicu, primalju. Najednom u noći: stoj! Kamo ćeš? Pitaju žbiri. A on pripovijeda; žena rađa, trči po babicu. — A, nije to istina, kriumčar si ti; ajde s nama. Premlatili su ga, da prizna, pa su ga nakon tri dana pustili, kad su se uvjerili, da je rekao istinu. Ali je prije platio!

Vidiš, dakle, napipaju oni, što prija onima odozgor, a po malo im se počne stvar i sviđati, uzimaju dakle na svoj račun. Na svoj račun, to je ono. Vide u civilistu neprijatelja: — Ubi civilista, majku mu!

Evo tu je tihi rat, misli Jakov, i s medaljama.

Zamislio bih, dakle, njega potpuno:

Mene neodoljivo privlači ta jednostavna mudrost čovjeka zemlje i zaželim, da podstaknem razgovor o onome predmetu.

Bilo bi to na terasi prema moru, na težačkoj večeri.

Večernji maistral svršava posao i ustupa mjesto tišini, koja će neosjetno pasti s mrakom: ozbiljan ljetni posao. — Pa sad, između zadnjih dahova vjetra i tišine, u rumenilu zapada, koje predmetima kao sjenama daje duboki ljubičasti ton, oni se vraćaju, tamni košćati golijati.

Poznavao sam ja staroga Jeru, oca Jakovljeva. — Jako visok starac, a košćat do zla boga: cjevanice su mu i zglobovi kao grane masline, kao da je nađen u prastarom grobu; iskočili debeli konopi vratnih mišica, a na glavi sjajna sijeda kosa. Pa on ide ulicom u odugom četverouglastom »kružetu« i modrim gaćama, nagnut na jednu stranu: jedri stara senatorska galija; koja neizmjerna ozbiljnost! Okreće čovjek glavu od svega stranoga, da ne kvari red stvari. Kako je srastao on s ovim danom, s ovom vrtnjom zemlje, s kotrljanjem sunca. — Sive suhe zidine, srebrne krošnje maslina u suncu i laganom vjetru, vinogradi na bregovima — sve uredno blagdanski, propušteno kroz krupne ruke. Zidana kuća smišljana desetcima godina i jato unuka... Starac ide, dakle, ulicom; a ono država...

Ali da — na terasi! — za večerom zapitam:

— Daj, pripovjedi Jakove, kako je to bilo sa zlatnom medaljom.

— Ah, glupost, nije ništa ni bilo — a lice mu se namrštilo i jede iz zdjele žurno.

— Ipak je nešto bilo. Zlatna medalja se ne daje za ništa.

— A eto, ovako stojimo prid kukuruzima, a ono najedanput: pucaj! Tamo su se bili pojavili, pa su se vratili... promrmlja brzo, pa zatraži vino.

Ali kad je sunce ovako neobično iskreno i vjetrić isto tako, lagan i svjež, i grmlje i drveće, a trava i cvjetovi na njoj i kukci, sve stoji nevino kao djeca, daleko od svake misli onda se čovjek lagano gnijezdi u se i gleda iz gnijezda i sam nevino kao ptići.

I odbacuje svako neugodno sjećanje. — Okreće, dakle, čovjek glavu od svega stranoga, da ne kvari red stvari: Oni razgovaraju na »rivi«; gospoda prolaze, a oni ih ne opažaju, mrko.

Jakov je došao u mladi vinograd oprezno: pasao je očima po svemu opširno; hranio je dušu zemljinom pjesmom.

Mladi vinograd.

Navrtci su se primili svi. Izbile su nježne, meke, a sočne mladice; trepte očima od prejake svjetlosti, taru ih, a krila protežu zgužvana, nabrana; protežu i razvijaju pažljivo. A smokve se kao kvočke pokroviteljski nadvijaju nad njih i tiho kvocaju svojim širokim lišćem.

Jakov ih je promatrao. On je osjećao, kako iz zemlje struji sok u njih, kako ih podiže. — I on se osjećao tu u svojem društvu.

Ovako visok, širokih pleća, obrastao u žutu kao slama dlaku po licu i mišićavim rukama, a tih, mučaljiv, on je miješao svoju dušu sa svim ovim oko sebe, s dušom zemlje.

Čovjek ili spada ili ne spada u ovu pjesmu mira i rada.

A on se, evo, spasio i naselio se tu, potpuno se naselio.

To su priprosti časovi, netko bi rekao, svečani; ali samo toliko, koliko strepiš, da se ne razbiju, jer im osjećaš krhkost.

Tu među smokvama začuje se tužaljka:

Marko sinko, drago moje,
Di je sada tilo tvoje;
Di su sada ruke tvoje,
Di su sada oči tvoje,
Oči tvoje — polje moje...

Mitraljeza zalaje: tratatatatatatatat...

Jakovu ustrepi srce.

On nije mogao ništa bez razloga učiniti: odazivao se samo razumno; takav je stvoren, valjan radnik.

U taj čas korakne u vinograd Frane.

— Gledaš ti tvoju dičicu.

On zatrepće očima.

— Sve se primilo?

— Sve.

— Sto po sto se primilo! Zaslužuješ dekoraciju.

— An? — trgne se Jakov.

— Zlatnu medalju bi zaslužija, ha ha...

On se okrene:

— Moram kući — kaže.

Žurno je došao kući.

Kriomice je otvorio kovčeg. Tu u dubini njega, među ruhom, što miriše jabukama, bila je skrivena ona. On je uzeo i stavio u džep, pa opet kao krivac, krijući se, pođe na obalu i brzo odriješi brod. — Razapne jedro i pusti se niz lagani maistral.

I nesvijesno je dojedrio na ponorinu, dubinu, u kojoj nikakvo uže ne može dodirnuti dno. — Tu je spustio, i onda olakšano udahnuo pitkoga morskog zraka.

I prazan obred katkada liječi, kad si prije razmočio dušu.

MARAČ NIJE UMRO!

— Udri, meštre, po njima, udri po pasjoj mišini!

Stari Marač je dugim lozovim prutom mlatio po pragu prozora i iz dna grla strasno vikao: — Udri po pasjoj mišini, kažen ti... Mučite! Odma mučite!... Pasji nakote!

Djeca su žuborila i smiješila se, a učitelj je zastao u radu mršteći se: smeta službeni posao.

Ali Marač nema namjeru, da se ukloni od prozora. Naslonio se obim rukama, sve do ramena, u jednoj mu je zemljana lula na dugom krivom kamišu i veliki crveni rubac, a u drugoj »loza«.

— Nema nego lozon, pa udri, udri, udri, kud dovatiš... nastavlja on. — Pa ćeš viditi, kako će se skutriti... — pa opet mlati prutom: — Ššššt... Zatim pogleda učitelja šaljivo svojim sitnim i pocrvenjelim od upale, staračkim očima i namigne mu jako, podigne stranu lica.

Učitelju se nasmije brk: klonuo je nemoćno pred silom šale. — A kako bi ga i mogao obavijestiti, da službeni posao stavlja čovjeka u obrednu ozbiljnost, procesijsku, na neki način, i da zahtijeva razmak. — Škola je ovdje jedini ured (podigla je ponosno krov za dva prsta nad ostale), a tek je nedavno ustanovljena, pa joj pristupaju po domaću.

A Marač gleda prijatelja dugo, dugo...

— Nu, nu, nu, meštre! — kimne najzad glavom rječito.

— Čekaj, čekaj; evo pustit ću djecu.

Djeca su veselo istrkivala iz škole; propinjali se dječaci kao kozlići i natjecali, tko će prije dohvatiti vrata, pa se na vratima zaglavili, napravili čep, i sad se gnjave, padaju, izvlače s mukom ruke, rukave, noge. A sve šuteći i u strahu, jer nijesu naučni mlatiti prkosnom šalom kao gradska.

— A ha ha ha ha, a ha ha ha... udara Marač lozovinom po zidu i topće za njima nogama.

— A ha ha ha, a ha ha ha...

A učitelj stisnuo zube pa čeka, dok prođe nered: razulario mu je pitomce.

Četa mališana se zatim okupi u pogodnoj daljini, stavi u red, i stane složno zjati u Marča; a ne pada im na um poruga, jer je zabava istisnula: dva zanimljiva čovjeka će se sada dodirnuti. Promatraju naizmjence, Marča, visokoga mršavog starca, zgrbljena u leđima i savijena u koljenima, na sijedoj, srebrenoj glavi crvena kapa, na zatiljku bijela košulja, a kružet utisnut u modre gaće i opasan širokim našaranim pasom, za kojim stoje mašice i nož.

Marač bi još htio pokazati učitelju, da bi on bio sposoban s djecom veoma lako izaći na kraj, i te kako! — pa se sve okreće k njima i zamahuje prutom:

— Ovako ću ja, ovako: han, han, han... troke kruva i sira... Napokon, kad je učitelj svršio s nabubrelim od kiše vratima, Marač se sasvim ozbiljno obrati k djeci i promijenjenim glasom reče:

— Sad brzo doma!... frigaju se gavuni!

— Vamo dojdi, meštre!... Ja ću tebi ništo reći — spusti glas na šapat i zaštitivši usta rukom brzo reče: — Učiniti ćeš mi taštamenat. — A zatim se uspravi, kao da »nije ništa ni rekao«, kao da zbog nečijeg dolaska lukavo okreće razgovor na drugu stvar: — Kad ćemo u lov?

— Ja idem svaki dan — učitelj uklanja glavu od Marčeva daha, mješavine vonja lule, vina i luka.

— Večeras ćemo ja i ti na došku. Znan ja, di ćemo ga dočekati, meštre; ja san ti majstor pravi: on će drito prid nas ka na pijatu... Znan ja njegove pute... Jesi li vidija, meštre moju pušku?... nema je nakove u cilomu kotaru. Od nje bi mogla izajti straguša, da je nije svit vidija... Dati ću je tebi pa je ti okreni na stragušu, a meni daj tvoju... Daj ti meni tvoju, meštre, ne š se kajati!...

— Pusti ti to na stranu, — reče učitelj, koji nije taj prijedlog slušao prvi put.

— Kažen ja tebi pošteno; ne želin ja nikomu šćete... Evo, Marko će prosuditi, kakov san ja čovik... Je li tako? Pošteno.

— On se obrati starom bačvaru, koji krpi bišivu bačvu. Baš mu iznese užinu žena Pave, stara, teška hoda, kao da razmišlja, bi li se predala zemlji ili izdržala do prvog sjedala.

— Ne ću ja reći ništa — reče Marko i sjedne nemoćno na tronožac, ispuhne iz sebe umor i prihvati se ručka, ne obazirući se više na onu dvojicu.

— Ne bi ni ponudija — reče Marač.

— Oćete li s namon?

A Marač prihvati riječ rastežući, odvajajući jednu od druge riječi, da im dade veću vrijednost:

— Fala, jesan ja komad pršuta, ovako za dlan, i napija se rvašćine ka grom... A ča imaš to?... To ideš. To ti je rana? — Odbije dim iz lule, a onda nastavi u mjeri:

Ladna rana, grančave slanine
Pave Marka na špecije rani...

— Nije ti mogla obariti žigericu?

— A vraga ti ideš pršuta!... Pršuta?... mac, mac...

— Zbogom, prijatelji moji — kaže učitelj — idem ja za poslom.

— Eto, Bog! — Marač pruža ruku i prihvaća drugom: — Bog, meštre moj, i doviđenja... Onda, kako smo rekli: popodne... — Zatim: Iman ja rvašćine na toku, kakove nema u kotaru! — Pa mu prišapne: — Napisati ćeš mi taštamenat — i pogleda ortački. — Ali čekaj; eto i mene tamo kroz selo.

Obojica se upute kroz selo, kojemu se s uzvišenog, na brijegu, puta, vide samo obijeljeni kameni, pločani, krovovi; put je za leđima kuća, koje kao da su utonule u zemlju, da se sačuvaju od nepogoda, i ti ih gledaš odozgo, pa te spopada želja, da ih uhvatiš za bradu, podigneš im kapu i pogledaš u oči. — Sve su tako na obronku, na stepenice, okrenute k jugu, samo Marčevo susjedstvo stoji po strani: okrenulo se licem prema istoku; gledaju kuće kao skup djece uz oltar, ponizno: tako smo postavljene.

U selu nigdje nikoga, svak je za poslom u polju, samo gdje i gdje po koje djetešce zaposluje se prašinom i vrze se kao mišić oko zidova vrta.

I tako — seoska tišina. Mlohavi sivo modri oblaci skosili se nebom u dugim brazdama, nepomični kao valovi obzorja, a dalje od kiše nego vedrina; i bacili su mrtvu sjenu na bregove i polje pod seocem.

Učitelj i Marač koračaju uporedo. Paze, da im se noga ne izvrne preko kamena i razgovaraju živo, to jest, Marač tanak, a savijen kao kolac u plotu, lagano, a mnogo zahvata jezikom kao i krakovima klonulim u koljenima i maše onom rukom, u kojoj mu je lula i veliki crveni rubac, a drugom prati riječi i prihvaća s vremena na vrijeme učitelja sad za rukav sad za rame.

Mjesec je tada bio pun kao mladi sirac, i promicao brzo kroz oblake, a Marač je znao, da mu ipak, iako tako juri, ne će utećі. Uznemirio se samo mjesec kao kozlić i protrkuje oblake, zaranja u pahuljice, izranja, u igri, prijateljski šaljivo, gore s lijeve Marčeve strane; i namiguje se s Marčem, sporazumijeva se u šali.

A Marač korača s puškom o ramenu i s lulom i rupcem u ruci, sam između neba i zemlje, zaronio u topli zrak, a opkoljen tamnim stablima, maslinama, koja stoje lukavo potmuljeno umotana u mračnu sjenu kao u crnu kabanicu, i bradu su spustila na grudi i prave se, da spavaju, a ono — Marač sad najedamput to otkriva — a ono ispod obrva čupavih i gustih prate mu korake. A na sve strane sjene, likovi. I po svoj prilici u onim sjenama stoji kojegod biće, što kažem — jedno? — stoje bića i gledaju na Marča, proviruju, skrivaju se iza zidova, gomila, grmova, maslina i prate ga podmuklo. — A možda bi ga i zaskočili, da se ne plaše njegove šake, to jest puške. — Možda bi vještica, što se šepiri i kakoće kao ljuta kvočka, možda bi vještica, ha, zna on to, zaskočila ga, pa upravila, kud hoće. Ili bi mu se možda crni »mačić«, kojemu se oči svijetle kao žuti plamen, a jezik opet crveno paluca, popeo na rame, zaulario ga, pa poskakivao na njemu i upravljao ga obijesno kao budalasto ždrijebe po tankim zidovima da lebdi, po vrhovima maslina, da preskakuje s glavice brijega na glavicu, kao da je od dima i napokon ga možda popeo i u oblake, da se utrkuje i potrkuje s mjesecom; ili bi mora zasjela na nj i okrenula ga, da je unese u selo.

— Ali, da, ne ćeš — namiguje Marač — Ja ću iz puške. Ovo je fina puška; nema je ovakove u cilom kotaru. Kad ona gruhne, ka grom ošine. Od pravoga je ocala. — Govori on to na glas, da čuju oni tamo u sjenama.

I živo korača — tako mu se čini, iako su mu koraci dugi, a noge u koljenima kao i uvijek slomljene; sav je ispunjen grozom, jezom, pomiješanom s radošću, koja ga mladenački odbacuje od zemlje, jer mu se srce razigralo, i hrabrost on veliku raspiruje u sebi, pa bi, eto, gotovo lebdio po vršcima smreka — kao da ga je »mačić« udimio.

Pa tako lagana, a duga koraka uđe u svoj vinograd, gdje zec dolazi pasti divlju djetelinu po okrajcima, a ovuda mu je i put u polje.

Vinograd sa širokim niskim zidovima, u koje je odloženo kamenje od krčenja, i »bunja« se svela na sredini za ukras i zaklon od kiše, nagnut je i iz čekanje sav se može pregledati; a lijepo je osvijetljen mjesecom. Istina, Marču je sve pomalo mutno, i zidovi i panjevi i mlade maslinice bublaste krošnje, ali opet dosta dobro razlikuje on čavku od ovna.

Uđe Marač u čekanju i namjesti pušku u puškarnicu otresajući se pomalo borbe sa noći: pogleda dobro oko sebe, probere i pretrese predmete — Sve je bilo pregledno, čisto, bez sumnjive tamne mrlje, zakukuljene nakaze. — ali opet — noć je noć i čovjek joj nikad ne može vjerovati.

Kad se osvjedočio, da se nigdje ništa ne miče, sjedne na kamenu sjedalicu, izvadi za društvo lulu i počne oko nje raditi: prokapa je mašicama i nabija duhanom, a pogled baca neprestano preda se, nepovjerljivo. Pa onda upali lulu, odbija dimove i počne se stišavati, prepuštati sjedenju.

Jednolično žmikanje lule, udobno sjedenje na kamenu i ono raspredanje krvi u njemu, oživljeno napojem rvaščine, kao da je ispunjen dimom, pahuljama dlaka, slatko ga pritiska k zemlji.

A oči mu titravo lijegaju i slatko, kao snom slijepljene, počnu se miješati s onim čudnim zbivanjem pred njim: — Zidovi se bijele u mjesečini, ali sve je nekako oživljeno, živahno, drhtavo, sve se to počelo micati, rasplinjuje se u oblak, pa opet vraća i sastavlja pruge i najzad našara bojama kao u pjesmi.

Marač gleda iz dubine sebe, daleke prilično neke dubine, nepovjerljivo: — je li to opet kakva lukavost?

— Ha ha — mumlja težak jezik, to jest neodređen, kao da je pahalj vune — nisan ja miga, koja bleka; ne š ti mene privariti... Ali jezik je sve neshvatljiviji, svojeglav i unutrašnjost mu se rastočila u neku širinu toplu...

Pa onda se ona bijela svjetlost zida i bunje i oblaka, sve omjesečeno kao carski dvori, nasred vinograda točno pred Marčem, počne zgušnjavati u bijeli sjajni oblak. A oblak dalje vri, pa se razvije u obruč, kolo, a onda opet u kolu uobliče se produženi u visinu likovi, glave sa sjajnom svilenom kosom i skuta duga, lepršava.

Marač se sjeti odmah, da je to vilinsko kolo.

I sad, vidi on dobro, kolo se vrti, glave se smiješe, kosa vijori, skuta se prelijevaju, i sve dršće u svijetlu. Zatim odjeće nestaje i promiču gola tjelesa, bijela, prozirna. A lica se počela nazirati prema njemu i smiješiti se puna obećanja.

Marač se raznježio, sav se prožeo slatkim strujanjem života, ali mekim, klonulim, kao iza dubokog teškog sna, i očekivanjem strasnog dodira, ispunjenja želje. — On je osjećao vile na sebi, u svojem krilu, kao blagi dodir paperja, pačjeg trbuha nježnog.

Jedna se izabranica odijeli i zapliva prema njemu. On još jače osjeti čežnju za dodirom: oblije ga njezin posmijeh, svega obgrije, pa onda — uzmakne, pobjegne podrugljivo...

— Najedamput — top! — omakne se pod njim ploča, zemlja, i on poleti u ponor. Jedva se ispravi. — A vile se rasplaše — nestanu kao para.

On pogleda oko sebe, osjećajući se neobično prisebno. Jedino mu desnu nogu popali mravi, zamrzla mu i spala s kamena, pa je ne može pomaknuti.

Sabere se on i ispituje pomalo, začuđen: gdje je to on! (Opčarale su ga, pa se bio zaboravio, kao nekako izgubio). — Sve je naokolo mirno, tiho šumi noć, i ravnodušno u svojoj nejasnoći stoje predmeti. — Da se nisu sad najedamput pritajili? Protire oči: ovdje je odveć sam i sad mu se čini, da je zatečen od noći, i on se brzo počne ogledavati, da procijeni položaj, da se zaštiti, da se ne dade zaskočiti, i pušku uzme u ruke.

Po stazici preko dužine zida miče se crna mrlja; životinja nekakva. Crna je i velika kao lisica ili kuna.

— Ha, eto vidiš, na koncu se pokazao papak!

U Marču se pomiješa tjeskoba s osjećajem dužnosti:

— Ja ću u lov na čekanju, pa ćeš viditi, ko je lovac pravi!

On se raskorači i staračkim drhtavim rukama digne pušku. — Pras! — izleti plamen i iskre od slabog baruta, a dim zamiriše strano, pa se učini, da je to miris od one nakaze.

— Kain, kain, kain... jaukalo je tankovito ono na zidu i odmicalo koprcajući se.

A Marač se sada ojunačio, i traži neprijatelje:

— Daj, ukaži se, pa ćeš viditi, s kin imaš posla!

— Kad ja doma, — završava Marač učitelju pričanje o svojem lovu, — kad ja doma, a Antula meni: — Ante moj, jesi li se živ vratija? — A ja kažen njoj: — ženo, mejdan je bija krvav, ja ti kažen, krvav... Onda dojdi, meštre, popodne, ne ćeš se kajati; iman rvaščine na toku, ka grom; ti znaš, kakov san ja čovik! — hvata učitelja za rukav i namiguje mu: — Dojdi pa ćemo urediti.

A popodne, dakle, Marač:

— Antula! Donesi mi pot!

Sjeo je svinut u leđima na klupicu uz bačvicu, kao i svaki dan prije večernjeg izlaska, i iz duhankese od svinjskog mjehura punio lulu. A sjedi on tako uz bačvicu, koja je na podlošcima visoko dignuta, počasno, i miluje je dušom kao dobroga prijatelja: osjeća joj temeljito prisutnost.

— Kuc, kuc, na vrhu...

Pritiska kažiprstom čep duhana, krmežljive oči, sitne i razvodnjene zaronio je zamišljeno kroz otvorena vrata u svjetlost dana. — Razabire mišice i okušava krila staračke volje, nastoji napipati točku, s koje će odskočiti i popeti se u starješinske visine. — Bi li se njega počelo previše starim držati, i djetinjastim... A sada iza spavanja i zbilja se osjeća slab. — A ne š tako! Ne!

Stara Antula, pognuta u krstima, kao da prolazi ispod granja, dođe noseći lončić na kažiprstu i sa zadovoljnim posmijehom pod bistrim, mudrim očicama, sađe u kuću.

— Evo ti, Ante moj.

Marač uzme lončić, puhne u nj, pa postoji još malo naslonjen laktima i bulјeći kroz vrata u svijetlo. Stara Antula sjedne na prag, s grbom vani, i mjesto da reče što, što joj ne može pasti na pamet, iskašlje se i pljune.

— Antula; di je pas?

— Ča će ti sada pas?

Marač se šuteći nagne prema bačvici i oprezno natoči vina, crne, guste »rvašćine«, zatim se nasloni opet laktima na koljena, držeći pun lončić u ruci i počeka, da mu se raspolože usta.

Na vratima se pojavi Lode:

— Ča si ti, stari, naumija sve sam pocékati!

— An? — Marač pogleda sina ispod obrva; pa onda iz dubine grla:

— Ajde, pojdi tamo za kuću pa se zasmradi prema suncu.

Lode se okrene bez ijedne riječi i zamakne za prag, a žena mu, koja je virila i radoznalo naćulila uši, prisluškivala i vrebala iza ugla, izađe preda nj:

— Nisi mu ništa reka!

— Muči, muči... ššššt... Lode je krkljao iz grla, nasmiješio lukavo bezbojne oči i šaljivo nabrao cijelo ospičavo i zgužvano kao kod novorođenčeta, lice; znade on, kako valja sa starim i: mudar san ja, urediti ću to sve lako. Najzad između krnjih i pocrnjelih zubi reče djevojački tankim glasom:

— Ne valja mu oditi uz dlaku... — pa opet prošapće: — Kažu da će pisati taštamenat...

Iz staze uđe u predvraće Gare, najstariji sin Marčev. Jednom nogom šepa jako, a druga mu se uvila u koljenu unutra, pa čudnovato mlatara njima; i lice mu je zgnječeno i krivo; razmaknute crne oči, nos kao rajčica, a usta široka, i rijetke dlake strše okolo. Pod pazuhom je nosio snop lozja.

Nazre se nad vrata očeve kuće i zastane, veoma ozbiljan u licu:

— Tako stari; popi sve u dobro vrime.

Marač je upravo bio popuhnuo po vinu, iako nije bilo trunja, iz običaja, i prinio ga starom kretnjom ustima. — Zastane i pogleda sina, koji je u svjetlosti vrata mrmljajući ljutito mahao rukama:

— Vidi ga; sidi nonde ka biskup i naslađiva se... A o Božiću ćemo piti vodu... Sram te bilo! S jednom nogon si u grebu, a još...

Marčevo lice se ljutito ukruti. Premjesti on lončić u lijevu ruku, pa desnom, laganom staračkom rukom počne pratiti riječi izgovorene silinom, iz grla:

— Ukloni se s praga; ne diraj u kamenje njegovo... Ko je lozu uzgojia i sačuva i diga u dostojanstvo, a?...

— A mi ne radimo, je li? A mi...

Lode za zidom zakima brzo glavom, odobravajući prema bratu i podbadajući ga; otvori jako oči, a usta rastegne: — tako, tako, tako...

— Vi ste vrata od greba, vi ste... — opazi onamo preko zida susjede, kako prisluškuju, naziru se preko zida, pa pojača glas:

— Ja san ovo podiga i sagradija ka za svoju dicu, i diga familju na glas... — pa okrene u šaljivo, pred slušačima: — Eto kamen, eto voda, evo vino... ovo daje kripost i mudrost...

Gare se prezirno okrene napola, da će otići, i gleda oca preko boka.

A Marač namigne žestoko i nastavi:

— A znaš li ti, ča ima vode u mojoj glavi? — lupne prstom po njoj — Jesi li ti mene vidija na putima, jesi li ti čuja glas moj... — Opet lupne srednjim prstom po tikvini — Ovo je sluga od svita!

— Ča je to Marču? — vikne s praga susjed Šajduk, zdepast čovječuljak, zbijen, širokih čeljusti i izbečenih očiju: »Ja san, mako, mali šajduk!« brzao je govorom, sipao jednolično riječi, kao da čita, a kao da mlati daskom ploštimice po pragu: — Ča su navalili, noga, bemu kašalj, na te ka, noga, tići na ćuka!

— Sluša orle, ča tuke divanu — završi Marač u taktu, nadigne lončić, kao da njime blagoslivlje: — U zdravlje! — reče preko njega i počne lagano sisati kao golub.

— Živija, noga, kapu nakrivija, ča bi reka niki...

— A ha — odahne Marač i otare dlanom usta. — Dojdi vamo, oš se napiti? Dojdi vamo — govorio je ne mičući se s mjesta, jer se nadao, da će Šajduka odvratiti stara kao zapreka na pragu i da će odbiti piće. — Nisan ja žderi smrad ka ko drugi. Na...

— Pa noga, bemu kašalj; znaš, ča bi reka pokojan Luka Smrdeljev: Ka ti je rebac pod kapon, stisni... noga...

— Marač nije mogao kud, nego se digne i prinese vratima lončić, držeći ga za ručicu kao relikviju.

A Šajduk uzme lončić u ruku pa pogleda po prisutnima i reče:

— Težak navisija, zemlja nalila, sunce skuvalo, a — u moj se drob salilo... pa pljune, sredi brk i priljubi lagano usta sudiću.

— Pi ću, pi ću dok je u sudiću... — reče Marač i podigne jednu nogu poplesujući, ali mu lice malo kao sleđeno.

— Kad nestane, ja ću iz damljane — nadoda Šajduk i odahne, ali bez pravoga zadovoljstva, jer je u sudu bilo jedva tri četiri gutljaja. — Nije, noga, ča bi reka pokojan... nije, noga, ni loše vako siditi i cekati po malo, noga... znaš ti, Ante, bemu kašalj, živiti...

— Lode i Gare i žene im vrtili su glavama u predvraću: kud se dao stari sada nuditi i drugoga, a oni rijetko okuse vina, nego piju bevandu ili pokvareno. A susjedi opet, gledaju: neobična stvar — u Marčevih nude piće.

Najedamput:

— Stari, evo su te došli zvati. — reče Lode s vrata, zadovoljan, što presijeca štetu.

Marač se uozbilji jako, službeno.

— An?

U kuću uđe visok, košćat čovjek, Marko Kosirica, pa počne jakim glasom vikati, pjevati:

— Zdravo, Marču, pošteno kolino... Oš mi dojti pogledati ženu?

— Bemu, noga, kašalj... hahaha... ko ne bi doša, ča bi reka niki, je li... — šali se Šajduk.

— Sedi tote, pa ćemo pojti poslin... A jesi li dorena mazgu?

— Ka popu!

Lode se naslonio licem na dovratak i pazi na očeve prste; približile se i žene, radoznale, jer će sada razgovor biti veseo. A stara Antula sjedi sveđer na pragu i gleda ljude mirno, ne snalazeći se u sudu.

— A ča ti je ženi, noga? — pita Šajduk.

— Popela joj se materina pod grlo, pa joj ne da mira.

Uto dođe i učitelj, pa se prigne i uđe u kuću.

— Tebi se, Marču, bemu kašalj, svak mora pokloniti, ko ti dojde u kuću, noga, ka nasradinu...

— Ka poštenomu čoviku i pravomu, je li tako, meštre. Sedi, meštre, vode kod mene... Jesi li zdrav?... — uzme učiteljevu ruku pa mu popipa bilo. — Imaš osandeset gradi... zdrav si ka kozle — namigne prema Kosirici: — Znan ja, ne boj se odma...

Marač je sada već bio tvrd prema društvu, znao je točno, što će činiti, nastanio se na stočiću i ne obzire se na bačvicu, nego ljuljka na prstu lončić i lice mu se lukavo smiješi. Nije on nikada bio jako dašan. Mislio je: kako bi bilo, da sada otide s Kosiricom. I već je smislio slavu izlaska: odlazi on kao liječnik službeno — mora ostaviti društvo i otići po poslu — a svi, koji su ostali, pokunje se u svojoj maloj vrijednosti. On bi uzjahao na mazgu, pa: preko sela zibljući se odbija dimove iz lule, a Kosirica »momak« uza nj, prati ga, kao popa.

Učitelj sjedi na sanduku izgubljen, u strahu od poruge, i da ne smeta, kao pas u tuđoj kući; Šajduk namišlja, posoli svačiju mudrost; Kosirica iščekuje prigodu, da se iskaže pjesmom i izazove veselje, a Marčevi gledaju opet sumnjičavo... pa susjedi bulje radoznalo.

I evo čas, kad se svaki u društvu pogleda iz daljega, sebe skupa s drugima.

Kad bi otišao, mnogo bi učinio za svoju slavu!

Marač izabere svoj račun.

Ali u taj čas dođe najmlađi mu sin Grgo, jak, plav momak, jedini od njegove djece zdrava tijela i, rekao bih, pameti, i Marčeva uzdanica. — Pamet mu je Marač uvijek hvalio.

Grgo je ušao nekako bahato, svadljivo i kao da ima namjeru, da se nečemu ispriječi na putu.

— Ovi su nanjušili bačvu — mrmlja on sam sobom.

Marač lukavo žmiri, oko usana mu onaj podrugljiv posmijeh, i odbija dimove iz lule, koji su usmrdili cijelu kuću, pa se učitelj nagiblje na stoličici desno-lijevo, tražeći čišće struje uzduha.

— Oćeš se napiti, meštre? — zamahne lončićem prema bačvici, ali savjetujući tonom: nije ni vrijedno. Učitelj odbije: — Ne, ne, hvala, ne mogu sada pred večeru. — A i ne pije vino, a to Marač znade, i znao je, da će odbiti.

— A šta ti je to u bačvici? — upita Kosirica.

— Rvaščina, brate, ka grom... nema je, eh...

Kosirica nakrivi kapu, zakloni rukom lice i nadimljući se i sažimljući očima kao bolesna tuka u zanosu zaruče širokim glasom:

— Oooooj ... ohoho, ohoho, ohoho, oooooj

Zatim stisnuto između zubi i kroz nos tiše u mjeri, kao da se ziba.

— Ja se krstin, ja se krstin
Kako ona vodu drži ...
Eh ... nema ključa ni obruča,
A iz nje mi voda vruća ...

Pa opet provali glasno i brzo:

Razboli se stari Marču,
Na zlu mistu, na kolinu,
Pa dozivlje babu Martu,
Babu Martu likarušu:
Liči mene, baba Marto,
Sve ću tebi blago dati
Od trbuha do kolina ...

Kosirica se zanio i pjeva bez prestanka, zaplivao po pjesmi i čini se da ne vidi ljude oko sebe, ali on prati pomnjivo Marčeve kretnje: ne će li se zanijeti pa početi točiti, a s druge strane godi mu, što i učitelj sluša njegovu pjesmu. — Ali Marču visi lončić na kažiprstu, a lice mu jednako zagonetno kao i prije, samo što mu se zasmije brk, kad se drugi zasmiju jako. I Šajduk je zapalio lulu, pa uživa u riječima pjesme a oko mu utiče na Marča i bačvicu.

— Nego, bemu kašalj, oće li mu to biti teško dati, noga, hahahaha ...

Kosirica završi dugim vijugavim ... oooo ... i pogleda ljubezno bačvu, a Marač se zaziblje i počne govoriti lagano ističući odijeljeno svaku riječ:

— Ča san ja kadar, to ja znan ... Znaš li ti, da san ja od utorka letija ka tica; snage san iskaza više nego ti i svi tvoji zajedno ...

— Znaš, noga, ča bi reka pokojan Gudeša ...

— Čekaj! Nemoj čoviku prisicati besidu ka koji dortur ... — Marač progovara uvijek s nekom snagom u izreci, pa svak posluša njegovu riječ. — Nisi ti, miga, koji dortur ... Evo

di je pamet od svita ... — on udari prstom po svojoj tikvi i namigne jako — je li tako, meštre? — udari učitelja po koljenu. — Nikidan lega ja u lad pod maslinu i spavan. A zinuja san bija u snu ka čovik pravi ... Kad — čujen, di mi ništo brenculja po ustima ... Velika muha napljuvača izleti iz njih ... Pipan ja, mljaščen, a ono: napljuvala me za jezik ... En joj blagoslov njezin, ona mene upljuvati ... Nije mi ža, ča me napljuvala, nego ča je mislila, da san umra ...

— Nisi ti, noga, he he he he, bemu kašalj, umra još, he he he ... ča bi reka niki.

— Oooooj ... eee he he he he, oooooj, ohohoho, ooooj ... Kosirica počne izvijati i opet zakloni lice rukom, da će nastaviti pjesmu u slavu Marču, ali ga Marač prekine:

— A ja seja na kobilu sam samcat, pa u Vezac ... eno, vidija je meštar, kad san pasa kraj skule ... san samcat ka ajduk Šimić. — Marač spusti glas povjerljivo: — Bija san kod one Bravaruše ... Boli nju u štumku, zakriče joj, nema nego da joj duša na usta skoči ... poručija joj muž, da dojden ... Pipan ja po drobu, osluškivan ... vidin odma, ča je: materina joj pušćala trake gori u prsi, ka, može biti, njegovoj ženi, pa joj fumalo u glavu ... čekaj, kažen ja, pa upri, upri, upri ... tlačin ti ja rukama vako, pa vako, pa vako, priko palca i onda — han ... zarižen priko sride ... prisičen ždraku ...

— Peraciju ... — utvrdi Šajduk.

— Peraciju! En, učinija san peraciju ... Poslin, ka da je ko rukon diga ... Blagoslivlje me i danas ...

— Kako si to zariza?

— Nohton, pa — han!

— Bemu kašalj ... a ča govoru, da si je nehotice zapara nohton!

Marač prezre, kao da je nije ni čuo, Šajdukovu primjedbu.

— Znadu mene, ne boj se, ljudi ... Umra, kažeš ... Još san ja živ, još san ja ka žvicer arum ... Je li, meštre, ka ćemo u lov? — namigne on učitelju opet jako. — Pripovida san meštru ... — načne on nejasno.

— Junak je Marač, nema govora — kaže učitelj.

— Noga, mu kašalj, ne pivaju mi ćuci na slimenu ...

— Odajdi, vraže, od duše kršćene ... prekrsti se stara Antula usakrito.

— A, šta š namišljati; čekaj; — Kosirica raširi ruke, upravlja pjevanjem:

Eeeeh, stani Luka na glavicu,
Pa počekaj kulenicu,
Šta ti peče udovica,
Iz Vrčeva domaćica,
Koja s tobon pute sprema,
U Šibenik, na Goricu...

On je samo čekao, kad će moći odčepiti pjesmu i svratiti svu pažnju na se, pa voditi glavnu riječ do kasne noći. A tako bi mogao i pomaknuti čep od bačvice. Ali njegova se večeras nije mogla primiti. Nije mogla oduševiti ni ona poznata o ortaštvu Luke i udovice u krađi vune. — Marač ovdje goni svoju misao i nabija uvijek nanovo njom. Pa kao da Kosirica nije ništa ni počeo:

— Kako su se vile bile skupile oko mene pa igrale kolo po prizidama, a sve mi migaju — eeeehe, mi mi mi mi... — Žmiruca Marač i miče prstom. — Da ih nije poplašija mačić, ne bi in bilo prošlo čisto...

— Ha, ha... a je li, bija bi ti, noga, otresa rosu, ča bi reka pokojan Gušte... mu kašalj, nisi ti...

— Ma mi je platija... iđe on po prizidi, crn, a sve poskakiva, vako... rastavlja se od zemlje, pa ožimlje repom, a ja — ne š dalje, en ti blagoslov tvoj, pa — han, iz puške... a njega ti stane kriva, pa niz vinograd... A olovo je sve oko mene žmrcalo, ka da je živo, ča se odbilo od njega... ali je isto dobija svoj dija...

— To si se u pasa našega mašija... osika si mu nogu... — reče mrzovoljno Grgo.

Marač pogleda sa strane:

— Kako san se moga u pasa mašiti, kad je bija doma vezan... Nemoj, moj sinko, tote iznavljati...

— Lode ga je odrišija, jer je jauka, da nisi moga oka stisnuti, pa je doša za tobon po tragu...

— Aj, pogrdo bunatava... ti ćeš meni reći, da lažen..

— Ne kažen ja, stari, da ti lažeš, nego; ko mu je nogu osika?

— To je on odija po štacijah... Znan ja, ča činin, a ti muči... nije te niko za suca zva... Tvoj je posa raditi i slušati, ča ti se reče...

Marač je bio blizu, da se maši čepa, da bi zapečatio svoju vlast, ali zastane, da posluša, što će reći Kosirica, koji je zaustio. A Marač je nekako i preko očekivanja upravio pažnju.

— Glavno, da si se ti, moj Marču, bija odlučija boriti i sa crnim vragon, to je glavno... Vidin ja, da si ti zaslužan, da ti ja zapivan...

— Ah! — reče Šajduk — nema od pivanja ništa... Eto, mu kašalj, ti, Marču, noga, ča bi reka niki, imaš, na jednu besidu, zemlje, intrade ka mora, i radite ka živine. a, noga, nemate komad prave kuće, ni obući se ka ljudi, ni izisti, niti ka drugi svit, da bi prijatelju pružili čašu vina...

— A, je li tako! — reče Grgo režeći i pogleda zlobno Šajduka — Stari zna, ča čini, neš ga ti učiti...

— A je li, znaš, ča bi reka...

— Znaš ti lijati, ma ti ne će uspiti mudrost...

— A, moj prijatelju — uloži Marač — neš ti njega nadmudriti, moj je on sin... Ajde, ti Grgo, ajde malo po selu, — pa glasno navijesti: — Čaća sidi na pragu, a vrane mu u kuću ne uliću...

Šajduku je već dosadilo ovo iščekivanje, a Kosirica stoji kao na vatri i opet pokušava pokazati svoju pjevačku i pjesničku vještinu i hvata se svega, ne bi li došao na sredinu:

— Naš gospodin konja jaše
Priko polja u dvorinu...

Ali Marač se ugnijezdio i svraća pažnju na se, ziblje sudićem i stoji uz bačvicu.

Mali Jerko Garin, crnomanjast dječačić velikih blagih i razumnih očiju, a bucmasta lica, dođe tiho i prišapne djedu na uho nešto o večeri.

— Jerko moj — pogladi ga Marač po glavi i gleda ga neobično nježno — Jerko moj... — Ovo ti je momak... pa se Marač vrpolji, da malome učini nešto za veselje: ima li kakav orah, bajamu... — Čekaj Jerko...

— Ah! — odmahne mali razborito — ne triba ništa — guče dubokim kao golubinjim glasom, i hoće da iziđe.

— Čekaj, nu... zadržava ga djed za ruku — oćeš li se napiti?

— Daj se, noga, ditetu napiti, vidiš, da je blid... nek ujde krv u nje, ča bi reka niki...

— Ne triba, ne ću. — Jerko se otimlje i okreće glavu prema praznoj strani; otrgne se pa, ne gledajući nikoga, izađe brzo van.

Oni svi pogledaju prema bačvici.

Čudnovato stoji ta bačvica: puna je, to je očito, i — nikomu ništa. A Marač se usidrio, kao da je od olova, na stočić, ispuhuje dimove — cpu, cpu, cpu... i lončić ziblje na prstu.

Ako čovjek pođe, recimo, kroz selo, pogleda desetak puta nebo: lipo će vrime, ili stane gdje pri zid, pa raspravlja o razbojništvu u Primoštenu: tražili su nas po rivi ka prepelice, pa smirali puškama... a zašto? — samo zato, jer smo Hrvati. — Ali eto, razgovor, koliko god čovjeka priteže, da reče svoju i izvabi odobravanje, toliko nije ono pravo bez čašice. — A ovdje evo bačvica i lončić, sve spremno.

I učitelj, na koncu, iako nije pijanac, zaželio je, da se napije »rvašćine«, da se ta bačvica očituje, i čeka i on kao i drugi. — Kosirica se zbunio: nejasna stvar s ovim društvom: da nije učitelj po srijedi? Ova gospoda učine uvijek nešto nerazumljivo, pa možeš lako ispasti budala; Šajduk stoji bez umora, zbijen i čvrst kao kladica; stara Antula sjedi i žmiruca zagonetno; Grgo stoji ravnodušno, reklo bi se, Lode posmješljivo, naslonjen na dovratak, pa onda susjedi, djeca, žene, sve se to ravna prema vratima kuće kao prema zvijezdi sjevernjači — svuda naokolo je mrtvilo, a ovdje evo zametak zabave; pa je svak hoće da potakne, kao vatricu u noći.

Dakle čovjek pogleda iz daljega sebe skupa s drugima, kako je turio glavu pod pokrivač.

— Prije će ti umriti žena, nego joj dovedeš likara. — Grgo bi rad, da se svrši ovo sumnjivo opsjedanje njihove štedljivosti, i tko zna, kako može krenuti ovaj zastoj: na koncu konca mogli bi prokljuvati koru.

— Ah, ne boj se, ne će joj ni vrag biti... oli joj je prvi put, da je mori materina.

— Kad je ja uvatin u svoje ruke, sve će to — pf... ka s dlana perušina...

— A ča ćete noću putovati? — zapiuče Lode s vrata. — Mogli bi vas pobiti žbiri na putu...

— A nu, jedan put se umire...

— Hoćeš li napisati oporuku, taštamenat? — upita učitelj Marča potiho. A Marač počne na glas:

— Ja da napišen taštamenat?... Nije triba ovomu još pisati taštamenat. Još će ovi po prizidinama pušku nositi i svitovati težake... A pripovida san ja tebi, kako je bilo... Ne dolazu k meni zabadava na svit s ovoga i onoga svita... — On namigne učitelju: — Meštre! Razumimo se mi dobro!

— Ajde, stari, ajde, pušti to sada — reče Grgo trijezno — čeka tebe posa.

— Ajde, stari, žena pati, a ti tote namišljaš. — Pridruži se i Lode.

— A, je li,... emu kašalj; ča bi reka pokojan Orlin: ča je jaje prama pivcu... A, nu, rastanimo se lagano, u miru... prijatelji ka smo i bili, ča bi reka niki... Je li, kuma Antula!

Marač ustane:

— Aaaah... Ajmo ća, Marko, dok se još vidi.

Lode se vani okrene prema ženskama; oči mu se nasmiju zbog pobjede:

— Jesan li ja reka, da je stari pametan?... Sidili su nonde tri ure, ma su trizni izašli...

Marač je sve lagano, na očigled cijeloga komšiluka uzjašio na mazgu, namjestio se veoma pažljivo na samar, otežući, da dade uzjahivanju što veću vrijednost.

— Jesmo li gotovi? — upita i počne žmikati iz lule i prokapati je zbicom, a usne mu je izobličio ponosan posmijeh.

Mazga je tapkala kroz selo živo, da je vrcalo kamenje ispod kopita; Kosirica je digao glavu: poznat pjevač.

Svak je ustajao, okretao se, zastajao:

— Eno Marač iđe na bolesnika.

— En mu blagoslov... kaže: umra! — promrmlja Marač, a zatim reče Kosirici glasno: — Bija san, znaš, zinuja u snu...

— An? — reče Kosirica rastreseno, jer je pazio na svoju slavu i vodio mazgu napregnuto, za svoj račun.

— A muha meni — zun, zun, zun... po ustima, kad — mljašćen, pipan... a ona me napljuvala za jezik. — Nije mi ža, ča me napljuvala, nego ča je mislila, da san umra... hm, umra, en ti blagoslov!...

DJED MARTIN

Djed Martin oprezno, da ne savije stara leđa, sjedne na zidić za vrbama. Odloži pušku i zahvati iz torbe suhih smokava, pa ih počne naporno žvakati, imajući u vidu bočicu rakije iz džepa.

Oko njega po travi još je blistala obilna proljetna rosa. Kuckale su tiho kapljice, što se omiču s lišća, u prijepodnevnoj tišini, micale se vlati oslobođene tereta, i lišće smokve potresa šutljiva ptičica. A u zraku, vlažnom od isparivanja u blagom, ali upornom suncu, lete nečujno sitne mušice, katkada zazuji bumbar, ili par kukaca spojenih zadaka; a mala osa svira ustrajno u visokom tonu. I sve tako tiho šušti, kao da odbraja vrijeme, odbija, pa se vrijeme produžuje, razdijeljeno na zvukove, i tišina se miješa s njim: zuji tišina u ušima, i tijelu, struji i ziblje te miče kao vlat, ubraja čovjeka i kukce i biljke k sebi.

A djed Martin žvače lijeno i popušta zovu. U haljak mu udara sunce, grije ga i svega obuzima ugodna toplina s jedne strane i s onom hladnoćom s druge izazivlje u njemu micanje, ugodno protezanje, ježure, brčka staračke sile i miješa ugodan drijemež i čežnju, pa klonulost: tako je nepotreban sam sebi. — Tu je on dugo pio po krčmama i udarao se junački po prsima i nosio kuću svoje slave. A sad je došao na misao, da osigura sebi mjesto, prema starješinstvu imetka na onom svijetu, i na ovom, i dao sagraditi lijep grob od bijela kamena s natpisom: »Martin Galac«, bez ikakova dodatka. — On se maši, bez želje, za bočicom, zagrgolja, pa se preda opet unutrašnjem protezanju i ravnodušnom gledanju onog života oko sebe, koji tako raznoliko, a tiho, živi, oplođuje se skriveno, zbrinjuje nastavak.

A on je, evo, klonuo nepotreban sam sebi.

— Ide on u nedjelju poslije velike mise iz crkve lagano najdužim putem, da se prošepiri selom, pokaže svoju osobu, i stanje. A kitnjasta je njegova prilika kao pijevac zlatan. Nagnuo se malo naprijed, lijevu ruku s velikim šarenim rupcem stavio je na krsta, a desnu drži slobodnu. A osoba mu šarena: bijele kose i brk kao snijeg, plave oči, lice crveno, u mjeri košćato, a obrijano, pa srebrnasti batrljci dlaka svjetlucaju kao biser; gladak podvoljčić, kožnat, sapet zlatnim krastavim dugmetom u bijelu košulju. A odjeća smišljena, izvan obične nošnje: crvena i modra, srebrena... Susretne mladu žensku, pa će je pljesnuti po bedru, šuteći, kao da to nije važno, kao da ubire svoj porez, s pravom pasmine... a nikada se nije naužio žene osim svoje vlastite. —

A tu je na svojoj zemlji. I tamo iza brda i brda je njegovo. Tu je njegovo stanje. A stanje je njegova osoba, koju će predati unucima: ne kuću ni ognjište ni zemlju, nego sebe.

A sad evo tišina; mušice lete, pčelica zuji i sve oko njega ravnodušno živi, i sunce grije tiho, jednako, ne uzbuđuje se, i u djedu zuji i on nema volje, da se miče. Počeo je trepati očima, da se uputi u san, sladak već u njemu, osobito nisko.

Ali za vrbama tamo je nekakav žamor, glasovi, pa uzvici.

On rastjera snenost; posluhne... Ustane zatim i razgrne grane vrbe, pa proviri na njivu.

Zastao je tako u promatranju i izbečio oči:

Tamo nasred njive, na suhoti pod smokvom, u šarenoj sjeni, komeša se dvoje mladih, unuk Ante i vjerenica Antina, Marica. — Ante sjedi, naslonio se leđima na smokvu, a Marica se priljubljuje, valja se. A približili se jako i očito se zabavljaju sami sobom, naravnim oruđem. Nego, Ante sjedi smeten, okreće glavu u stranu, kao da se voze u kolima, pa je položaj nuždan, gleda druge stvari, i udaljen je od Marice stidljivo; jedva se usuđuje podržavati jednu ruku na njoj, a drugu je položio besposleno na stranu. A Marica je živahna, rascvjetala se raskošno pa mu se nudi, izvrće se preko njegovih koljena, boči grudi, previja se, i rumeni se u licu kao jabuka sjajno. I sve čiči, pocikuje Marica i puca u isprekidan smijeh, uzbuđen, rječit. A Ante, raskuštran drži se tobože muškarački, oholo, spustio kose preko čela, kiku, drži ruku na njoj vlasnički, vozi se u kolima uz gledaoce, a u stvari lice mu je

zbunjeno, crveno, i, da sakrije zabunu, opominje je na mir. I tako se drži u momačkoj štednji.

A djed Martin proviruje kroz granje. Zacrvenilo mu se još jače rumeno lice ispod bijele kose i brka, i pucka usnama i prstima i mrmlja tiho:

— Nu, hm... tukca! Zgrabi; drž je... prigrli je, odnija ti vrag ruke! Nu, da je ona muško, a on žensko! Nu sramote, ćaću mu blečinu!

I gleda djed Martin otvoreno, razabire svaku pojedinost; jasnoća neobična. On srče Maričinu mladost, upija ljepotu: ona se zagalila; meki puni nabori, bujna put, glatka. U djedu se sve pomiče, miriši sam sebi, ježi se, kostruši, i struže krilima o ledinu. Prati on Maričine kretnje i razabire točno želje i poticaje.

— Drž; gori, gori! Eto, eto...

A sunce i zemlja griju čovjeka složno, nude mu se. Tu je ples slastan.

Ante se smiješi blekasto i pljesne katkada vruću Maricu po leđima, kao da joj odobrava šalu, vragoliju. A pravi se, da ne razumije, što je s njom; ne usuđuje se ipak, jer je svijetlo i otvoreno polje, a i povratak kući na večeru.

— Nu, onakov momak — nastavlja djed Martin u prigušenom bijesu, — bi li je stisnuja, da joj duša izajde!

Ali ostaje pri starome.

Djed se rasrdi: tu je dio njegove kuće, stanja, dio njegove osobe — osramoćeno.

— Vidi, pasje duše! Ona skače, ona se propinje priko moga krova! Čekaj, maco, ja ću te skinuti s pristolja!

Zatrepće djed Martin očima i namršti se, pa prebaci pušku preko ramena i izađe na njivu. A oko usana podrugljiv i tvrd posmijeh, i uzdigao obrvu.

Ono dvoje ispuza ispod smokve.

A djed gazi nehajno brazde, izabire grude, da ih smrvi nadmoćno, ide poznatim putem, i prilazi im:

— Mekotili vi izvan njive... a i to slabo, čini mi se! — A zatim naglasi ljutito: — Valjanija divojka nego momak! Ali čekaj, čekaj! Razložit ćemo mi to!

Okrene se i pođe mirnim korakom i raskrili svoju osobu: glavu visoko i lakat vozi široko.

Podaleko se zaustavi. Drekne:

— Ala na posa!

Pa nastavi put preko njiva, laganim korakom, nadzorničkim.

— On sjedi na čelu stola, na sjedalici posebnoj, staroj, a teškoj, s biskupskim naslonom i za lakte. Kupio je jednoga dana na dražbi grofova imetka i dao prenijeti glasovito kroz selo, i sam pratio sa strane: svatko je znao, čija je. A sjedi on za stolom nehajno: vidi se, komu je to običan posao sjedjeti za obilnim stolom, poslovati vrčem, stolnim oruđem. Svi jedu iz iste zdjele, samo djed daje postaviti tanjir, a katkada i čašu, pivsku s ručicom, jedinu u kući; izvuku je odnekle u prašini i opuhnu.

— Je li te kako Ante prignjavija — namignuo bi on Marici. — Jesu li ti pucale kosti, jesu! Ha, ha! Koje je on race, a!

— Nego ono tovara zemaljskoga, oca joj, naježit će brk, nasmijat će se: Ko je gospodar u postelji!

Martin je htio da Jalinom i stanjem mu ovlada njegova kuća, njom kvočkom poniznom, da Martinova kuća bude muško, a Jaline žensko, i da se to istakne, izreče jasno, naglasi na sastanku, i pripovijeda selom... a sad — na! Događaj naopak. Cura će mu gaziti unuka! Ono izmetine od Jaline penje se na Martinovo stanje, uzjahuje na sljeme kuće i ruče glupavo i smije se... I djed zaintači:

— Nije ona cura za moju kuću — aja! Da je ona momak, a on divojka, ona muž, a on žena! Je li ko takovu sramotu doživija. Da ona grli njega misto on nju. Je li takova sramota za moju kuću?

On je imao mnogo toga na nizu časti; svaka stvar imetka, znalo se, kako će ga uzvisiti: kako će Božić pokazati masnoću, za svečanim ručkom slaviti hambare i konobu i dodati još onu o Anti, namignuti:

— Je li Ante kakov pivac! A, ha! Od race je!

Jalina ima suparnički imetak, po ugledu: mnoštvo vinograda na razne strane, maslinjaka. Osobito se nauljio. Sve njegovo, a i on sam uvijek u masnoj radnoj odjeći, krpanoj godinama, izgleda, kao da se smočilo u ulje; djeca umaču grumenje kruha u kamenice i razmazuju ulje i balu po licu, i tako se znade, da imaju; imućna kuća: imaju oni, imaju, imaju; u sadašnjem vremenu. —

— Čekaj, čekaj! — viče djed Martin glasno u koraku; viče i klima prstom visoko u zraku: — Ne ćeš, vucaro, u moju kuću! A — ne ćeš, pa da je Gospe u tebi!

Gazi djed zemljom mekanom, a ne opaža je, i stvara odluku slabe volje. Raspirila se ćud.

— To se kod vas zove rad! — mrmlja težacima, bogataške šale, bez pozdrava. Ističe svoju šaljivost: tobože prigovara: — Ka da mačak zakapa izmetinu!

— Naili smo se odjutros pečenoga, pa imamo šta zakapati!

— Da! Pečeno je za vaše zube!

Težaci mu znadu ćud u tančine: vika u krčmi, udaranje šakom po stolu i prsima, i psovanje, poluozbiljno, šala zlobna, da omalovaži; a čuvaju svoj ponos bez obzira:

— Oćeš se napiti? Imamo dobre bevande; mrliši malo i po vinu!

— Ne miritate ni kvasine!

On podigne glavu, poskakuće nogama i dade dolje zvuk.

— To ti u brk!

— Jarče stari! — zaključuju.

I smiju se težaci za njim, slabo živo, pobijeđeni.

A on ide u brdo. Tamo je zec, koji je pogrizao pupova u vinogradu. Proučit će osnovu.

Sutra je prvi ručak po vjeridbi; cura je na ručku.

Kad se djed Martin uveče vraćao kući, susreo je Jalinu na ulici i prolazeći mimo njega, ne pogledavši ga, reče bahato:

— Sutra dojdi i ti s Maricon na ručak! Jesi li razumija, blečino! — i pođe naprijed bez obzira.

A Jalina se okrene za njim, otombolji debele usne i izbeči oči, pa se počeše iza uha; ne nalazi boljeg odgovora:

— Dobro, dobro — promrmlja.

U nedjelju, poslije velike mise, djed Martin je goste otpremio pred sobom kući; a on se uputio lagano najdužim putem, da se prošepiri selom, pokaže svoju osobu i svoje stanje.

A kitnjasta je njegova prilika kao pijevac zlatan. — Nagnuo se malo naprijed, lijevu ruku s velikim šarenim rupcem stavio je na krsta, a desnu drži slobodnu. A osoba je šarena: bijele kose i brk kao snijeg, plave oči, lice crveno, u mjeri košćato, a obrijano, pa srebrnasti batrljci dlaka svjetlucaju se

kao biser; gladak podvoljčić, kožnat, sapet zlatnim krastavim dugmetom u bijeli ovratnik košulje. A odjeća smišljena, izvan obične nošnje: plitka crvenkapa s dugom crnom svilenom resom preko uha, crn haljak, vezen prsluk sa srebrnim krunama za dugmeta, širok crven pâs i modre gaće, a krupan srebrn lanac sjaji se, visi vidljivo.

I tako ide on polako, korakom šaljivim, a uzvišenim; poklecuje i lakat se šaljivo ističe; a pošto je sređena odluka, nije potrebna misao ni briga. — Oči posmješljive vrebaju žrtvu.

Susretne mladu žensku, pa se maši za njom šuteći, kao da to nije važno, kao da ubire svoj porez, s pravom pasmine. A nikada se nije dotakao žene osim svoje vlastite.

— Uh, vrag ti sriću odnija! Jarče! — kriči djevojka, a on poklecne koljenom jače, namigne i nastavi put; smijucka se sam sebi — jarcu.

— E, Joso! — viče bačvaru, koji kunja pred kućom na suncu suh i star kao kornjača. — Oćemo li brzo krepati? A bar da ti ono žene dade za vino!

— Aj, pogrdo pijana! — odgovara starac slabo. — Krepaj, kad te volja!

Put je tako djedu izračunan i ne uznemiruje ga namjera: sve će doći u svoj čas, sve će doći na red.

A u kući čekali su već s ručkom; domaća čeljad, dva zeta i Jalina i Marica; razgovaraju glasno oko stola. Djeca domaća i zetova, blijeda i kržljava promiču prostorijama iz jedne zgrade u drugu, grabe iz hambara smokve, propinju se, da dohvate šipaka i suhog grožđa sa grede, iznose iz konobe stare puške kremenjače; uživaju u zanimljivim predmetima i zamršenosti kuće. — Kuća je opsežna; nadograđivana prema napretku imetka: na sve strane okutci, stepenice, terase, dvorišta, dimnjaci pod prozorima; gradnja bez misli. Kuhinja je u jednoj zgradi, a blagovaonica u drugoj preko treće; prólazi preko spavaonica i konoba, i kroz prozor. — To je djed Martin smišljao obično u vinu; na krivudavom putu od krčme do kuće tumačio je majstoru:

— Iman ja novca, iman, na... znaš, onoga... samo neka bude kula... tvrdo ka fortica. — A odluku nije htio mijenjati ni slušati savjeta:

— Ne ću nego ovako!

Blagovaonica preko tri kuće, na podu, prostrana,, sitni prozori razne veličine. Pod gredama paučina, i po kutovima, prašina po zidu; nekoliko slika svetaca s razbijenim staklom, u kutu sparožina s dopisnicama, sve pod prašinom, posvećeno miru. Puška svečano zauzima sredinu zida, pod kojim je dug stol sa klupama.

A pôd zamazan, crn; ne razabiru se daske.

— Nema u težaka čistoće. Raditi triba, raditi, a ne liskati se — govorio je djed sucu. Djed je svakoga gonio u polje na sveti rad i nije dao odahnuti.

— Šta ćeš kuću mesti! Možeš misto toga ubrati granu.

Valja podupirati imetak, ako ne, sroza se kao šuplja mješina.

Djed Martin sjedi na čelu stola, na sjedalici posebnoj, staroj, a teškoj, s biskupskim naslonom, i za lakte. Kupio je jednoga dana na dražbi grofova imetka i dao prenijeti glasovito kroz selo; a sam prati sa strane: znade se, čija je. A sjedi djed za stolom nehajno: vidi se, komu je to običan posao, sjedjeti za stolom, poslovati vrčem, oruđem stolnim. Svi jedu iz iste zdjele, samo djed daje postaviti tanjir, a katkada i čašu, pivsku s ručicom, jedinu u kući; izvuku je odnekle u prašini i opuhnu.

— Na, ite, ite! Ima u Martina, ne boj se! Ne bi ni iljadu takovih skakavac pobrstilo sve.

Sjede oni podaleko od stola, grabe iz zajedničke zdjele, voze na daljinu i mljašču glasno.

— Ite, ite! Kukavci! Oli ćete se doma naisti! — viče djed u zlobnoj šali.

A oni uzimaju ozbiljno jedan dio, pa se mašaju zarđalim žlicama, koje zlo grabe, i gledaju koso, prosuđuju dijelove; a usne i nosovi im se užarili i trude se, s dosta muke, da preko zalogaja sudjeluju u razgovoru. Djed neprestano govori i usmjeruje prema cilju. A glas mu je iz grla, iz zbijenog vrata, s potisnutom snagom. — Što se više bliži ručak kraju, to je glas podmukliji:

— Vidiš, kako je Martin izradija, nasuja hambare i konobe, naranija tice i prosjake. A ko je zaslužija baniti se vode! Ka gospoja banica po gosposkomu dvoru. — On zaziblje glavom ženskasto, i nakrivi usta:

»Gospojo banice, otvorite vrata,
Evo kafa s mlikon, čikara od zlata,
I sapuna komad od mrlisa fina,
bokun bilog kruva i čašica vina,
I pečena mesa: mudašca od janjca;
Gospojo banice, i dobroga kanjca . . .

Djed ostane ozbiljan, a drugi se smiju.

— Sriću mu vrag odnija! — divi se Marica i hihoće.

Ali djed se ne dade zbuniti; tjera kraju:

— Ja vode letin ka tica, okolo, i ponad kuć i polj mojih, i ponad vaših glav, ka orlin, i moga bi van počupati kose ka stupu iz gnjile bačve. — Ja znan, šta ko misli i čini . . . A ko je ovo podiga? Ko je sredija račun? Ja san vode goso, ja san u ovoj kući kamen! Ovo je moj spomenik. Ne ću ja dati, da se vode zakotu črvi ka u grebu, ka u momu tilu.

Začas zastane, udalji se od srditosti zle i zapliva očima preko glava, koje su se bojažljivo spustile niže nad jelo. — Tu je gužva šarena imetka: njive, vinogradi, smokve, masline, hambari, bačve . . . A sve ima njegov lik; pokriveno je crvenom kapom, opasano crvenim pasom, a na vrhu kruna pijetla gaćaša; i srebrni lanac, težak, skup, njiše se i zvekeće pred hambarima i bačvama . . . A domaća čeljad, žalosne slike, rođaci, zetovi, Jalina: neprijatelji izvan lika; napadaju ga, kljuju kao kokoš grozd. Pa i žena i snahe i sinovi; nešto podmuklo i kukavno kao crv rastakač. Što oni misle, kakve razorne namjere imaju? Loču vino kriomice, žvaču uvijek nešto, prodaju ulje: pokazuju se gazde iza njegovih leđa. A netko ima namjeru, da se šepiri i kiti, kupuje svilene rupce; a Martin, možda, u zapećak! — U njemu se nanovo digne bijes, otrov, prema svakome. — A zetovi, gledaj, zaposleni su žestoko oko zdjele, krnje njegovo s nasladom, žele očepiti što više.

— Je li slatko Martinovo, a, Mate, Jure! Vidiš, kako Martin nasiplje zdilu; ima okle!

A zetovi jedu i mrmljaju, i nasmiju se, tobože, šaljivosti.

— Žderite, pasja braćo! Oli ćete se doma naisti! — Ite moje trude! Udri po didovu, očepi koliko možeš više!

A Jalina šmrče i trepće očima, jer se razigrao poslom. Dugo mu lice, s izbočenim ličnim mišićima, dugim nosom crvena vrha, otomboljenim usnama, blekastim vodenastim oči-

ma, zakukuljeno je sasvim; šuti kao obično, nema izgleda, da će se otvoriti, progovoriti.

— I, Jalina, kukavče! Nisi se ovakove spize okusija nego u mojoj kući.

— Iden, iden, mrmlja Jalina, uzima ozbiljno, pa pojača posao.

— Gledaj cure ti, kako je ona valjana! Ne bi je tri puške istirale iz prosa!

On uperi u nju pogled, zloban; otvorene plave oči okrvljene su, tvrde ne uzmiču.

A cura se sagnula pa dohvata iz zdjele marljivo i popraćuje žlicu kruhom, da ne kaplje po stolu, pa gurka Antu laktom i prigušuje smijeh.

Ali Ante se uozbiljio i jede malo kićeno, pristojno: napuni žlicu na vrh, pa zubima oduzima u više mahova, fino, i pogledava ispod oka na djeda.

Marici se Ante i djed naspram njemu učine smiješni, pa najednom prasne u glasan smijeh. Ostavi žlicu, digne pregaču na oči, skriva se za Antu i smije se jako.

I drugi pristanu. I gledaju djeda bojažljivo.

— Gledaj cure ti! — nastavi djed, kao da ne opaža smijeh, a zlobnije, iz grla nadrto — Kako je ona zubata. Nadmašila je Antu; uspela se ona na glavu mu; i žlicon i turon!

— Da šta ću nego! — Okosito: — Ko malo ide, malo i valja!

— An, han! Tako je to!... Jesi li čuja, budalino! — Djed se okrene na biskupskom stocu k Jalini: — Vode se meni mislu zakotiti črvi. Vode se meni misli nesti jaja od kukavice.

— Slušaj, ti budalino! — vikne, pa pljesne Jalinu po ramenu teško i zadrži ruku na njemu. — Slušaj ti, budalino, pa mi odgovori, ako imaš soli u glavi, koliko je ima rebac! — Jesi li kad vidija, da tuka skače na orlina?

Jalina izbečio iskreno u nj oči, ne shvaćajući, što misli; a djed nastavi bijesno već:

— Ni do gnjizda mu se ne penje, znaš!

Gledao je Jalinu krvavo i zibao ga rukom pretjerano i gleda ga izbirući odluku; a Jalina gleda njega otvorenih očiju, blekasto.

— Nije ona cura za moju kuću; ni ti za prijatelja mi! Jesi li čuja!

A Jalina još uvijek ne shvaća, što se ovo zbiva. I ostala čeljad ostavila jelo pa gleda ispitljivo, u čudu.

A djed gleda, gleda Jalinu, gleda, pa najednom skoči, zgrabi vrč pun vina sa stola i izlije ga Jalini sasvim na glavu. Rukne: — Evo ti, blečino kukava!

Jalina skoči kao lud, izvali svoje sitne sure oči i raširi ruke, kao izvađen iz vode, dok je vino curilo niza nj; niz kosu, nos, brkove, rukave, curi vino i kaplje. — Pogleda za hip djeda.

— Takova blečina da jaše moju kuću! — viče djed i maše rukama, i hoće da pokaže vrata...

Tada Jalina, kao sjetivši se, što valja učiniti, zgrabi djedovu stolicu i digne je visoko u zamah. — Probudio se divljak, koji se bio prikrio u rad i štedljivost, u strah od nepoznatog, njemu vazda neshvatljivog svijeta, koji se komeša.

Jedači skoče i prevrnu dugu klupu. Najbliži zet priskoči žurno i zaustavi otraga udarac.

Djed Martin priskoči zidu, k pušci:

— Sivajte iz moje kuće!

A Marica dotrči, obgrli ga rukama, privije se uza nj sva izvan sebe, prisloni svoje uz njegovo lice i ciči:

— Dide moj, dide moj! Nemoj, nemoj!...

A kad je djed pokušao odbaciti, ona ga stane živo ljubiti u lice, da puca, u vrat, u usta, sočno, a bez daha:

— Ne, ne, ne!...

I ljubila ga je sve više i više, i stiskala ga rukama, gužvala, gnječila kao u nasladi, bijesno, i toptala nogama, a neprestano viče između poljubaca, jedva smaže daha:

— Dide moj, dide moj, dide, dide!...

I privija se Marica svojim bujnim grudima uz djeda Martina, trlja mu svoje glatko djevojačko lice o njegovo, obavija ga mliječnim dahom, ne da mu odahnuti i neprestano ciči dahćući.

A djed se iznenadio, zbunio se, izgubio se u kretnjama.

— Nu vraga, nu... — mrmlja, lovi riječi, a rastapa se kao vosak pri slatkom dodiru.

Pogledao je Maricu. Svratio na nju pažnju, a zaboravio na one druge staze. U njemu se pojavio osjećaj sticanja nečega novog, što nije nikad imao, i vraćanje u neki sanjani kraj, proširenje puta na grmlje bujno, zeleno, u cvijetu: je li ga

ikada tko ovako slatko ljubio, iskreno, privijao k sebi, približio mu se jako? Je li žensko ikada ovako mirisalo tijelom? Bila je žena samo pokorna rodilja. — A ove grudi, meko lice, i glas gudi dirljivo... i to njemu, djedu.

Toplina se razlije, milota nepoznata, oko srca zastruji, i nada, gotovo sasvim jasna, izbije u jatu slika, sa grmljem i granjem i pticama. — On je junak kuće, gospodar i lijep, i njemu može još pripasti ljubav. A on je bio sasvim zaboravio; bavio se samo sobom iznutra, i pljeskao ženske kao želju, za slavu; i imetak na novim opancima.

I djed prihvati djevojku, obgrli je, počne joj odvraćati poljupce, pridržava je uza se, uzdrhtalim rukama opipava. A suze mu se pojave na očima i glas zatrepti isprekidan:

— Marica, moja Marica, moja!...

Vjenčanje je bilo pospješeno i izmirenje potpuno.

A djed Martin se pomladio. Iz njega kao da su izbile mladice, mlazovi zadovoljstva samim sobom; i strši zadovoljstvo iz svakog uda. I on je poskakivao življe, išao selom omamljen novim bogatstvom svoje osobe; a nalickan uvijek, uređen svečano. I strepi za ishod, to jest, početak. — A pretražuje svoje sile. Pa mu se činilo, da je njegova snaga neiscrpiva, a da nije nikada ni splašnjavala: ženina je krivnja, što on noću ima dubok san, sladak sam za se; to jest, i ne isplati se buditi. Sad ne prebire razloge: tu je zapletaj slatki. On će naći šalu pod smokvom; drukčije će izgledati nego ona Antina... — Djed Martin je zabacio sve ostalo u domu, sve je, jače nego prije, snizio na sporedno, na bezlične pomagače, na kotače, na čavle, a zgrada sama, smisao imetka, on je i Marica: Oni pokrivaju sve kao ploča s natpisom i grbom na sudu.

Djed Martin se ovoga puta uredio osobito, kao za svečanost; a ide u polje. Prebacio je pušku u pretjeranoj vlasnosti, koso objesio novu torbu... i sve kao za misu. Svratio je u krčmu pa popio četiri čašice rakije, osobito slavno junaštvo, jednu za drugom; da se namiriše, da odiše muškim dahom. — A prema ljudima je bahat, na drugi način, zatvoren, kao da se osjeća izvan njih: nije krivac, ne haje za sud.

Išao je krivudavim poljskim stazama. U grudima mu se gnijezdilo naširoko, prebiralo podložak; strepnja i slast su.

— A blago, ali uporno jesensko sunce, isto koje i proljetno, kako je razdragalo zemlju krajem, u grmlju i drveću rđastih, žutih, smeđih boja, između toplog zelenila, i ona ljubezno gladi djeda u mekom dašku. A on je ne opaža, ali osjeća na sebi dodir zemlje i bilja. U haljak mu udara sunce, grije ga i svega djeda obuzima ugodna toplina s jedne strane, koja s onom hladnoćom s druge izazivlje lagano, unutrašnje šepirenje, protezanje i miješa ugodan drijemež i čežnju... a u glavi trepti, zuji, miješaju se boje i granjuju slike...

On se provlači kroz vrbe, a ista je njiva uz vinograd, i tu Marica, po njegovu nalogu, kosi po okrajcima jesensku travu, svježu i meku i ona zaranja u nju razgoljene ruke, pune, breskvasto rutave, i lice zaranja i gladi njom, uživa u nježnom svježem dodiru i mirisu. A sve je u Marice oblo, glatko, mlado. A djed se šulja s leđa joj, lagano, lagano, a strepnju gleda nadjeti šalom. Noge mu zaranjaju u meku, prhku zemlju, meku prijateljski, i on je gotov, da je kori zbog šuma; a samo da skriva smetenost. — Ali čemu! A sve je toplo, toplo... i šumi u glavi ugodno. — Marica ga spazila. Nije — jest! Okrenula se, a on se smiješi posmijehom rječitim, i namiguje drago: — Vidiš, tu smo sami. Odavna smišljam prigodu. Pa evo nas skupa, ja, slavni pivac, moguće, i ti draga... — I djedu se naježi oko sljepočica i iz leđa pa po zatiljku, i zasja na oku suzica. — A Marica se uspravila, spustila stidljivo oči, uistinu pretvara se, i očekuje ga kao ponizna koka; znade, kakva je šala, što će biti. I djed Martin joj prilazi sasvim, primače joj se i prima joj ruku. Obuhvaća je preko pleća i pritiska k sebi, pa je vodi k smokvi sjenatoj u šareni hlad...

Nije ni opazio, kad je došao do vrba.

Snatrenje mu izvabilo oči van, a nije opažao okolinu.

Gusti red vrba zaklanjao je njivu.

On zastane na zidiću za vrbama i skine oprezno pušku.

Oko njega po travi još je blistala obilna jesenska rosa. U prijepodnevnoj tišini kuckale su tiho kapljice, što se omiču s lišća, micale se vlati oslobođene tereta, i sve je pucketalo, kao da trava raste, kao da se otresa zemlje, kao da razlučuje koljenca, istjeruje vršike. A u smokvi se tajinstveno micale šutljive ptičice. — Djed je sve to opažao, kao da bi želio prihvatiti se nečega, osloniti se; čuo je i svoje srce; potresalo ga je muklo u teškom hodu.

On pođe lagano vrbama. Namjestio je šalu; uzdigao vragoljasto obrvu, i korak je udesio fin. Htjede prodrijeti. — Ali, najednom ustukne:

Tamo nasred njive, na suhoti pod smokvom u šarenoj sjeni, vrpolji se dvoje mladih: Ante i žena mu Marica. Priljubili se i zabavljaju se sami sobom, naravnim oruđem. Ante se služi svojom težinom i Marica ječi i cikće prigušeno od zadovoljstva. Antina snaga se razmahala, izašla je iz štednje.

Djed Martin je ostao kao stup. Nije razumio, kako je Ante došao iz one daljine svojega posla ovamo.

A kakva je ta surova Antina snaga, i veza skladna, da se djed osjeti odbijen, strahovito, nepovratno isključen: bojazan neodoljiva, u nutrini se podigla ledeno, da očituje svoju slabost.

— Tu je on dugo pio po krčmama i udarao se junački po prsima i nosio je kuću svoje veličine. Namjesto Marice dodavao je oklade; zgađanje iz puške, vino. Pa je došao na misao, da osigura sebi mjesto prema starješinstvu imetka na onom svijetu, i na ovom, i dao sagraditi lijep grob od bijelog kamena s natpisom: »Martin Galac«, bez ikakva dodatka. —

Stoji djed Martin tako i gleda, i osjeća, kako se u njemu rastapa mnoštvo stvari, munjevito, ruši se kao kuća od žigica; lijepe slike se ugasile od ledenog daha i ostaje mrak, samoća, prazna ploča.

SADRŽAJ

	Strana
Odlazak Perušine	5
Cikina ženidba	21
Između dana i noći	42
Lojko	53
Matin obračun	62
Noć	75
Sat	91
Prosjak	106
Na kamenju	134
Zlatna medalja	146
Marač nije umro	159
Djed Martin	176

Dosad su u »Suvremenoj knjižnici« Matice Hrvatske izašla ova djela:

Prvo kolo

1. VJEKOSLAV MAJER: Pepić u vremenu i prostoru I.
2. SIDA KOŠUTIĆ: S naših njiva. Roman I. dio
3. JOZA IVAKIĆ: Slavonija, zemlja plemenita. Izabrane pripovijesti.
4. MILUTIN NEHAJEV: Knjiga eseja.
5. ANTE KOVAČEVIĆ: Od danas do sutra. Humoreske.
6. IVAN GORAN-KOVAČIĆ: Dani gnjeva. Novele.

Drugo kolo

7. VINKO KRIŠKOVIĆ: Moderni engleski eseji
8. STJEPAN MIHALIĆ: Knjiga o Mlakaru i o drugima. Novele.
9. IVO KOZARČANIN: Sam čovjek. Roman.
10. FRANJO PAVEŠIĆ: Podvoda. Roman.
11. ANTE NEIMAREVIĆ: 1914. Roman.
12. SIDA KOŠUTIĆ: S naših njiva. II. dio.

Treće kolo

13. MILE BUDAK: Ognjište. Roman I. dio.
14. MILE BUDAK: Ognjište. Roman II. dio.
15. MILE BUDAK: Ognjište. Roman III. dio.
16. MILE BUDAK: Ognjište. Roman IV. dio.
    Prvo izdanje rasprodano. Drugo izdanje.
17. ALDOUS HUXLEY: Giocondin posmijeh. Izabrane novele.
18. VJEKOSLAV MAJER: Pepić u vremenu i prostoru II.

Četvrto kolo

19. IVO KOZARČANIN: Tihi putovi.
20. ANTON NIZETEO: Nevjesta na otoku.
21. RIKARD NIKOLIĆ: Sudbinom vijani.
22. MATE ORIŠKOVIĆ: Mejrina krv.
23. ZLATKO MILKOVIĆ: Buđenje. Roman.
24. MILE BUDAK: Na Veliki Petak. Pripovijetke.